अदय यातारश्चिरतरमुषित्वाऽपि विषया
वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयममून् ।
व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः
स्वयं त्यक्ता ह्येते शमसुखमनन्तं विदधति ॥

भर्तृहरि

લાંબા વખત સુધી આપણી સાથે રહ્યા છતાં વિષયો જરૂર જવાના જ, તો પછી માણસ પોતાની મેળે જ તેમને છોડતો કેમ નથી? તેમનાથી છૂટા પડવાનું તો છે જ. ઊલટું, વિષયો પોતાની મેળે ચાલ્યા જાય છે, ત્યારે માણસના મનને ખૂબ દુઃખ થાય છે, અને માણસ પોતે તેમને તજી દે છે, ત્યારે તેના મનને અપાર શાંતિનું સુખ મળે છે.

स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणी ।

भर्तृहरि

બીજાનું ભલું કરવું એ જ જેનો સ્વાર્થ બન્યો છે, એવો માણસ જ સજ્જનોને મોખરે બેસવા યોગ્ય છે

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥

ભગવદ્ગીતા, ૨–૬૯.

બધા લોકો જે બાબતો વિષે બેદરકાર રહે છે, તે પરત્વે સંયમી માણસ જાગતો રહે છે, અને જે બાબતોમાં બધા લોકો રચ્યાપચ્યા રહે છે, તે પરત્વે દેખતો મુનિ પોતાની આંખ મીંચી દે છે.

રશિયન તંત્રીને લખેલા ટૉલ્સ્ટૉયના પત્રમાંથી—

આ લખાણને હું ખરેખર અધૂરું ગણું છું, આજથી વીસ વરસ પહેલાં હું પોતે એમાંથી જે જે મેળવવાની ઇચ્છા રાખત તે બધું એમાં નથી જ પરંતુ એ પૂરું કરવાનો તથા એને ઇષ્ટ અંશે સ્પષ્ટતર કરવાનો સમય હવે મને મળશે નહી એવું સમજું છું, છતાં, મારી ધારણા પ્રમાણે એના આવા સ્વરૂપમાં પણ એમાં મનુષ્યને ઉપકારક થઈ પડે એવું કાંઈક છે, માટે જે છે તે રૂપે તમારી નજર તળે એને પ્રગટ કરશો. પ્રભુ કરશે તો, અને મને બીજા કામોમાંથી ફુરસદ મળશે, તથા આ કામ ઉપાડવાની શક્તિ રહેશે તો, આ લખાણને હું પાછું હાથમાં લઈશ અને એને વધારે સરળ સ્પષ્ટ ને સંક્ષિપ્ત કરવાનો યત્ન કરીશ

સપ્ટેમ્બર ૨ ૧૮૯૭

લિયો ટૉલ્સ્ટૉય

કોઈ સાહિત્યમરને આ ચોપડી વિષે પૂછો તો તે કહેશે કે ટોલ્સ્ટોયે આવતી નીરસ ચોપડી લખી શી રીતે એનુ અમને આશ્ચર્ય થાય છે ટોલ્સ્ટોય યુગપ્રવર્તક સાહિત્યકાર ગણાય છે સહેજ એક બાબત લખે તોય તેમા કેટલી છટાદાર ભાષા! સ્વભાવચિત્રણમા તો શેક્સપિયર કરતા પણ ચડી જાય એવો છે જ્યારે ધાર્મિક જીવનની ચર્ચામા તે ઊતરે છે ત્યારે એની શૈલી ઉપર વિષાદની કાળાશ છવાય છે ખરી પણ તેમા પણ ઉત્તરસ ધ્યાની સુક્ષ્મતા તો હોય જ છે એની 'ત્યારે કરીશુ શુ?' એ જ ચોપડી લો એમા શરૂઆતથી આખર સુધી પશ્ચાત્તાપની જ વાતો છે 'ભાઈઓ આપણુ આખુ જીવન મેલુ છે, એ આખુ નવેસર રચવુ જોઈએ' એવી એવી પરમાર્થની વાણીથી એ ભરેલુ છે છતા એ વાચના શરૂઆતમા તો નવલકથા જેટલો જ રસ પડે છે

પણ ટોલ્સ્ટોયની આ ચોપડી તો શરૂથી આખર સુધી પાપથી જ ભરેલી છે અંગ્રેજ સરમરને જેમ જ્યા ત્યા રાજદ્રોહ જડે છે તેમ ટોલ્સ્ટોયને આખુ જીવન પાપમય લાગે છે અને એ પાપમાથી શી રીતે બચી શકાય એ બતાવવા માટે એણે કાયદાની કલમની પેઠે અહી સૂત્રો આપેલા છે માલ લેનારા જેમ દેવાની યાદીઓ ધ્યાનપૂર્વક વાચે છે, તેમ પાપભીરુ લોકો ભલે આ સૂત્રો ફરી ફરી વાચે અમને સાહિત્યકારોને પાપપુણ્યનો વળગાડ છે જ નહી અમે આ ચોપડીમા નીરસતા અને ધડપણની નિશાની જોઈએ છીએ સાહિત્યના ક્ષેત્રમા આવા ગ્રથોનો પ્રવેશ કરાવવો એ રાજ્ય જો સાહિત્યમરોના હાથમા હોત તો ગુનો જ ગણાત — અક્ષમ્ય ગુનો ગણાત, રાજ્યદ્રોહ કરતા ઊતરતો ન જ ગણાત

રશિયાના અને યુરોપના ગ્રથપ્રકાશકો હમેશા એ શોધમા રહેતા કે આ શિયાળામા ટોલ્સ્ટોય શુ લખનાર છે ટોલ્સ્ટોયની સ્ત્રી પણ ટોલ્સ્ટોયના લખાણ ઉપર જાપ્તો રાખતી કે કોઈને મફત કે ધર્માદા આપી ન દે પણ એ બધુ એના કળામય લખાણો વિષે જ દુનિયાની દુનિયાદારીનુ છટાદાર વર્ણન કર્યું હોય ભોગ ઐશ્વર્ય, મહત્ત્વાકાક્ષા વગેરેનુ વર્ણન હોય તો લોકોને એ જરૂર રોચક લાગે પછી ભલેને

ટૉલ્સ્ટૉયે એ બધી વસ્તુને કળામય શબ્દોમાં ખામશાં જ માર્યાં હોય પણ જ્યારે ટૉલ્સ્ટૉય પોતાના વિચારને, અનુભવને અને જીવનનો નિચોડ સીધેસીધી ભાષામાં, ગમે તે માણસ સમજી શકે એવા રૂપમાં મૂકે ત્યારે એ લખાણ 'ધાર્મિક' ગણાતું, પછી એનો કોઈ ભાવ સરખોય ન પૂછે. દૂઝણી ગાય વસૂકી જાય અને ગાયધણીને દુઃખ થાય, એવી રીતે ટૉલ્સ્ટૉયના વાચકસમાજને આવે પ્રસંગે ભારે દુઃખ થતું ટૉલ્સ્ટૉયની સ્ત્રી તો ટૉલ્સ્ટૉયને ધાર્મિક વાતો ઉપર ચઢાવનાર મિત્રોનો દ્વેષ કરતી, એમને ટૉલ્સ્ટૉયને ન મળવા દેવાનો બધો પ્રયત્ન કરતી આ બધાં કારણોને લીધે છેવટે છેવટે ટૉલ્સ્ટૉયનું જીવન બુદ્ધના કે રાજા અશોકની પેઠે અત્યંત દુઃખી થયું હતું

જ્યારથી ટૉલ્સ્ટૉયને ઉપરતિ થઈ ત્યારથી એમણે ધર્મ વિષય પર વધુ ને વધુ લખવા માંડ્યું પ્રસ્તુત ગ્રંથ એવી ઉપરતિની જ એક પ્રસાદી છે. વાચકો એ આખો ગ્રંથ નહીં વાંચે અને ફક્ત આ ચોપડી કેમ લખાઈ તે વિષેની ટૉલ્સ્ટૉયની પ્રસ્તાવના જ વાચશે, તોયે એમાં ધર્મજિજ્ઞાસાના કરુણ કાવ્યનો રસ મળશે. અને એ પ્રસ્તાવનાની છેવટની બે કંડિકાએમાં જે પારમાર્થિકતા અને ભૂતદયા રહેલી છે તે જોઈને તો નાસ્તિક માણસનું હૃદય પણ નમ્ર થઈ જાય

ટૉલ્સ્ટૉય જો અહીં આપણને શાસ્ત્રાક્ષરને પૂજનાર અક્ષરપરાયણ જેવા લાગતા હોય તો તે વાત આપણે દરગુજર કરીએ ખ્રિસ્તી ધર્મ અને બીજા ધર્મો વચ્ચે ટૉલ્સ્ટૉયે કરેલી સરખામણી આપણને માન્ય ન જ થાય. એ વાંચવાની પણ ધીરજ જેને ન હોય, તેણે પહેલું પ્રકરણ તદ્દન છોડી જ દેવું, અને ૧૯મે પાનેથી પાપનું પૃથક્કરણ સમજવાનું શરૂ કરવું

ટૉલ્સ્ટૉયને જીવનનું રહસ્ય અને હૃદયની શાન્તિ ઈશુ ખ્રિસ્તના જ વચનમાંથી જડ્યાં એની આપણે સનાતનધર્મીઓ તો અદેખાઈ ન જ કરીએ. આપણે માનીએ છીએ કે, દરેક માણસ પોતાના ધર્મ મારફતે જ પોતાનો ઉદ્ધાર શોધે. હૃદયમાં જ્યાં સુધી સાચી ધાર્મિકતાનો ઉદય થયો નથી ત્યાં સુધી ધર્મધર્મના ઝઘડાઓ ચાલવાના માનવી હૃદયની ખૂબી જેને જડી છે તેને તો દીવા જેવું સ્પષ્ટ દેખાય છે કે, બધા જ

ધર્મોમા સત્ય છુપાયેનુ કે વવાયેન છે અને તે સત્ય સર્વત્ર એકરૂપ સમર્થ અને શાતિપ્રદ છે ટૉલ્સ્ટૉયને પોતાને પ્રથમ તો બધા જ ધર્મો નગમા લાગ્યા પણ જ્યારે ઇશુ ખ્રિસ્તના ઉપદેશને તે સમજી શક્યા ત્યારે એમણે જોયુ કે મૂસા ઈસા કુનફુ સુફતુ અને બુદ્ધ તેમ જ પયગ્નન સ્વાધ્નેઝા ફ્રિક્ય આદિ બધ ધર્મશોધકોને એક જ વસ્તુ જડી છે અને તે એકને જ બધા અનેક રીતે સૂચવે છે સાચુ તત્ત્વ એક જ છે લોકો એને બહુધા એટલે કે અનેક રીતે વર્ણવે છે એમ ન જ

સ્વધર્મનિષ્ઠા એ સતી પતિવ્રતાના ધર્મ જેવી પવિત્ર શાતિપ્ર અને મોક્ષદાયી વસ્તુ છે અમારો એક જ ધર્મ સાચો અને બાકીના બધા પાખડ છે એવી માન્યતા જ્યા સુધી લોકોમા છે ત્યા સુધી મનુષ્યસમાજને શાતિ અને મનુષ્યહૃદયને ધર્મબોધ પ્રાપ્ત થવાના નથી એમ હિંદુધર્મે જોયુ એમા જ એની મહત્તા છે અન્યમતાનન્મી લોકો ભલે અજ્ઞાન અને અહંકારના ઝનૂનમા પોતાના ધર્મને મોટો કરવા ખાતર બીજા ધર્મોનો તિરસ્કાર અને વિરોધ કરે સ્વધર્મન રહસ્ય જાણનાર શુદ્ધ સનાતની તો રાજા અશોકની પેઠે બધ ધર્મોને અભિવાદન અને અર્ઘ્ય આપશે અને તે કારણે તેની સ્વધર્મ નિષ્ઠા એછી થવાની નથી ઉપનિષદના ઋષિએ સ્નાતકોને ઉપદેશ આપતા કહ્યુ હતુ તમે અમારા શિષ્ય છો એટના માટે અમારો જ આદર અને અમારી જ કદર કરવાનુ સકુચિતપણું નહી રાખતા બીજા ધર્મો હશે તેમની અચના તમારે હાથે ન જ થાય એટલુ જરૂર જોજો જે આર્ય પૂર્વજોએ આવો બોધ આપ્યો છે તેમને અનુસરીને દરેક ધર્મના સાચા ધર્મિકોના ઉપદેશ પ્રત્યે અપણે અભિમુખ થવુ ઘટે છે આજે દરેક ધર્મના અભિમાની લુચ્ચા અને અનુયાયી લુચ્ચા છે અનુયાયીઓને બીજા ધર્મો સાથે ઝઘડો ન જ હોય અભિમાનીઓ ઝઘડો ન કરે તો અભિમાનને શી રીતે પોષે?

અમને જરાય બીક નથી કે ટૉલ્સ્ટૉયની આ પાપનિવેચન મીમાસા વાચીને કોઈ પણ માણસ સ્વધર્મ છોડવાને પ્રેરાય થશે ટૉલ્સ્ટૉયે અહીં જે આપ્યુ છે તે દરેક ધર્મમા છે જ ટૉલ્સ્ટૉયે

ખ્રિસ્તના ઉપદેશમાથી એ જડ્યુ, પણ એનુ પૃથક્કરણ, એનુ વિવરણ અને એમાની પારમાર્થિકતા એ ટૉલ્સ્ટૉયના જ છે

જેને પોતાનુ જીવન સારરૂપ, પવિત્ર અને સફળ થાય એવી ઝખના ન હોય તેને માટે આ ચોપડી છે જ નહી. તેણે એ ચોપડી હાથ ધરવાની પણ ભૂલ ન કરવી પણ જેને ખ્રિસ્તી ધર્મની અથવા ધર્મમાત્રની સૂગ હોય, જેની પરલોકના દંતિદાસભૂગોળ ઉપરની શ્રદ્ધા ઊડી ગઈ હોય, જેને ઇન્દ્રલોક, ચન્દ્રલોક, ગોલોક, વિષ્ણુલોક વગેરે અન્તીના ક્રમમા રસ રહ્યા નથી, જેને 'હું પાપી છુ, અધમ છુ. ભગવાન! મારો શી રીતે ઉદ્ધાર થશે, એવા રોદણા માણસને માટે ઉન્નતિકારક નથી થવાના એમ લાગી ગયુ હોય એવા લોકોએ આ ચોપડી વિષે પ્રથમથી જ કઈ પણ અભિપ્રાય બાધી એને ફેકી ન દેવી જોઈએ. આ ચોપડીમા કોઈનો ધિક્કાર તો છે જ નહી મહાપાપીનો પણ અહી તિરસ્કાર નથી, એને વિષે નિરાશા નથી, અથવા એને નરકની બીક પણ અહી બતાવવામા નથી આવી નથનાગની શ્રદ્ધા છે કે, બધા જ લોકો પ્રગતિના પથના યાત્રીઓ છે મનુષ્યનો સ્વભાવ જ પ્રેમનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો છે પણ માણસ આત્માને ભૂલી ઇન્દ્રિયોને વશ થાય છે, પાપમા ફસાય છે ભૂલથાપની જાળમા સપડાય છે, એમાથી ઊગરી જવાનો સાચો માર્ગ અને ક્રમ નહી જાણવાથી નિરાશ થાય છે અને એનુ આખુ જીવન વ્યર્થ જાય છે જે ભોગ અને ઐશ્વર્યને માટે માણસ પાપમા પડે છે તે ભોગ અને ઐશ્વર્ય આપવાની કે અપાવવાની શક્તિ પાપોમા નથી પાપો જે આશા બતાવે છે તે પણ ફળીભૂત થતી નથી, અને અન્તે પાપની સૂગ જ રહે છે, એમ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરી ટૉલ્સ્ટૉયે માણસમાત્રને અહી જગાડ્યા છે ટૉલ્સ્ટૉયે આ ચોપડી મારફતે લોકોમા ચાલતા અનેક ભ્રમોનો નિરાસ કર્યો છે કેટલાયે જીવનધર્મીઓને આમાથી શુદ્ધ દૃષ્ટિ મળી છે ઉન્મત્ત લોકો ઠેકાણે આવ્યા છે, અને અસ્વસ્થ લોકો શાન્ત થયા છે

'ધાર્મિક' વિધિઓ, ઉત્સવો વગેરે લોકરોચક અને ઉત્તેજક વસ્તુઓ ઉપર ટૉલ્સ્ટૉયે અહી સખત પ્રહાર કર્યા છે દરેક ધર્મમા

આ બધી વસ્તુઓ હોય જ છે, એટલુ જ નહી, પણ આવી જ વસ્તુઓ ધર્મનો મહત્ત્વનો અને અસરકારક ભાગ મનાય છે જ્યા ઉત્સવો, તહેવારો, વિધિઓ અને ઉત્તેજનાઓ નથી હોતી, ત્યા પ્રયત્નપૂર્વક તની શોધમા અને ઉમેરામા આવે છે ટૉલ્સ્ટૉયે એવી વસ્તુઓને વખોડવામા જરા સરખો અપવાદ નથી રાખ્યો, એ જોઈ •પ્યૂરિટન પથીઓને પણ આશ્ચર્ય થશે પણ ધર્મઆધના એ ધર્મસાધના જ એને રોચક વસ્તુઓ સાથે લેવાદેવા નથી રૂઢ ધર્મ તો મૂઢ લોકોને માટે જ હોય છે મોહ ઊતરી ગયા પછી માણસ દરેક થઈ જવાનો જ

'पराच कामाननुयन्ति बालास्त मृत्योर्यान्ति विततस्य पाशम् ।
अथ धीरा अमृतत्व विदित्वा ध्रुवमध्रुवेष्विह न प्रार्थयन्त ॥'

(જેઓ અજ્ઞાની છે તેઓ જ ઇન્દ્રિયોને સતુષ્ટ કરનાર બાહ્ય વિષયોને ભજે છે અને અન્તે ચારે કોર ફેલાયેલી મૃત્યુની જાળમા ફસાય છે ધીર પુરુષો એટલે કે બુદ્ધિશાળી ડહ્યા લોકો, અવિનાશી તત્ત્વને ઓળખીને વિનાશી, અધ્રુવ વસ્તુ દ્વારા ધ્રુવ પદની આશા નથી રાખતા)

ટૉલ્સ્ટૉયની આ મીમાસામા કોઈક ઠેકાણે આપણને એવુ લાગે કે, ટૉલ્સ્ટૉય ફક્ત બુદ્ધિને જ માને છે અને શ્રદ્ધાનો છેદ ઉડાડવા માગે છે પણ જેમ શ્રદ્ધા બે પ્રકારની હોય છે આધળી અને બુદ્ધિયુક્ત, તેમ જ બુદ્ધિ પણ બે પ્રકારની હોય છે શુદ્ધ બુદ્ધિ અને તાર્કિક બુદ્ધિ શુદ્ધ બુદ્ધિ અને સાચી શ્રદ્ધા એકબીજાથી તદ્દન ભિન્ન હોવા છતા એ બે વચ્ચે સુદર સમન્વય થઈ શકે છે આ બેના મેળથી જીવન કૃતાર્થ થાય છે જ્યા બુદ્ધિનુ ક્ષેત્ર પૂરુ થાય છે ત્યા સાચી શ્રદ્ધા કામ આવે છે એ શ્રદ્ધા તો આ આખા ગ્રથમા અથથી ઇતિ સુધી ભરેલી છે ટૉલ્સ્ટૉયના જીવનમા એ શ્રદ્ધા હતી તેથી જ તો ગમે તેવુ વિનાશી અને તોફાની જીવન ગાળતા છતા અતે એમાથી તે ઊગરી ગયા ટૉલ્સ્ટૉય જ્યારે શ્રદ્ધાને વખોડે છે ત્યારે સાચુ જોતા એ વહેમી વૃત્તિને વખોડે છે વહેમી વૃત્તિઓ અત્યાર સુધી કયા ધર્મે નથી સઘરી ? વહેમોને પેષણ આપવાથી જ અત્યાર

સુધીના બધા ધર્મો ફસાઈ ગયા છે. ધર્મમાંથી ધામધૂમનો નાશ કરી એને નિષ્પ્રાણ કરનાર જો કોઈ વસ્તુ હોય તો તે વહેમો જ છે. સત્યનિષ્ઠ માનસ સહેજે સમજી શકે છે કે, વહેમો એ ખરેખર ભારે નાસ્તિકતા છે. આ વાત જ્યારે લોકો સમજશે ત્યારે જ ધર્મોનું શુદ્ધીકરણ થશે. ધર્મો પોતે શુદ્ધ થશે ત્યારે જ તેઓ માણસોનું શુદ્ધીકરણ કરવા સમર્થ થશે. એટલા માટે જ ટૉલ્સ્ટૉયે માનસિક અને ધાર્મિક વહેમોની સામે સખત વિરોધ કર્યો છે.

ટૉલ્સ્ટૉયના આ બધા વિવરણની ખૂબી એમાં રહેલી છે કે જેમ કોઈ ભૌતિકશાસ્ત્રી વસ્તુઓનું પૃથક્કરણ કરી એમાંથી વસ્તુગત ધર્મ અને એનો સ્વભાવ પારખે છે અને વ્યવહારમાં એ વસ્તુઓના નવા નવા ઉપયોગો સુઝાડે છે, તેવી જ રીતે ટૉલ્સ્ટૉયે મનુષ્યની ચિત્તવૃત્તિનું અને એમાં ઉત્પન્ન થતા મોહનું શાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ કર્યું છે. જે સાધક છે, જેને પ્રયત્ન કરવો છે અથવા જેણે કંઈ પણ પ્રયત્ન કર્યો છે, એવા લોકો જ આ પૃથક્કરણની ઉપયોગિતા વિશેષ રીતે સમજી શકશે. એવા માણસોને ડગલે ને પગલે આમાં કીમતી સૂચનાઓ મળશે, અને એમની ઘણી મૂંઝવણો દૂર થશે. આ ચોપડી મજા ખાતર વાંચવાની નથી. સાહિત્યના આસ્વાદ ખાતર તો એ નથી જ નથી. એ તો સાધકનું ભાતું છે. આત્મોન્નતિના યાત્રીનો એ નકશો છે, પથપ્રદર્શક છે અને દીવો પણ છે.

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર

અનુક્રમણિકા

જીવનસિદ્ધિ

પ્રસ્તાવના

મને પચાસ વરસ થયા ત્યા સુધી મારી એવી માન્યતા હતી કે, આ મનુષ્યજીવન જન્મથી મરણ પર્યંતનુ જ છે અને તેથી જીવનનો હેતુ આ મર્ત્ય જીવનમા સુખ માણવુ એ જ છે, પરિણામે, સુખ માણવાને મે બહુ બહુ યત્નો આદર્યા પરતુ વરસ ચડતા ગયા તેમ તેમ મને સ્પષ્ટ ભાન થવા લાગ્યુ કે, એ સુખ છે જ નહી, અને હોઈ શકે પણ નહી જે સાચુ સુખ હુ ઝખતો હતો તે મને મળ્યુ જ નહી, અને જે મળ્યુ તે મળ્યા વેત જ સુખ નથી એમ જણાયુ તેની સાથે સાથે મારી આપદાઓ વધી પડી અને મરણ અવશ્યભાવિ છે એવુ દીવા જેવુ દેખાયુ હુ સમજ્યો કે, આ નિરર્થક અને દુખી જીવનને અંતે કષ્ટ, વ્યાધિ, જરા, અને મરણ સિવાય બીજુ કઈ મળવાનુ નથી મે અતરમા પ્રશ્ન કર્યો, આમ કેમ હશે? કઈ ઉત્તર મળ્યો નહી હુ નિરાશ થયો

આપણે જાતે સુખી થવાનો યત્ન કરવો એટલુ જ નહી, પણ મિત્રો તથા બીજા બધા માણસો સુખી થાય એમ ઇચ્છવુ એવુ કેટલાક મને કહેતા, અને હુ પોતે પણ ક્વચિત્ મારા મનને મનાવવા મથતો, છતા એથી મને સતોષ થયો નહી તેનુ પહેલુ કારણ તો એ કે, મને પોતાને સુખ મળે એવુ હું જેટલા જિગરથી ઇચ્છતો, તેટલા જ જિગરથી બીજાને સુખી જોવાની ઇચ્છા મને થતી નહી, અને બીજુ તથા મુખ્ય કારણ એ કે, બીજા પણ મારી જેમ દુખ અને મરણને વરેલા જ હતા, તેથી તેમને સુખી કરવાના મારા ફાંફા ફોગટ હતા

મારી નિરાશા વધવા માડી પણ મને લાગ્યુ કે હું કઈક વિચિત્ર માણસ છુ તેથી હુ નિરાશ થાઉ છુ, બીજા મનુષ્યોને જીવનનો હેતુ સમજાતો હશે અને તેથી તેમનામા નિરાશા દેખાતી નથી

મે બીજા મનુષ્યોનું જીવન અવલોકવા માડ્યુ, તેમને પણ જીવનના હેતુ વિષે મારી પેઠે થોડુ જ ભાન હતું કેટલાક તો ધાધલિયા

જીવનમા એ વિષે વિચાર કરતા નહોતા, બીજાઓ, બાળપણમા મળેના સસ્કાર પ્રમાણે, 'અમે અમારા પોતીકા ધર્મોમા માનીએ છીએ,' એવુ પોતાની જાતને તેમ જ બીજાઓને મનાવતા હતા, પરતુ તેમની માન્યતાઓ સ્વીકારવી મારે માટે અશક્ય હતી, કેમ કે તેમા મૂર્ખતા ભરેલી હતી અને તેમનામાના ઘણા તો ધર્મ પર આસ્થા રાખવાનો કેવળ ડોળ કરતા લાગ્યા, તેમના અતરના ઊડાણમા ખરી આસ્થા હતી નહી

જીવનની પ્રવૃત્તિમા હવે મને રસ રહ્યો નહી, કેમ કે કોઈ પણ પ્રકારની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ મારા હૃદય આગળ ખડો થતો આ પ્રશ્ન હઠાવી શકી નહી, અને નાનપણમા શીખેલા, પરતુ બુદ્ધિબળ વધતા આપોઆપ ખરી પડેલા, ધર્મ પર ફરીથી શ્રદ્ધા બેઠી નહી એટલુ જ નહી, પણ ધર્મનો અભ્યાસ વધતો ગયો તેમ એ ધર્મમા સત્ય નથી એવી મારી પ્રતીતિ થતી ગઈ મને ખાતરી થઈ ચૂકી કે, એ ધર્મમા કેવળ દભ હતો ધર્મને નામે *ઠગનારાઓ સ્વાર્થમય હતા અને ઠગાનારાઓ નિર્બળ* મનના, જક્કી અને ભીરુ હતા

એ ધર્મશિક્ષણના અતરમા રહેલી અનેક અસગતિ, એની સકુચિતતા અને મનુષ્યને શાશ્વત નરકમા નાખી પ્રભુ દડે છે એવી ક્રૂરતાભરી માન્યતા*— એ બધુ બાજુએ મૂકીએ તો પણ એ શિક્ષણમા મને શ્રદ્ધા ન રહી તેનુ મુખ્ય કારણ એ હતુ કે, ઈશ્વર સબધી સત્ય અમારા જ શિક્ષણમા છે એવુ કહેનાર મૂળ ગ્રીક ધર્મશિક્ષણની સાથે સાથે રોમન કેથલિક એવુ બીજુ શિક્ષણ હતુ માર્ટિન લ્યૂથરનુ એવુ ત્રીજુ હતુ અને શુદ્ધ ધર્મશિક્ષણ એવુ ચોથુ પણ હતું અને આ બધા ભિન્ન ભિન્ન શિક્ષણો સત્યનો ઇજારો પોતાની જ પાસે છે એવો આગ્રહ રાખતા હતા વળી મને જ્ઞાન હતું કે, આ ખ્રિસ્તી ધર્મશિક્ષણોની સાથે સાથે જગતમા અન્ય ધર્મના શિક્ષણો પણ હતા — બૌદ્ધ,

* આ બધી અસગતિઓ, મૂર્ખતાઓ અને ક્રૂરતાઓ વિષે સવિસ્તર ચર્ચા મં શ્રી '*Critique of Dogmatic Theology*' આગ્રહી ધર્મશિક્ષણની વિવેચના' એ ગ્રથમા કરેલી છે, તેમા મૂળ શિક્ષણના પ્રત્યેક સિદ્ધાન્તનુ પૃથક્કરણ કરેલુ છે (ટોલ્સ્ટોય)

બ્રાહ્મણ, ઇસ્લામી, કૉન્ફ્યૂશિયન, વગેરે. અને તે પ્રત્યેક પોતે સત્યપંથી છે, બીજા બધાં વિપથગામી છે, એવો જ આગ્રહ લઈ બેઠાં હતાં.

અને તેથી બાળપણમાં શીખેલા ધર્મ પર મારી શ્રદ્ધા રહી નહીં, તેમ જ બીજી પ્રજાઓના કોઈ પણ ધર્મ પર આસ્થા ચોંટી નહી, કેમ કે, તે બધા જ ધર્મો એકસરખા વિરોધથી ભરેલા, અર્થહીન, અદ્ભુત, અન્ય ધર્મોની અવગણના કરનારા, અને વિશેષ કરીને, અન્ધશ્રદ્ધા પ્રેરનારા હતા.

આ પ્રમાણે મને નિશ્ચયપૂર્વક જણાયુ કે, પ્રચલિત ધર્મો વડે મારા પ્રશ્નનું નિરાકરણ થવાનું નથી, તેમ જ મારાં દુઃખો ઓછાં થવાનાં નથી મારી નિરાશા એટલી બધી વધી પડી કે, હુ આપઘાત કરવાની વાત પર આવી પડયો

પણ ત્યા તો મને મુક્તિનુ દ્વાર જડયુ નાનપણથી જ મારા મનમા એવો વિચાર ઘર કરીને બેઠો હતો કે, મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર ખ્રિસ્તી ધર્મકથામાં છે ખ્રિસ્તી ધર્માચાર્યોએ એના ઉપદેશમાં અનેક વિકૃતિઓ કરી નાખી છે, તે છતા એ મૂળ ધર્મકથામા સત્ય છે એમ મને લાગ્યા કર્યુ હતુ અને મે એ સમજવાનો એક છેલ્લો પ્રયત્ન કર્યો: ધર્માચાર્યોએ કરેલા અર્થો બાજુ પર મૂકી દઈ મે પોતે જ એ ધર્મકથાઓનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો, અને તેના અર્થમા ઊડા ઊતરવાનો યત્ન આદર્યો અને જેમ જેમ અર્થના ઊડાણમા હુ ઊતરતો ગયો, તેમ તેમ મારી દૃષ્ટિ વધારે વિશદ થતી ગઈ, અને ખ્રિસ્તી દેવળોના ઉપદેશથી તદ્દન જુદો જ અર્થ મને સમજાવા લાગ્યો. મારા જીવનનો પ્રશ્ન તેથી ઊકલતો ગયો અને અંતે મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તદ્દન સ્પષ્ટ સમજાયો.

અને આ ઉત્તર સ્પષ્ટ હતો એટલું જ નહી પણ અસંદિગ્ધ હતો. પ્રથમ તો એથી મારી બુદ્ધિની તેમ જ મારા હૃદયની ભૂખ ભાંગી, અને વળી એ ધર્મકથાનો મે જે અર્થ કર્યો તે, પ્રથમ દૃષ્ટિએ ધારવામાં આવે તેમ, મને જ સ્ફુર્યો હતો એમ ન હતું, તેમ જ ઈશુ ખ્રિસ્તને જ એ સત્યાર્થ પ્રગટ થયો હતો એમ ન હતું, પરંતુ જીવનના પ્રશ્ન સંબંધે એ જ ઉત્તર વિશદતાના વધતાઓછા પ્રમાણમાં, એ ધર્મકથાની

પહેલાં તેમ જ પછી થઈ ગયેલા વિશ્વના સર્વ શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ પ્રગટ કરેલો હતો : મૂસા, ઇસા, કોન્ફ્યૂશિયસ, પ્રાચીન ગ્રીક લોકો, બુદ્ધ, અને સોક્રેટીસથી માંડીને પાસ્કલ, સ્પિનોઝા, ફિક્થ અને ફોયરબાશ સુધીના; તેમ જ માત્ર શ્રદ્ધાથી ધર્મોપદેશ ન સ્વીકારતાં સાચા દિલથી જીવનના મર્મ વિષેના પોતાના વિચાર પ્રગટ કરનારા અપ્રસિદ્ધ અને અકીર્તિમન્ત સર્વે જણનો એમા સમાવેશ થતો હતો. આમ ધર્મ-કથાઓનુ સત્ય જ્ઞાન મે તારવી કાઢ્યુ તેમાં હુ એકલવાયો પડતો નહોતો. પણ ભૂત અને વર્તમાનના સર્વ શ્રેષ્ઠ પુરુષોનો મને તેમાં સાથ હતો આ સત્ય મારામાં દૃઢ થતું ગયુ, એની પ્રાપ્તિએ કરીને મને ખૂબ શાતિ મળી, વીસ વરસથી આનદમા રહ્યો છુ, અને આનદથી જ મૃત્યુની સમીપ જઈ રહ્યો છુ.

મારા જીવનની ગૂચ ઉકેલનાર આ ઉત્તર મારે મનુષ્યોને જણાવી દેવો છે, કેમ કે તેણે મારા જીવનમાં પરમ શાતિ અને આનંદ પૂર્યાં છે.

મારું વય અને મારા સ્વાસ્થ્યની સ્થિતિ જોતાં હું મારી ઘોર નજીક આવી પહોંચ્યો છુ, એટલે વ્યવહારુ થવાની મને બહુ દરકાર નથી હું દરકાર કરુ તો પણ મને ખબર છે કે, મારા ધર્મસિદ્ધાન્તના નિરૂપણે મારુ ઐહિક સુખ કે લોકોનો મારા વિષેનો સદ્ભાવ વધવાનો નથી, ઊલટું, તેથી તો ખ્રિસ્તી ધર્મથી ઇતર ધર્મ પાળનારા લોકો ક્ષોભ પામી મારા પર ચિડાશે, કેમ કે તેમને મારી પાસેથી ધાર્મિક ચર્ચા નહીં, પણ સાહિત્યવિષયક લખાણુ જોઈએ છે; અને ખ્રિસ્તીઓ પણ ખિજાશે; કેમ કે તેમને મારાં સર્વ ધાર્મિક લખાણોથી મરચા લાગે છે, અને તેઓ મને હમેશ ઠપકો દીધા જ કરે છે. ઉપરાંત, ઘણું કરીને આ લેખ મારા મરણ પછી જ લોકોના હાથમા આવશે. એટલે આ કામ મેં આદર્યું છે તે કોઈ અંગત લાભને કારણે નહીં, તેમ કીર્તિ કે કોઈ બીજા ઐહિક કારણે નહીં; પરતુ જે પરમાત્માએ મને આ જગતમાં મોકલ્યો, અને જેની પાસે જવાની હું પ્રત્યેક ક્ષણે રાહ જોઈ રહ્યો છુ, તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી એ જ માત્ર એક પ્રેરક કારણ છે.

૧

પ્રાચીન ધર્મો અને જીવનની નવીન ભાવના

૧. પ્રાચીન ધર્મો

૧. અતિપ્રાચીન સમયથી માંડીને આજ સુધી સર્વ કાળે લોકોને એમ લાગ્યુ છે કે, આ જીવન દુ:ખમય, અસ્થિર ને નિષ્પ્રયોજન છે, અને એ દુઃખમાંથી છૂટવાના ઉપાય પ્રભુની વા અનેક દેવતાઓની માન્યતામાં પરિણમ્યા છે, — એ આશાએ કે, એ પ્રભુ વા દેવતાઓ આ જીવનના વિવિધ કષ્ટોમાંથી લોકોને તારે અને આ ભવમાં ન મળ્યાં તેવા ઇષ્ટ સુખ બીજા ભવમાં તેમને મેળવે

૨. અને તેથી, અતિપ્રાચીન કાળથી અને સર્વ પ્રજાઓમાં, નાના પ્રકારના ઉપદેશકો થઈ ગયા છે; તેમણે મનુષ્યના તારણહાર પ્રભુ અથવા દેવતાઓ સંબંધે ઉપદેશ દીધા છે, અને આ ભવમાં કે બીજા ભવમાં લાભ મેળવવા માટે એ પ્રભુને કે એ દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવાને શું શું કરવું જોઈએ, તે સબંધે બોધ આપ્યો છે.

૩. ધર્મની અમુક માન્યતાઓ પ્રમાણે, આ પ્રભુ તે સૂર્યદેવતા છે અને તે વિવિધ પ્રાણીઓમાં પ્રગટ થયો છે; બીજી માન્યતાઓ પ્રમાણે, દ્યાવાપૃથિવી એ જ દેવતા છે, બીજી પ્રમાણે, પ્રભુએ વિશ્વ સરજ્યું અને સર્વ પ્રજાઓમાંથી એક પ્રજાને પોતાની માનીતી તરીકે પસંદ કરી; વળી બીજી પ્રમાણે, દેવતાઓ અનેક છે અને તેઓ મનુષ્યોના વ્યવહારમાં ભાગ લે છે, વળી બીજી પ્રમાણે, પ્રભુ મનુષ્યનો દેહ ધારણ કરી પૃથ્વી પર અવતરે છે.

અને એ બધા ઉપદેશકો સત્યનો અસત્ય સાથે મેળ કરી એમ ઠરાવતા કે, મનુષ્યોએ દુરાચારથી દૂર રહી સદાચારનું સેવન કરવું એટલું જ નહીં, પણ આ ભવના તેમ જ અન્ય ભવના અસંદિગ્ધ કલ્યાણને અર્થે, તેમણે ધાર્મિક સંસ્કારો અને યજ્ઞો અને પ્રાર્થનાઓ અવશ્ય કરવાં.

૨. પ્રાચીન ધર્મોની ઊણપ

૪. પરંતુ માણસજાતનું વય પૃથ્વી પર વધતું ગયું, તેમ આ ધર્મોમાંથી મનુષ્યના આત્માને ઓછો ઓછો સંતોષ મળતો ગયો.

૫. માણસને સમજાયું કે, પ્રથમ તો પ્રભુ કે દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવાના પ્રયત્નો કરતાં છતાં જે સુખ માટે તે મથતો હતો, તે આ જીવનમાં તો ન મળ્યુ.

૬. બીજી વાત એ છે કે પ્રભુ વિષે, આવતા ભવ વિષે, અને ત્યાં મળવાના લાભો વિષે ધાર્મિક ઉપદેશકો જે બોધ દઈ રહ્યા હતા, તે સબંધે મનુષ્યોની શ્રદ્ધા, જ્ઞાનનો વિસ્તાર વધવાના પરિણામે, વધુ વધુ નબળી પડતી ગઈ, કેમ કે, જગતની જ્ઞાનોજ્જ્વળ ભાવનાઓ સાથે તેનો મેળ બેઠો નહીં.

૭. પહેલાં મનુષ્યોને આવી આવી બાબતોમા શ્રદ્ધા રહેતી. ૭ હજાર વર્ષ પૂર્વે પ્રભુએ આ વિશ્વ રચ્યુ, વિશ્વનુ મધ્યબિન્દુ આપણી પૃથ્વી છે, પૃથ્વીની તળે નરક વસે છે, પ્રભુ પૃથ્વી પર ઊતર્યા અને પાછા સ્વર્ગમા ઊડી ગયા વગેરે. પરંતુ હવે એ શ્રદ્ધા ટકે એમ નથી, કેમ કે એમને ખાતરી થઈ ચૂકી છે કે, પૃથ્વીનુ અસ્તિત્વ ૭ હજાર વર્ષથી નહીં પણ લાખો વરસથી છે, પૃથ્વી વિશ્વનુ મધ્યબિન્દુ નથી પણ બીજા ગ્રહોની સરખામણીમા એક બહુ નાનો ગ્રહ છે, પૃથ્વી ગોળ છે એટલે એની તળે કશુ હોઈ શકે નહીં, સ્વર્ગે ઊડી જવુ અસંભવિત છે, કેમ કે આકાશમા સ્વર્ગ જેવુ કાંઈ જ નથી, માત્ર ખાલી અવકાશ ગોળ ઘૂમટરૂપે ભાસે છે

૮. ત્રીજી અને મુખ્ય વાત એ છે કે, એ વિધવિધ ધાર્મિક માન્યતાઓ પરની શ્રદ્ધા શિથિલ થઈ ગઈ, કારણ કે જુદા જુદા દેશોના મનુષ્યોને • પરસ્પર સમાગમથી સમજાયુ કે, પ્રત્યેક દેશમાં ધાર્મિક ઉપદેશકો બીજા ધર્મોના મન્તવ્યોને જૂઠાં સમજી, પોતાનાં જ મન્તવ્યને સાચાં માની, તેમનો જ પ્રચાર કરે છે.

આવી સમજણ થવાથી મનુષ્યોએ સ્વાભાવિક અનુમાન કાઢ્યું કે, આ બધી ધાર્મિક માન્યતાઓ પૈકી કોઈ પણ એકમાં વધારે સત્ય

હોઈ શકે નહીં, અને તેથી તેમાંની એકે અસંદિગ્ધ નિર્ભ્રાંત સત્ય તરીકે સ્વીકારી શકાય નહીં.

૩. માણસજાતના જ્ઞાનવિસ્તારની સાથે બંધ બેસે એવા નવા ધર્મની જરૂર

૯ આ જગતમાં સુખની અપ્રાપ્યતા, મનુષ્યજાતના જ્ઞાનમાં પ્રતિદિન થતો વિકાસ, વિવિધ દેશોના લોકોનો પરસ્પર સમાગમ અને તેને પરિણામે સર્વ પ્રજાઓના ધર્મો વિષેની વધતી જતી સમજણ,— આ બધાની અસર એ થઈ કે, વંશપરંપરાગત મળેલી ધાર્મિક માન્યતાઓમાં લોકોની શ્રદ્ધા વધુ વધુ શિથિલ થવા લાગી

૧૦ અને તેની સાથે, જીવનનું સાર્થક્ય શેમાં રહ્યું છે તે સમજવાની જરૂર, તેમ જ એક પક્ષે સુખપ્રાપ્તિ અને જીવનના પ્રયત્નો, તથા બીજે પક્ષે દુઃખની અનિવાર્યતા અને મૃત્યુ સબંધે નધતુ જતું ભાન, એ એનો વિરોધ શમાવવાની જરૂર વધુ વધુ સમજાવા લાગી

૧૧ મનુષ્યને પોતાનુ ભલુ કરવુ છે, તેમાં તેને જીવનની સાર્થકતા જણાય છે, પણ વર્ષો વીતતા સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, એ ભલું કરવું અશક્ય છે, મનુષ્યને જીવવુ છે, સતત જીવ્યા કરવુ છે, પણ પોતે તથા આસપાસના સર્વ પદાર્થો અવશ્ય મૃત્યુ પામી અદૃશ્ય થવાના છે એવુ ભાન થાય છે, મનુષ્યને બુદ્ધિ છે, અને જીવનના આવિર્ભાવોનો બુદ્ધિમા ઊતરે એવો ખુલાસો તે શોધે છે, પણ પોતાના જીવનનો કે અન્ય કોઈના જીવનનો એવો ખુલાસો તેને મળતો નથી

૧૨ પ્રાચીન સમયમા, પોતાનું ભલુ અને સતત અસ્તિત્વ ઇચ્છતું મનુષ્યજીવન તથા અનિવાર્ય દુખ ને મૃત્યુ વચ્ચેનો આ વિરોધ સૉલોમન, બુદ્ધ, સૉક્રેટીસ, ક્રાઇસ્ટ, વગેરે મહાબુદ્ધિશાળી મનુષ્યોને જ સમજાતો હતો, પરંતુ હવે તો એ સત્ય સર્વ મનુષ્યોને સુગમ થઈ ગયુ છે, અને તેથી કરીને એ વિરોધનો પરિહાર પહેલાંના કરતાં ખૂબ વધારે આવશ્યક બન્યો છે.

૧૩ અને જે વખતે જીવન અને મૃત્યુનો આ જબરો વિરોધ માનવજાતિને અત્યંત તીવ્ર અને અસહ્ય લાગ્યો, અને એ વિરોધનું

સમાધાન અત્યાવશ્યક જણાયુ, તે જ વખતે ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ દ્વારા એ સમાધાન મનુષ્યને યથાર્થ સ્વરૂપે પ્રગટ થયુ

૪ સાચા ખ્રિસ્તી ધર્મસિદ્ધાંત દ્વારા યથાર્થરૂપે પ્રગટ થયેલા જીવનસમાધાનનુ સ્વરૂપ

૧૪ આ વિશ્વને સરજનાર, પાળનાર, ને મુક્તિ દેનાર પ્રભુ બેઠો છે, એવી ખાતરી ભારપૂર્વક દર્શાવીને પ્રાચીન ધર્મોએ મનુષ્યજીવનના વિરોધ પર ઢાકપિછોડો કરવાનો યત્ન કર્યો, પરતુ ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ તો આ વિરોધ મનુષ્યની નજર આગળ તારવી દેખાડે છે એનુ સાચુ સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે અને એને બરાબર ઓળખીને એનુ સમાધાન દેખાડી દે છે એ વિરોધ નીચે પ્રમાણે છે

૧૫ એક પક્ષે ખરેખર મનુષ્ય દેહધારી છે ત્યા સુધી પશુ છે, અને બીજે પક્ષે સર્વ પાશવ વૃત્તિઓને ફગાવી દેનાર આધ્યાત્મિક પુરુષ છે

૧૬ જીવનના આરભ કાળમા પોતે જીવે છે એના સ્પષ્ટ ભાન વિના મનુષ્ય જીવે છે, તેથી એ જીવનાર તે પોતે નથી પણ જે જીવન તત્ત્વ સર્વત્ર વ્યાપેલુ આપણે જોઈએ છીએ, તે જ તેની દ્વારા જીવે છે

૧૭ પોતે જીવે છે એવુ સ્પષ્ટ ભાન તેને થાય છે, ત્યારથી જ મનુષ્ય જીવન આરભે છે, અને પોતે પોતાનુ ભલુ ઇચ્છે છે તેમ જ બીજા પ્રાણીઓ પણ પોતાનું ભલુ ઇચ્છે છે, એવી સમજણ થતાની સાથે મનુષ્યને જીવનનુ સ્પષ્ટ ભાન થાય છે બુદ્ધિ જાગ્રત થવાથી આ સ્પષ્ટ ભાન પ્રગટે છે

૧૮ પોતે જીવે છે, પોતાનુ ભલુ ઇચ્છે છે, અને બીજા પ્રાણીઓ પણ પોતાનુ ભલું ઇચ્છે છે, એવી સમજણની સાથે મનુષ્યને ખબર પડ્યા વિના રહેતી જ નથી કે, પોતે પોતાનુ જ જે ભલુ ઇચ્છે છે તે અલભ્ય છે, અને ઊલટુ તેને બદલે અનિવાર્ય દુખ ને મરણ તેની સામે ખડા છે બીજા સર્વ પ્રાણીઓની પણ એ જ ગતિ છે આ સ્થળે તેને વિરોધ સમજાય છે, અને તેના સમાધાન માટે તે મથે છે, જીવન જેવુ છે તેનો બુદ્ધિમાહ્ય અર્થ કરવા તે મથે છે બુદ્ધિની જાગૃતિ

થઈ તે પહેલા જીવનનુ જે સ્વરૂપ હતું, તે જ સ્વરૂપે તે વાસ કરે એમ તે ઇચ્છે છે, અર્થાત્, જીવન પૂરેપૂરુ પાશવ રહે, અથવા પૂરેપૂરુ આધ્યાત્મિક બને એમ તે ઇચ્છે છે

૧૯ મનુષ્ય ઇચ્છે છે કે, હું પશુ રહું કે દેવ થઈ જાઉં, પરતુ તે બેમાથી એકે થઈ શકતો નથી

૨૦ અને આ વિરોધનુ સમાધાન ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે, આ રહ્યુ મનુષ્ય પશુયે નથી તેમ દેવે નથી, પણ પશુમાથી પ્રગટ થતો દેવ છે, પશુમાથી આવિર્ભાવ પામતો આધ્યાત્મિક પુરુષ છે, અને આ ભવાટવીમા આપણુ ભ્રમણુ એ આવિર્ભાવને જ માટે છે

૫ આધ્યાત્મિક પુરુષનું પ્રગટીકરણ

૨૧ બુદ્ધિની જાગૃતિની સાથે જ મનુષ્યને સમજાય છે કે, પોતે પોતાનુ ભલુ ઇચ્છે છે અને બુદ્ધિની જાગૃતિ પોતાની વ્યક્તિ પરત્વે જ થાય છે, એટલે પોતાનુ જ ભલું ઇચ્છવાની વૃત્તિ એને સ્વાભાવિક લાગે છે

૨૨ પરતુ જે *જાગ્રત બુદ્ધિ* વડે પોતાનુ જ ભલુ *ઇચ્છનાર* વ્યક્તિ રૂપે તે પોતાને સમજે છે, તે જ બુદ્ધિ વડે તેને એવુ પણ ભાન થાય છે કે, એ વ્યક્તિનો અને પોતાનુ ભલું કરવાની ને જીવનની ઇચ્છા એ વ્યક્તિમા પોતે આરોપે છે એ એનો મેળ જ ખાતો નથી જુદી વ્યક્તિરૂપે પોતે ન પોતાનુ ભલું કરી શકે, કે ન જીવન જીવી શકે, એવી પ્રતીતિ તેને થાય છે

૨૩ 'ખરુ જીવન ત્યારે શેમા રહેલું હશે?' પોતે પોતાના મનને પૂછે છે કેમ કે ખરુ જીવન નથી પોતાને મળ્યું કે નથી આસપાસના જીવોને સાપડયુ પોતે તો માત્ર પોતાનુ જ ભલું ઇચ્છ્યા કરે છે

૨૪ આવી સમજણને લીધે, મનુષ્ય પોતાના શારીરિક ને મર્ત્ય જીવનને અન્યથી જુદુ ધારતો અટકે છે, અને બુદ્ધિની જાગૃતિએ પ્રગટાવેલુ અન્ય જીવનથી જુદુ ન કરી શકાય એવુ, આધ્યાત્મિક ને તેથી અમર્ત્ય જીવન ઓળખતો થાય છે

મનુષ્યમા રહેલા આધ્યાત્મિક પુરુષનું પ્રગટીકરણ એ પ્રમાણે થાય છે

६. મનુષ્યમાં પ્રગટેલા એ આધ્યાત્મિક પુરુષનું સ્વરૂપ

૨૫. બુદ્ધિની જાગૃતિએ પ્રગટાવેલું મનુષ્યનું એ આધ્યાત્મિક જીવન સ્વકલ્યાણ ઇચ્છે છે, પોતાનું ભલું કરવાનું પહેલાં જે ધ્યેય હતું તે હજી પણ છે, પરંતુ એ વચ્ચે મોટો તફાવત છે; પહેલાંની ઇચ્છા પોતાના વ્યક્તિગત કલ્યાણની જ હતી અને ચેતનરહિત હતી, હવે સ્વકલ્યાણની ઇચ્છા સચેતન બની છે, અને તેથી કોઈ અમુક વ્યક્તિનું સુખ સાધવા મથતી નથી, પણ જીવમાત્રનું કલ્યાણ સાધવા તલસે છે.

૨૬. બુદ્ધિની જાગૃતિની પ્રથમ અવસ્થામાં મનુષ્યને એમ થતું હતું કે, પોતાનું ભલું કરવાની ઇચ્છા માત્ર પોતાના દેહ પૂરતી જ છે.

૨૭. પરંતુ બુદ્ધિ સ્પષ્ટતર અને દૃઢતર બની કે તરત દીવા જેવું દેખાયુ કે, મનુષ્યનુ સાચુ સ્વરૂપ, ખરો સચેતન અહમ્ આ નશ્વર દેહ નથી; પણ કેવળ કલ્યાણની ઇચ્છામા, અર્થાત્ જીવમાત્રના કલ્યાણની ઇચ્છામાં, એ સાચું સ્વરૂપ રહેલુ છે

૨૮ હવે જીવમાત્રના કલ્યાણની ઇચ્છા એટલે જીવમાત્રને જિવાડનાર ચૈતન્ય, એવો અર્થ થયો,—અર્થાત્ તેનુ જ નામ પ્રભુ છે

૨૯. આ પ્રમાણે બુદ્ધિની જાગૃતિથી પ્રગટેલું જીવન, જે જીવન ધીમે ધીમે પ્રકટતર બનતું જાય છે, તે જીવમાત્રને જિવાડનાર ચૈતન્ય, અર્થાત્ પ્રભુ પોતે, છે

७. ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે મનુષ્યને પ્રભુની આંતર પ્રતીતિ

૩૦. પહેલાંના ધર્મશિક્ષણ પ્રમાણે પ્રભુને ઓળખવા માટે મનુષ્યને પ્રભુ સંબંધે, પ્રભુએ જગત અને મનુષ્યોને શી રીતે સરજ્યાં તે સંબંધે, તથા પ્રભુ મનુષ્યને શી રીતે પ્રગટ થાય છે તે સંબંધે બીજાઓનાં વચન પર વિશ્વાસ રાખવો પડતો હતો; પરંતુ ખ્રિસ્તી ઉપદેશ પ્રમાણે મનુષ્ય પોતાની બુદ્ધિથી પ્રભુની આંતર પ્રતીતિ સત્વર કરી લે છે.

૩૧. આ આંતર પ્રતીતિથી મનુષ્યને માલૂમ પડે છે કે, જીવમાત્રનું કલ્યાણ સાધવાની ઇચ્છા એ જ પોતાના જીવનનું તત્ત્વ છે;

એ તત્ત્વ અવ્યાખ્યેય તેમ અવર્ણ્ય છે, છતા મનુષ્યના હૃદયની અતિ સમીપ અને સુજ્ઞેય છે

૩૨ આરભમા એક પ્રાણી તરીકેના પોતાના વ્યક્તિજીવનને અગે મનુષ્યને કલ્યાણની ઇચ્છા થઈ, પછી પોતાના સ્નેહીજનોના જીવનને અગે થઈ અને પછી પોતાના અતરમા બુદ્ધિની જાગૃતિ થઈ ત્યારથી જીવમાત્રના જીવનને અગે એ ઇચ્છા પ્રગટ થઈ પરતુ જીવ માત્રના કલ્યાણની ઇચ્છા એ જ ખરા જીવનનો આરભ છે, પ્રેમ છે, પ્રભુ પોતે છે, કેમ કે ખ્રિસ્તી ધર્મકથામા કહ્યા પ્રમાણે પ્રભુ એ પ્રેમ છે

૮. ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે મનુષ્યને પ્રભુની બાહ્ય પ્રતીતિ

૩૩ જીવમાત્રના કલ્યાણની ઇચ્છા, અર્થાત્ પ્રેમ, એ પ્રભુની આતર પ્રતીતિ થઈ, તે જ પ્રમાણે, ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ મુજબ, મનુષ્યને જીવમાત્રમા પ્રભુની બાહ્ય પ્રતીતિ પણ થાય છે

૩૪ પોતાના વ્યક્ત દેહમા અખડ અને આધ્યાત્મિક પ્રભુમય ચૈતન્ય રહ્યુ છે અને પ્રાણીમાત્રમા એ જ પ્રભુ વ્યાપી રહ્યો છે, એવુ ભાન થતા મનુષ્યના મનમા પ્રશ્ન થાય છે કે, એક, અખડ, અને આધ્યાત્મિક પ્રભુએ પ્રાણીઓના જુદા જુદા વ્યક્ત દેહોમાં તથા મનુષ્યની વ્યક્તિમા શા માટે ખડ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હશે ?

૩૫ શા માટે આધ્યાત્મિક એક ચૈતન્યે આ પ્રમાણે જાણે પોતાના વિભાગ કરી દીધા હશે ? શા માટે એ દિવ્ય તત્ત્વ વ્યક્ત દેહમય સ્થિતિમા પુરાયુ હશે ? શા માટે અમૃત મર્ત્યમા સમાઈ ગયું હશે ? મર્ત્ય સાથે ઓતપ્રોત થઈ ગયું હશે ?

૩૬ આનો ઉત્તર એક જ હોઈ શકે એક એવી ઉચ્ચતર શક્તિ છે, જેની ગતિ મનુષ્યને અકળ છે અને એ શક્તિએ જ મનુષ્યને તથા જીવમાત્રને પોતપોતાની પરિસ્થિતિમા મૂક્યા છે એ શક્તિ, એટલે જીવમાત્રના કલ્યાણની ઇચ્છા,— અર્થાત્ પ્રેમ,— જ મનુષ્યને દુર્ગમ એવા કોઈ હેતુએ કરીને અચેતન વિશ્વથી ભિન્ન એવા પ્રાણીમાત્રમા વ્યક્ત થઈ છે, એટલે કે, મનુષ્યને જે પ્રભુની આતર પ્રતીતિ થાય છે, તે જ પ્રભુ બાહ્ય જગતમા પણ દર્શન દે છે

આમ, ખ્રિસ્તી ધર્મ પ્રમાણે પોતાનામા તેમ જ વિશ્વની સર્વ વસ્તુઓમા કલ્યાણની ઇચ્છા તરીકે જે જીવનતત્ત્વ મનુષ્ય અનુભવે છે, તે પ્રભુનુ સ્વરૂપ છે, વળી, તેની સાથે સાથે, એ જીવનતત્ત્વ વ્યક્ત અને દેહમય સ્થિતિમા જે શક્તિને લીધે પુરાયુ છે, તે શક્તિનો પણ પ્રભુના સ્વરૂપમા સમાવેશ થાય છે

ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે, ધર્મકથામા લખ્યા મુજબ, પ્રભુ એ પિતા છે, તેમણે વિશ્વના પ્રાણીમાત્રનુ કલ્યાણ કરવાની પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે પોતાના જેવા જ પોતાના પુત્રને આ જગતમા મોકલ્યો છે

૯. જીવનની ખ્રિસ્તી ભાવનાની સત્યતા વિષે પ્રભુની બાહ્ય પ્રતીતિનુ પ્રમાણ

૩૭ જીવમાત્રના કલ્યાણની ઇચ્છારૂપે પ્રભુ બુદ્ધિમાન મનુષ્યમા પ્રગટ થયો છે, અને પોતાનુ ભલુ કરવા મથતા જગતના દરેક વ્યક્ત જીવમા પણ પ્રભુ દર્શન દે છે

૩૮ બુદ્ધિમાન મનુષ્યમા જીવમાત્રના કલ્યાણની ઇચ્છા રૂપે, અને જગતના દરેક વ્યક્ત જીવમા પોતાના વિશિષ્ટ કલ્યાણની ઇચ્છારૂપે, એક આધ્યાત્મિક તત્ત્વસ્વરૂપ પ્રભુને શા માટે પ્રગટ થવુ પડ્યુ તેનુ મનુષ્યને જ્ઞાન નથી અને હોઈ શકે પણ નહી છતા એ બેઉમાથી પોતાના હૃદયની અતિસમીપ, નિશ્ચિત સુગમ, અને આનદમય એવુ એક જ ધ્યેય તેને નિસ્સદેહ મળી રહે છે

૩૯ આ ધ્યેય અવલોકન, પરપરા, અને બુદ્ધિથી મનુષ્યને સ્પષ્ટ સમજાય છે અવલોકનથી જણાય છે કે, મનુષ્યજીવનની સર્વ પ્રવૃત્તિનું — મનુષ્ય પોતે સમજી શકે છે ત્યા સુધી — એક જ પરિણામ થાય છે કે, પહેલાના કુસપવાળા ને પરસ્પર દ્વેષીના માણસો સપ અને સહકારથી ધીમે ધીમે વધુ વધુ સપીલા ને પ્રેમાળ થતા જાય છે પરપરાથી માણસ સમજે છે કે, જગતના સર્વ સતોનો ઉપદેશ એ છે કે, માણસજાત અનેકમાથી એક પર આવવી જ જોઈએ, પેગબર કહી ગયા છે, તેમ પ્રભુ પોતે સર્વ મનુષ્યોને ઉપદેશ દેશે

અને ભાલાઓ ને તલવારો ગાળી નાખી તેના દાતરડાં ને હળ બનાવવામાં આવશે; ઈશુ ખ્રિસ્તે કહ્યું છે કે, જેમ હું મારા પિતા સાથે એકરૂપ છું, તેમ સર્વે લોકો એક થશે જ બુદ્ધિનો ઉપયોગ માણસને શીખવે છે કે, માણસજાત જે કલ્યાણ સાધવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલ છે, તે વધુમા વધુ પ્રમાણમા સાધવાને માટે વધુમાં વધુ સપ અને પ્રેમ આવશ્યક છે.

૪૦ અને તેથી, આ વિશ્વના અસ્તિત્વનુ અતિમ પ્રયોજન મનુષ્યને ખબર નથી, તો પણ વિશ્વજીવનમા પોતાનો ભાગ ભજવવામાં અતિનિકટનુ કર્તવ્ય શું છે, તેની તેને પુરેપૂરી જાણ છે: ભેદ ને કુસપને સ્થાને ઐક્ય ને સપ જમાવવા એ જ કર્તવ્ય છે

૪૧ અવલોકન, પરપરા અને બુદ્ધિ સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરે છે કે, એ કર્તવ્યનુ પાલન પ્રભુપ્રીત્યર્થે છે, અને તેમાં મનુષ્યે પોતાનો ફાળો આપવાનો છે, અને તેના અતરમા પ્રગટતી આધ્યાત્મિકતા પણ તેને તે જ દિશાએ દોરી જાય છે

૪૨ મનુષ્યના અતરમા પ્રગટ થતા આધ્યાત્મિક પુરુષનો પુરુષાર્થ એટલે અતરમા પ્રેમની વૃદ્ધિ અને એ આતર પ્રેમની વૃદ્ધિ વડે જ જગતમા થતા કાર્યનો સહકાર સધાય છે, — વિરોધ ને કુસપને સ્થાને ઐક્ય ને સપ જમાવાય છે, ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશમા કહ્યા પ્રમાણે, પ્રભુના રાજ્યની સ્થાપના થાય છે

૪૩ એટલે, જીવનની સાર્થકતા વિષેની ખ્રિસ્તી ધર્મે કરેલી વ્યાખ્યા સાચી છે કે નહી એ સબધે કાઈ પણ સદેહ રહેતો હોય, તો તે આખા વિશ્વના જીવનની અને મનુષ્યના આતર પુરુષાર્થની દિશા, ખ્રિસ્તી ધર્મના ઉપદેશ પ્રમાણે, એક જ છે, એ સમજણે સત્વર ટળી જશે

૧૦ ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે આ મનુષ્યજીવનનું સાચું સ્વરૂપ

૪૪ આધ્યાત્મિક ચેતન સ્ફુર્યા પછી મનુષ્યને જ્ઞાન થાય છે કે, બીજા જીવોથી પોતાનુ જીવન જુદુ છે છતા તેમા માત્ર પોતાનુ જ

નહીં પરંતુ પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ સાધવાની ઇચ્છા, અર્થાત્ વિશ્વપ્રેમ, ભરેલો છે.

૪૫. પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણની ઇચ્છા, અર્થાત્ આ વિશ્વપ્રેમ, મનુષ્યના વ્યક્તિગત જીવનમાં ન હોત, તો તેને આત્મજ્ઞાન થાત જ નહીં, અને તે સર્વદા પોતામાં જ પુરાઈ રહેત; પરંતુ મનુષ્યની વ્યક્તિની મર્યાદામાં રહીને એ પ્રેમ આત્મભાન પામે છે, પોતાની મર્યાદાને ઓળખે છે અને એ બંધનને તોડીફોડી નાખવા મથે છે.

૪૬. પ્રેમ એ પોતાનો ધર્મ હોઈ કલ્યાણની ઇચ્છા પ્રાણીમાત્રને બાથમાં લેવાનો યત્ન કરે છે. સ્વાભાવિક રીતે, પ્રેમને લઈને તે પોતાની મર્યાદાઓ વિશાળ કરે છે, — પ્રથમ કુટુંબ, પત્ની ને બાળકો, પછી મિત્રો ને દેશજનો તરફ તે વળે છે, પણ એટલાથી પ્રેમ તૃપ્ત થતો નથી, અને પ્રાણીમાત્ર તરફ ઢળવા મથે છે

૪૭ પ્રેમનુ વર્તુલ આમ અવિચ્છિન્ન વિસ્તર્યે જાય છે એ જ મનુષ્યની આંતર આધ્યાત્મિકતાનુ તત્ત્વ છે, અને આ જગતમા આપણા સાચા જીવનનો સાર પણ એ જ છે. જન્મથી મરણ સુધીની મનુષ્યની આખી જીવનયાત્રા આ આધ્યાત્મિક પુરુષના આતર પ્રાકટ્યમા જ પરિસમાપ્ત થાય છે. આ અવિચ્છિન્ન પ્રાકટ્ય, ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે, ખરું જીવન છે.

૪૮. આપણે એવી કલ્પના કરી શકીએ કે, આપણો આ વ્યક્ત દેહ, જેને આપણે બીજાં બધાં પ્રાણીઓ કરતાં વધારે ચાહીએ છીએ, તે તેના નીચી કોટિના પૂર્વજીવનમાં માત્ર આપણી ઇષ્ટ વસ્તુઓનો સમુદાય હશે, અને તે પ્રેમથી એવો સંગઠિત બન્યો કે, હાલ આપણે તેને આપણો પોતાનો જ માનીએ છીએ, અને એવી જ રીતે આપણા વર્તમાન જીવનની વસ્તુઓ વિષેનો આપણો હાલનો પ્રેમ આપણા ભાવિ જીવનમાં એક સંગઠિત ને અભેદ્ય રૂપ ધારણ કરશે, અને તે આપણને આ હાલના શરીર જેટલુ જ વહાલુ લાગશે

'મારા પિતાના ઘરમાં ઘણા ખંડો છે.'*

* સેંટ જોન, ૧૪, ૨

૧૧. ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશે પ્રગટ કરેલા સાચા જીવનનો પૂર્વજીવનથી ભેદ

૪૯ સ્વાર્થમય જીવન અને સાચા જીવન વચ્ચેનો તફાવત આ પ્રમાણે છે: સ્વાર્થમય જીવનનો હેતુ બાહ્ય સુખોપભોગ વધારવામાં અને બને તેટલું લાંબુ જીવવામાં રહેલો છે, પણ આ હેતુ ખૂબ પ્રયત્ન છતાં ફળીભૂત થતો નથી, કેમ કે ભોગની આડે આવતી બાહ્ય પરિસ્થિતિ ઉપર તેમ જ ગમે ત્યારે આવી પડતી નાના પ્રકારની આપદાઓ ઉપર માણસનો અંકુશ નથી; સાચા જીવનનો હેતુ પ્રેમનું વર્તુલ વિસ્તારવામાં અને તેને ગાઢ કરવામાં રહેલો છે અને કશું પણ તેની આડે આવી શકતું નથી, કેમ કે અત્યાચાર, વ્યાધિ, કષ્ટ વગેરે બાહ્ય કારણો, જે સ્વાર્થમય જીવનનો હેતુ વણસાડે છે, તે સર્વે આધ્યાત્મિક જીવનના હેતુની સિદ્ધિમાં સાધનરૂપ બને છે.

૫૦ આ ભેદ સમજવામાં ખ્રિસ્તી ધર્મકથામાં આવતી મજૂરોની વાર્તા* ઉપયોગી થઈ પડશે; શેઠની દ્રાક્ષની વાડીમાં મોકલાયેલા મજૂરોએ એમ માની લીધું કે, વાડી આપણી પોતાની જ છે; સાચા મજૂરો પોતાને મજૂર જ સમજે, અને શેઠના હુકમ પ્રમાણે વર્તે.

* 'દ્રાક્ષની વાડીની વાર્તા,' — સેંટ લ્યૂક, ૨૦, ૯-૧૮

૨

પાપ વિષે

૧૨. માયા જીવનમાં મનુષ્યને પડતા અંતરાયો

૫૧ જીવનનો હેતુ સફળ કરવાને મનુષ્યે પોતાના અંતરમાં પ્રેમની વૃદ્ધિ કર્યા કરવી જોઈએ અને એ પ્રેમને જગતમાં પ્રગટ કરવો જોઈએ, — પ્રભુનું કાર્ય સાધવાને અર્થે પ્રેમની વૃદ્ધિ તથા તેનું જગતમાં પ્રાકટ્ય અત્યાવશ્યક છે પરંતુ પ્રેમનું પ્રાકટ્ય મનુષ્યે શી રીતે કરવું?

૫૨ પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણની ઇચ્છા એ મનુષ્યજીવનનો પાયો છે મનુષ્યના વ્યક્તિજીવનની મર્યાદામાં પ્રેમ રહેલો છે અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે તે મર્યાદા વિસ્તીર્ણ કરવાની તેની વૃત્તિ હોય છે. અર્થાત્ આંતર પ્રેમને બહાર પ્રગટ કરવાને અર્થે મનુષ્યે કાંઈ જ કરવાની જરૂર નથી એ પ્રકાશ આપોઆપ થાય છે, માત્ર તેમાં નડતા અન્તરાયો મનુષ્યે દૂર કરવા જોઈએ ત્યારે, એ અન્તરાયો ક્યા ભાગમાં છે?

૫૩ પ્રેમના પ્રાકટ્યમાં વિરોધ કરનાર અન્તરાયો મનુષ્યના દેહમાં છે, પોતે બીજા જીવોથી જુદો છે એ ભાનમાં છે એટલે કે, મનુષ્યનું જીવન બાળપણથી શરૂ થાય છે, અને તે અવસ્થામાં માત્ર પશુજીવન જ હોય છે, તેથી મોટી વયે પણ, બુદ્ધિ જાગ્રત થાય છે છતાં, પોતાનું જ હિત સાધવાની વૃત્તિ સર્વાંશે જતી નથી, અને તે કારણે પ્રેમવિહોણાં કૃત્યો કરતાં તે અચકાતો નથી

૧૩. પ્રેમના પ્રાકટ્યમાં નડતા અન્તરાયોનું પ્રયોજન

૫૪ પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણની ઇચ્છાના — અર્થાત્ પ્રેમના — પ્રાકટ્યમાં અન્તરાયો નડે છે, કારણ કે મનુષ્યના જન્મની સાથે જ પ્રેમને પોષણ આપનારી બુદ્ધિ જાગ્રત થતી નથી, પરંતુ પશુજીવનની કેટલીક ટેવો પડી ગયા પછી જાગ્રત થાય છે આમ કેમ હશે?

૫૫ મનુષ્યથી પોતાના મનને આ પ્રશ્ન પૂછ્યા વિના રહેવાતુ નથી આધ્યાત્મિક પુરુષ — પ્રેમ — માણસના વ્યક્ત દેહમા શા માટે પુરાયો હશે? આનો ઉત્તર વિવિધ ધર્મોએ વિવિધ રીતે આપ્યો છે કેટનાક નિરાશાવાદી મત પ્રમાણે મનુષ્યના દેહમા આધ્યાત્મિક પુરુષનુ પુરાવુ એ એક ભૂન છે, અને એ ભૂન સુધારવાને માણસે દેહનુ દમન કરવુ પશુજીવનનો નાશ કરવો બીજા કેટનાક મન્તવ્ય પ્રમાણે આધ્યાત્મિક પુરુષનુ અસ્તિત્વ માની બેસવુ એ જ ભૂન છે, અને એ ભૂન સુધારવાને દેહ તથા દેહના ધર્મો જ સાચા છે એમ સમજવુ ઉપરના બેઉ ઉત્તરોથી વિરોધ શમતો નથી પહેના ઉત્તરમા દેહની વાસ્તવિકતા સ્વીકારાતી નથી બીજામા આત્માની વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર થતો નથી, એટલુ જ એ વિરોધ માત્ર ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશમા જ શાન્ત થાય છે

૫૬ જ્યારે ઇશુ ખ્રિસ્તને સેતાને સનાહ આપી કે, દેહની સર્વ પાશવ વાસનાઓ તારાથી યથેચ્છ સંતોષી શમતી ન હોય તો તારે એ દેહનો નાશ કરવો ઘટે ત્યારે ખ્રિસ્તે ઉત્તર દીધો કે, પ્રભુની ઇચ્છાનો વિરોધ કરવો એ આપણો ધર્મ નથી, કેમ કે તેણે જ આપણને જુદે જુદે વ્યક્ત દેહે જગતમા મોકલ્યા છે પરતુ આ વ્યક્ત જીવનમા આપણે એક જ પ્રભુની સેવા ઉઠાવવી એ કર્તવ્ય છે

૫૭ ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે જીવનવિરોધ ટાળવાને માટે જરૂરનુ છે કે મનુષ્યે પોતાના વ્યક્તિજીવનનો નાશ કરવો નહી કેમ કે દેહ આપનાર પ્રભુની ઇચ્છાનો વિરોધ થાય નહી, તેમ જ વ્યક્ત દેહની પાશવ વાસનાઓને તાબે થવુ નહી, કેમ કે મનુષ્યના સાચા અહમ્‌રૂપ આધ્યાત્મિક તત્ત્વની વિરુદ્ધ જવાય નહી પરતુ એ માયા અહમ્‌ના ખોળિયારૂપી આ દેહમા રહીને માત્ર એક પ્રભુની સેવા ઉઠાવવી જરૂરની છે

૫૮ મનુષ્યનો સાચો અહમ્ તે એના જીવનના યથાર્થ અનન્ત પ્રેમ છે, એ પ્રેમ એના હૃદયમા છે અને સતત વૃદ્ધિ પામવાને મથે છે વ્યક્ત દેહના પશુજીવનની મર્યાદામા એ પ્રેમ વસે છે, અને એ મર્યાદારૂપી પિંજરમાથી મુક્ત થવાને સદૈવ પ્રયત્નશીલ રહે છે

૫૯. દેહની પાશવતામાંથી આધ્યાત્મિક પુરુષની મુક્તિ, એ આધ્યાત્મિકતાનો આવિર્ભાવ, એ જ પ્રત્યેક મનુષ્યનું તેમ જ આખી માનવતાનું સાચું જીવન છે.

૬૦. પ્રત્યેક મનુષ્યમા તેમ જ આખી માનવતામાં રહેલો પ્રેમ બૉયલરમાં દમાદમ ભરાયેલી વરાળ જેવો છે: એ વરાળ વધારે જગા રોકવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને તેમ કરતાં દટ્ટાને હડસેલે છે ને પ્રવૃત્તિ ઉપજાવે છે.

વરાળ પોતાનું કામ કરે તેટલા માટે બૉયલરની બાજુઓરૂપી અન્તરાયોની જરૂર છે, તે પ્રમાણે પ્રેમ પોતાની પ્રવૃત્તિ ઉપજાવે તેટલા માટે તેને પણ આ બ્યમ્ન દેહની મર્યાદારૂપી અન્તરાયની આવશ્યકતા છે.

૧૪ સાચું જીવન જીવવાને માટે આવશ્યક પાપવિમુખતા

૬૧. છેક બચપણમાં, બાલ્યકાળમા, અને ક્વચિત્ તેથીયે મોટી વયે, મનુષ્ય પશુસમાન જીવન જીવે છે, બીજા કોઈ પ્રકારના જીવનને ઓળખતો નથી, માત્ર પોતાનું જ ભલું કરવાની ઇચ્છાને પ્રભુની ઇચ્છા સમજી તદનુસાર વર્તન રાખે છે

૬૨. બુદ્ધિની જાગૃતિ થયે મનુષ્ય આધ્યાત્મિક જીવનને જ સાચું જીવન માનતો થાય છે; છતાં પોતાની વ્યક્તિ વીસરી શકતો નથી, અને પાશવ જીવનની પડેલી ટેવને લીધે, પોતાનું જ હિત સાધવાના હેતુપુરસર, પ્રેમથી વિરોધી વર્તન આદરે છે

૬૩ આવા વર્તનથી સાચા જીવનનો લાભ મનુષ્યને મળતો નથી, અને પોતે જેને માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે તે સ્વાર્થી જીવનનો હેતુ પણ તેને અપ્રાપ્ય રહે છે; અને એને પરિણામે તે પાપ કરતો થઈ જાય છે. એ પાપને જ અવલંબીને પ્રેમના પ્રાકટ્યમાં નડતા મૂલગત અંતરાયો રહેલા છે.

૬૪. એ અન્તરાયોમાં બળ આવતું જાય છે, કેમ કે પાપાચરણમાં પડેલા આગલી પેઢીના મનુષ્યો પોતાના વર્તનની ટેવો અને રીતો ભાવી પ્રજાને વારસામાં આપતા જાય છે.

૬૫ આમ, પ્રત્યેક મનુષ્ય બાળપણમાં સ્વાર્થમય જીવનની પડેલી ટેવને બળે, તથા વંશપરંપરાથી વડવાઓએ વારસામાં આપેલી ટેવોને જોરે, હમેશાં પાપાભિમુખ રહે છે, અને તેથી પ્રેમનું પ્રાકટ્ય થવામાં નડતર ઊભાં થાય છે

૧૫ પાપના ત્રણ પ્રકાર

૬૬ પ્રેમને નડતરરૂપ પાપના ત્રણ પ્રકાર છે (ક) સર્વે મનુષ્યની સ્વહિત સાધવાની અનુચ્છેદ્ય વૃત્તિમાંથી નીપજતાં પાપ, —— મૂળગત સ્વાભાવિક પાપ (ખ) મનુષ્યોનું વ્યક્તિગત હિત સાધતી માનવી સંસ્થાઓ ને રિવાજોમાંથી નીપજતાં પાપ, — પરંપરાગત, સામાજિક પાપ અને (ગ) સ્વહિતની સિદ્ધિ તરફ વધુ ને વધુ ધસતી મનુષ્યની બુદ્ધિમાંથી નીપજતાં પાપ — અંગત ઊભાં કરેલાં પાપ

૬૭ મૂળગત પાપનું કારણ એ છે કે, મનુષ્ય પોતાના વ્યક્તિગત પાશવ હિતના રક્ષણ ને વર્ધનમાં જ સાચું સુખ છે, એમ માની બેઠો છે વ્યક્તિગત પાશવ હિતની વૃદ્ધિને અર્થે આદરેલી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આ પ્રકારનું મૂળગત પાપ છે

૬૮ પરંપરાગત પાપ વડવાઓએ સ્થાપેલી અને હાલમાં ચાલતી અનેક રીતિઓમાંથી વ્યક્તિગત સુખની વૃદ્ધિ કરવામાં રહેલાં છે અમુક વ્યક્તિના હિત માટે ઊભી કરેલી સંસ્થાઓ ને રિવાજો દ્વારા થતી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આ પ્રકારનું પરંપરાગત પાપ છે

૬૯ અંગત અને ઊભાં કરેલાં પાપ વ્યક્તિગત સુખની વૃદ્ધિ કરવાને અર્થે, પરંપરાપ્રાપ્ત રીતિઓ ઉપરાંત નવા નવા ઉપાયો યોજવામાં રહેલાં છે વ્યક્તિના હિત માટે યોજાયેલો પ્રત્યેક નવો ઉપાય આ પ્રકારનું અંગત પાપ છે

૧૬ એ પાપોનું વર્ગીકરણ

૭૦ મનુષ્યના આંતર પ્રેમને બહાર પ્રગટ થવામાં નડતાં પાપ ૭ છે

૭૧ તૃષ્ણારૂપી પાપ*, — હાજતોને સંતોષતાં પોતાને માટે મોજમજાની તૈયારી કરવી તે

* સરખાવો — तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णा । भर्तृहरि

૭૨. આળસરૂપી પાપ, — હાજતોને સંતોષવા માટેની આવશ્યક મજૂરીમાંથી છટકી જવું તે

૭૩. લોભરૂપી પાપ, — ભવિષ્યમાં હાજતો પૂરી પાડવાને માટે પહેલેથી તૈયારી કરી રાખવી તે

૭૪. સત્તામોહરૂપી પાપ, — પોતાના જેવા મનુષ્યને પોતાને આધીન રાખવો તે.

૭૫, સંભોગરૂપી પાપ,* — કામોપભોગ કરતાં પોતાને માટે ભોગવિલાસની તૈયારી કરવી તે.

૭૬. આવેશરૂપી પાપ, — પોતાના શારીરિક અને માનસિક બળમા કૃત્રિમ આવેશ લાવવો તે

૧૧. તૃષ્ણારૂપી પાપ

૭૭ માણુસને પોતાની શારીરિક હાજતો સંતોખવી પડે છે, અને મૂઢ દશામા તો કોઈ પશુની પેઠે તે પોતાની હાજતો સંપૂર્ણપણે સંતોખે છે, તેમા જરાયે ઊણપ આવવા દેતો નથી, તેમ અતિશયતા પણ કરતો નથી. આ હાજતો પૂરી પાડવામા એને સ્વહિત ભાસે છે.

૭૮. પરંતુ બુદ્ધિ જાગ્રત થયા પછી માણસને પ્રથમ એમ લાગે છે કે, પોતાની વ્યક્તિનું હિત એ હાજતો પૂરી પાડવામાં રહેલું છે, અને એ હાજતો પૂરી પાડતાં તેમાંથી એ વધુ વધુ મજા લેવાના ઉપાયો શોધે છે, હાજતો આનંદથી પૂરી પાડવાને માટે આગલી પેઢીઓના માણસોએ શોધેલા ઉપાયો દૃઢ કરતો જાય છે, અને એથી વિશેષ આનંદથી સુખોપભોગ થાય તેટલા સારુ નવા નવા ઉપાયો નિપજાવી કાઢે છે. આમાં તૃષ્ણારૂપી પાપ રહેલું છે

૭૯. ભૂખ ન હોવા છતાં માણસ ખાય, ટાઢીથી બચવાના હેતુ સિવાય પુષ્કળ કપડા પહેરે, અથવા ખરાબ ઋતુમાં આશ્રય લેવાના હેતુ વગર ઘર બાંધે, અર્થાત્ હાજતોની તૃપ્તિમાંથી વધુ વધુ મજા લેવા ખાતર એ બધુ કરે, ત્યારે તે તૃષ્ણારૂપી મૂલગત પાપમાં પડે છે.

* સરખાવો — न मुग्धाम' कामानदद गहनो मोहमहिमा । भर्तृहरि

૮૦ પરંતુ માણસ અન્ન જળ વસ્ત્ર તથા ગૃહની છોળમાં જન્મે ને ઊછરે, અને એ ટેવો ચાલુ રાખી પુષ્કળતાનો ઉપયોગ કર્યે જાય, ત્યારે તે તૃષ્ણારૂપી પરંપરાગત પાપમાં પડે છે

૮૧ અને વૈભવમાં રહેતો માણસ હાજતો સંતોષવાને માટે નવા નવા રુચિકર અને પાડોશીઓને દુર્લભ એવા ઉપાયો શોધે અર્થાત્ પહેલાના સાદા અનજળને સ્થાને નવા ને સુરુચિકર ખાનપાન દાખલ કરે પહેલાના દેહ ઢાંકતા લૂગડાને સ્થાને નવા સુશોભિત વસ્ત્ર વસાવે પહેલાના સાદા નાના ઘરને ઠેકાણે નવો ને અભિનવ શણગારવાળો આવાસ બંધાવે વગેરે વગેરે કરે ત્યારે તે તૃષ્ણારૂપી આગંતુ પાપમાં પડે છે

૮૨ તૃષ્ણારૂપી પાપ — મૂળગત પરંપરાગત કે આગંતુ સ્વરૂપમાં આ પ્રમાણે થયું ગણાય પોતાની હાજતો પૂરી પાડતા વ્યક્તિગત સુખ સાધનાના પ્રયાસ વડે મનુષ્ય એ હાજતો વધારી મૂકીને પોતાના હૃદયમાં નવા આધ્યાત્મિક જીવનને પ્રગટ થતું રોકે છે

૮૩ વળી આવા વર્તનથી માણસનો ધારેલો હેતુ પણ પાર પડતો નથી કેમ કે હાજતો વધારવાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિથી તૃષ્ણાની શાંતિ* દૂર ભાગતી જાય છે અને ઉપભોગનો આનંદ પણ ઓછો થઈ જાય છે જેમ વધુ વધુ પાણી પિવાય તેમ તરસ ઓછી છીપે અને જેમ વધારે નિર્જન્તતર ખોરાક ખવાય તેમ ખાવાનો આનંદ ઓછો પડે એ જ નિયમ શરીરની બીજી બધી હાજતો પૂરી પાડતા પ્રવર્તે છે

૧૮ આળસરૂપી પાપ

૮૪ માણસે પશુની જેમ પોતાનું બળ વાપરવું જ જોઈએ હાજતો પૂરી પાડવાને જરૂરની વસ્તુઓ બનાવવામાં એ બળ વપરાય એ સ્વાભાવિક છે એ પ્રમાણે મજૂરી કર્યા પછી માણસને પશુની જેમ આરામની જરૂર પડે છે

---

* સરખાવો — न जातु काम कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ।
महाभारत

૮૫. મૂઢ દશામાં માણસ જીવનને માટે જરૂરી ચીજો બનાવતાં, પશુની પેઠે, વારાફરતી મહેનત કરે છે અને આરામ લે છે, એ સ્વાભાવિક આરામમાં એને સ્વહિત દીસે છે.

૮૬. પરંતુ બુદ્ધિ જાગ્રત થયા પછી માણુસ મહેનત ને આરામને જુદાં ગણુતો થાય છે, અને આરામ વધારે સુખકર લાગવાથી મહેનત ઓછી કરવાનો ને આરામ વધારવાનો યત્ન કરે છે, અને તેમ કરતાં બળથી કે છળથી બીજાઓ પાસે પોતાનુ કામ કરાવી લે છે આમા આળસરૂપી પાપ રહેલું છે

૮૭ પોતે કામ કરવાને શક્તિમાન હોવા છતા બીજાઓને મજૂરીએ રોકી પોતે આરામ લે, ત્યારે માણુસ આળસરૂપી મૂલગત પાપ કરે છે.

૮૮ પરતુ, બીજાઓની મજૂરીનો પોતે લાભ ઉઠાવે અને પોતાને જરા પણુ મહેનત કરવાની જરૂર ન પડે તેવી સ્થિતિમા માણુસ જન્મ્યો હોય ને ઊછર્યો હોય, તેમ જ પરિસ્થિતિ કાયમ રાખી પોતે કામ ન કરે અને બીજાની મહેનતનો લાભ લીધા કરે, ત્યારે માણુસ આળસરૂપી પરંપરાગત પાપમાં પડે છે

૮૯. અને જાતમહેનત નહીં કરનારા તથા બીજાની મહેનતનો લાભ લેવાની ટેવવાળા સમાજમા જન્મીને ને વસીને, માણુસ જે શારીરિક મહેનતનાં કામ પહેલા જાતે કરતો હતો તેમાથી છટકવાના ઉપાય યોજે, અને એ કામનો બોજો બીજાને માથે નાખે, અર્થાત્ પોતાના લૂગડાં પોતે ધોનાર માણુસ બીજા પાસે ધોવડાવે અથવા જાતે કાગળો લખનાર, જાતે ચોપડા લખનાર ને પોતાના કામની જાતે દેખરેખ રાખનાર માણુસ એ બધુ બીજા કને કરાવે, અને પોતાની ફુરસદનો વખત આરામમાં કે મોજમજામાં ગાળે, ત્યારે તે આળસરૂપી અંગત પાપમાં પડે છે.

૯૦. દરેક માણુસ દરેક કામ જાતે ન કરી શકે, અને શ્રમ-વિભાગથી ઘણી વેળા કામ સહેલુ ને સરસ થાય છે, એ વાત સાચી છે; છતાં સામાન્યત: શ્રમમાંથી છટકી જવાની કે કઠણુ કામને બદલે સહેલું ઉપાડી લેવાની યોગ્યતા તેથી સાબિત થતી નથી જ્યારે જ્યારે

માણસ બીજા પાસે કામ કરાવે ત્યારે ત્યારે તેણે પોતે પણ તેમા પોતાનો ફાળો આપવો જોઈએ, નહી કે પોતાની મહેનત ઓછી કરી નાખવી કે બિલકુલ તેમાથી મુક્ત થઈ જવુ

૯૧ આળસરૂપી પાપ, — મૂનગત પરપરાગત, કે અગત સ્વરૂપમા, આ પ્રમાણે થાય છે પોતે કામ કરતો બધ થઈ જઈને અને બીજાની મહેનતનો લાભ લેતો થઈને માણસ કુદરતી રીતે પોતે જે કરવુ જોઈએ તેથી વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે, કારણ કે સેવાની પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ સાચુ કલ્યાણ સધાય છે

૯૨ વળી આવા વર્તનથી માણસનો ધારેલો હેતુ પણ પાર પડતો નથી, કેમ કે આરામનો આનદ કામ કર્યા પછી જ મળે છે અને જેમ કામ ઓછુ, તેમ આરામનો આનદ પણ ઓછો

૧૯ લોભરૂપી પાપ

૯૩ જગતમા મનુષ્યની એવી સ્થિતિ છે કે, પ્રાણીમાત્રની જેમ જે સામાન્ય નિયમોને તેણે આધીન રહેવુ જોઈએ તે નિયમો થકી જ તેનો દેહ નિસદેહ નભે છે પ્રેરણાને વશ વર્તીને તેણે મહેનત કરવી જોઈએ, અને એ મહેનતના પરિણામે પોતાની હાજતો પૂરી પાડવી જોઈએ એમાથી હમેશા તેનો દેહ ટકી રહેશે અને વળી સિલકમા કાઈક રહેશે મનુષ્ય સમાજમા વસનારુ પ્રાણી છે, અને તેના ઉદ્યોગના ફળ સમાજમા એટના બધા જમા થાય છે કે, લોભરૂપી પાપ ન હોય તો દરેક અશક્ત માણસને પોતાની હાજતો પૂરી પાડવા જેટલુ હમેશા મળી રહે બાઇબલમા કહ્યુ છે કે કાલની ચિતા ન કરવી ને પખીઓની જેમ રહેવુ* તે રૂપક નથી પણ પ્રત્યેક પ્રાણીસમાજમા પ્રવર્તતા નિયમનુ કથનમાત્ર છે કુરાને શરીફમા પણ એવુ જ કહ્યુ છે કે, દુનિયામા એવુ એકે પ્રાણી નથી જેનો ખુદા નિભાવ ન કરતો હોય+

૯૪ પરતુ બુદ્ધિની જાગૃતિ થયા પછી પણ મનુષ્ય પોતાના હિતમા જ જીવનનુ સાર્થક્ય છે એમ ધાર્યા કરે છે, અને આ જીવન કાળથી

* સેટ મેથ્યુ ૬ ૨૬ અને ૩૪

+ ભાગ ૧૨ પ્રકરણ ૧૧ વકય ૬

મર્યાદિત છે તેથી પોતાની તેમ જ પોતાના કુટુમની હાજતો ભવિષ્યમા પૂરી પાડવાને માટે ખાસ બંદોબસ્ત કરવાની કાળજી રાખે છે

૯૫ પણ પોતાની તેમ જ પોતાના કુટુબની હાજતો ભવિષ્યમા પૂરી પાડવાને ખાસ બદોબસ્ત કરવા માટે બીજા લોકો પાસેથી હાજતોની ચીજો, એટલે કે માલમિલકત, દૂર રાખવી જ પડે છે અને તેથી માલમિલકતની પ્રાપ્તિ, સ્થિતિ ને વૃદ્ધિને અર્થે મનુષ્ય પોતાની શક્તિઓ કામે લગાડે છે આમા લોભરૂપી પાપ રહેલુ છે

૯૬ આવતી કાલને માટે પોતે રાધેલો કે મેળવેલો ખોરાક, કે વસ્ત્ર, કે શિયાળા માટે રાખેલી ગાય — એ બધુ માત્ર પોતાના ને પોતના કુટુબના જ ઉપયોગ માટે છે એમ સમજનાર માણસ લોભરૂપી મૂળગત પાપ કરે છે

૯૭ પરતુ પૂરા ભાનવાળો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પોતાનુ જીવન ટકાવવામા નિરુપયોગી વસ્તુઓને પોતાની જ માલિકીની ગણે એવી પરિસ્થિતિમા મુકાયો હોય, અને એ વસ્તુઓ બીજાના ઉપયોગ માટે છોડી દે નહી, ત્યારે તે લોભરૂપી પરપરાગત પાપમા પડે છે

૯૮ અને ભવિષ્યમા પોતાની તથા કુટુબની હાજતો પૂરી પડી શકે એટલી મિલકતવાળો મનુષ્ય જીવન નિભાવવાને બિનજરૂરી વધારાની વસ્તુઓનો ધણી હોય, છતા નવી નવી વસ્તુઓ સપાડ્યા કરે અને બીજાઓને તે વાપરવા ન દે, ત્યારે તે લોભરૂપી અગત પાપમા પડે છે

૯૯ લોભરૂપી પાપ,—મૂળગત પરપરાગત કે અગત સ્વરૂપમા, આ પ્રમાણે થાય છે ભવિષ્યમા પોતાનુ જ ભલુ સધાય એ હેતુથી મિલકત સપાડવામા અને તેનો ઉપયોગ બીજાને ન કરવા દેવામા માણસ કુદરતી રીતે પોતે જે કરવુ જોઈએ તેથી વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે, માણસોની સેવા કરવાને બદલે તેમને જરૂરની ચીજો તે પોતે રાખે છે

૧૦૦ વળી, આવા વર્તનથી માણસનો ધારેલો હેતુ કદી પાર પડતો નથી, કારણ કે ભાવિ માણસના હાથમા નથી ને મૃત્યુ ગમે તે ઘડીએ આવી પહોચે છે માટે અજ્ઞાત અને કદાચ અવિજ્ઞેય, ભાવિ માટે ખોટો વ્યય કરીને તે ભુલાવામા પડે છે એ સ્પષ્ટ છે

૨૦ સત્તામોહરૂપી પાપ

૧૦૧ પશુની પેઠે મનુષ્ય પણ એવી સ્થિતિમા મુકાયેલો છે કે પોતાની હાજતો પૂરી પાડવાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમા બીજાઓ જોડે તેને કલહમા ઊતરવુ પડે છે

૧૦૨ માણસનુ પશુજીવન નભવામા બીજાઓનુ અહિત રહેલુ છે કલહ એ પશુજીવનનો સ્વાભાવિક ધર્મ અને નિયમ છે અને બુદ્ધિની જાગૃતિ પૂર્વેનુ મનુષ્યનુ પશુજીવન એ કલહમા હિત પેખે છે

૧૦૩ પરતુ બુદ્ધિ જાગ્રત થાય છે, ત્યારે મનુષ્યને એ જાગૃતિના આરભમા એમ લાગે છે કે, જેટલા બને તેટલા પ્રાણીઓને જીતીને સ્વાધીન કરવાથી પોતાના હિતની વૃદ્ધિ થય છે, અને માણસો તેમજ પશુઓને વશ કરવામા તે પોતાનુ બળ વાપરે છે આમા સત્તામોહરૂપી પાપ રહ્યુ છે

૧૦૭ મત્તામોહરૂપી પાપ, — મૂનગત, પરપરાગત, કે અગત સ્વરૂપમા, આ પ્રમાણે થાય છે કલહ દ્વારા પોતાનુ વ્યક્તિગત હિત સાધવાને મનુષ્ય પોતાનુ બળ વાપરે છે અને તેમ કરતા તે સાચા જીવનનુ પ્રત્યક્ષ વિરોધી કાર્ય કરે છે આતર પ્રેમ વધારવાને બદલે, એટલે બીજા પ્રાણીઓથી પોતાને જુદા પાડનારા અન્તરાયોને ઉચ્છેદવાને બદલે, તેમને ઊલટા વધારી મૂકે છે

૧૦૮ વળી, માણસો ને પ્રાણીઓ સાથે કલહમા ઊતરવાથી માણસને ધાર્યા કરતા ઊલટુ જ ફળ મળે છે કલહમા ઊતર્યાથી બીજા પ્રાણીઓ સામે હુમલો કરશે અને તેમને વશ કરવા જતા પોતે પરાધીન થઈ જશે, એવો ભય વધે છે એ કલહમા જેમ વિજય મળતો જાય છે, તેમ માણસને કલહની બેચેની વધારે ભોગવવી પડે છે

૨૧ સંભોગરૂપી પાપ

૧૦૯ પોતાની જાતિ ચાલુ રાખવાની હાજત — સભોગની હાજત — મનુષ્યના હાડમા રહેલી છે, અને પશુદશામા મનુષ્ય તેને વશ વર્તીને સભોગ કરે છે, તેમા જીવનસાર્થકય માણે છે, અને એ સાર્થકયમા સ્વહિત પેખે છે

૧૧૦ પરતુ બુદ્ધિ જાગ્રત થયે મનુષ્ય ધારે છે કે, આ હાજત સતોષવાથી પોતાનુ વ્યક્તિગત સુખ વધશે અને જાતિ ચાલુ રાખવાના હેતુથી નહી, પણ પોતાના અગત સુખની વૃદ્ધિને અર્થે, સભોગ કરે છે આમા સભોગરૂપી પાપ રહેલું છે

૧૧૧ સભોગરૂપી પાપ બીજા બધા પાપથી જુદા પ્રકારનુ છે બીજા બધા પાપમા મૂનગત પાપની પરિપૂર્ણ નિવૃત્તિ અશક્ય છે, માત્ર મૂનગત પાપ થોડુક ઓછુ થઈ શકે છે ત્યારે સભોગરૂપી પાપમા પાપની પરિપૂર્ણ નિવૃત્તિ શક્ય છે એનુ કારણ એ છે કે, દેહની હાજતો, અન્ન, વસ્ત્ર કે ઘર, પૂરેપૂરી નિવારવામા આવે, તો દેહ નાશ પામે, આરામ, મિનકત, ને જીવનકલહ પણ પૂરેપૂરા નિવારવામા આવે તોયે દેહ નાશ પામે પરતુ સભોગની નિવૃત્તિ થયે એક વા અનેક માણસોના બ્રહ્મચર્ય થકી, સભોગથી અભિવૃદ્ધિ પામતી મનુષ્યજાતિનો

ઉચ્છેદ થશે નહી; કારણ કે એક કે થોડાંક કે પુષ્કળ માણસ સંભોગથી સંપૂર્ણપણે નિવૃત્ત થઈ જાય, તો પણ મનુષ્યજાતિ નિર્વંશ થતી નથી આવી રીતે સભોગની તૃપ્તિ મનુષ્યમાત્રને માથે ફરજિયાત નથી : પ્રત્યેક મનુષ્યવ્યક્તિને આ હાજતમાથી સંપૂર્ણ મુક્તિનો સભવ પ્રાપ્ત થાય છે

૧૧૨ મનુષ્યના મોં આગળ પ્રભુસેવાના જાણે બે માર્ગ ખડા થાય છે (૧) લગ્નજીવન અને તેના પરિણામથી વિમુક્ત રહી, પ્રભુની ઇચ્છાને વશ વર્તી, જગતના સર્વ કર્તવ્યો જીવનભર કર્યે જવા; અથવા (૨) પોતાની નિર્બળતા સ્વીકારી લઈ, લગ્નજીવનમાં જોડાઈ, છોકરાં ઉત્પન્ન કરી, પાળીપોષી, ઉછેરીને પોતાનાં અધૂરાં કર્તવ્યો તેઓ પૂરાં કરશે એવી આશાએ તેમને સોપી જવાં

૧૧૩ બીજી બધી હાજતોથી જુદી પડતી સંભોગની હાજતની આ વિશિષ્ટતાને લીધે, પૂર્વોક્ત બે માર્ગમાથી કયો માર્ગ પસંદ કરાયો છે તેને અનુસરીને, સંભોગરૂપી પાપની બે જુદી કોટિઓ નિષ્પન્ન થાય છે

૧૧૪ પહેલા માર્ગ પ્રમાણે, બ્રહ્મચર્ય સેવનાર મનુષ્ય પોતાની સર્વ શક્તિ પ્રભુસેવામાં અર્પણ કરતો હોય, ત્યારે પ્રત્યેક સભોગ, છોકરાં ઉત્પન્ન કરી ઉછેરવાની નેમ હોય તો પણ, સભોગરૂપી પાપમાં ગણાય, કૌમાર્યવ્રત દ્વારા સેવામાર્ગ ગ્રહણ કરનાર મનુષ્યને માટે શુદ્ધતમ ને પવિત્રતમ લગ્નસબંધ પણ સંભોગરૂપી મૂલગત પાપ છે

૧૧૫ છોકરા પેદા કરી ઉછેરવાની નેમવાળા લગ્નસબંધમાં રહીને પણ, સભોગની પ્રત્યેક પુનરાવૃત્તિ કૌમાર્યસેવીને માટે સંભોગરૂપી પરપરાગત પાપમા ગણાય, એ પાપમાથી મુક્તિ મેળવવાને સંભોગ થકી સંપૂર્ણપણે નિવૃત્ત થવું જોઈએ

૧૧૬ અને લગ્નસંબંધની બહાર સંભોગસુખ માણનાર કૌમાર્યવ્રતીએ સંભોગરૂપી અગત પાપ ઊભુ કર્યું ગણાય.

૧૧૭. બીજા માર્ગ પ્રમાણે, માનવજાતિની વંશવૃદ્ધિ કરીને પ્રભુસેવા સાધનાર મનુષ્ય પ્રજોત્પત્તિના ધ્યેય સિવાયના પ્રત્યેક સંભોગમાં સંભોગરૂપી મૂલગત પાપમાં પડ્યો ગણાય; વેશ્યાવૃત્તિમાં, આકસ્મિક સમાગમોમાં અને આર્થિક ઘટનાઓને લીધે, કે પૂર્વસમાગમોને લીધે, કે કામવાસનાને લીધે થયેલાં લગ્નોમાં એ ધ્યેય હોતું નથી.

૧૧૮ બાળક ઉત્પન્ન થઈ શકે જ નહી, એવા સંભોગમા અથવા પોતાના સમાગમથી પેદા થતા બાળકોને માબાપ ઉછેરી શકે નહી કે ઉછેરવાની ઇચ્છા કરે નહી તેવા દાખલાઓમા માનવજાતિની વંશવૃદ્ધિ કરીને પ્રભુસેવા સાધનાર મનુષ્ય સંભોગરૂપી પરપગગન પાપમા પડ્યો ગણાય

૧૧૯ પરંતુ માનવજાતિની વંશવૃદ્ધિ કરીને સેવાનો બીજો માર્ગ ગ્રહણ કરનાર પુરુષ કે સ્ત્રી એ જાણુની સાથે સહવાસમા આવ્યા છતા પ્રજોત્પત્તિને અર્થે નહી પણ સંભોગસુખની વૃદ્ધિને અર્થે અન્યની સાથે સમાગમ કરે અથવા પ્રજોત્પત્તિ અટકાવવાના ઉપાય યોજે અથવા સૃષ્ટિક્રમ વિરુદ્ધ દુર્ગુણોમા રમણ કરે ત્યારે તે સંભોગરૂપી અગન પાપ કરે છે

૧૨૦ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનુ વ્રત લેનાર સંભોગરૂપી પાપકે ભૂલમા આ પ્રમાણે પડે છે ઉચ્ચતર માર્ગે વિહરનાર પ્રભુસેવામા પોતાની અખિલ શક્તિ વાપરનાર અને પરિણામે પ્રેમનો વિસ્તાર કરી અત્યુત્તમ શ્રેય પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્ય જીવનની હીણી ભૂમિકામા ઊતરી પડે છે અને એ શ્રેય ગુમાવી બેસે છે

૧૨૧ વંશવૃદ્ધિ કરી સેવા સાધનાર મનુષ્ય સંભોગરૂપી પાપ કે ભૂલમા આ પ્રમાણે પડે છે બાળકો પેદા કરવાના ધર્મથી વંચિત રહીને અથવા બીજુ કાઈ નહી તો કુટુમ્બસહવાસથી દૂર રહીને સ્ત્રીપુરુષના સહજીવનનુ અનુત્તમ કોટિનુ સુખ માણસ હાથે કરીને ખોઈ બેસે છે

૧૨૨ વળી સંભોગસુખ વધારવાના પ્રયત્નો કરવાથી બધી હાજતેની તૃપ્તિમા થાય છે તેમ માણસ જેટલે અંશે વિષયરસમા તરબોળ બને તેટલે અંશે તેની સ્વાભાવિક મજા ઓછી માણે છે

૨૨ આવેશરૂપી પાપ

૧૨૩ બળવાન કારણોને લીધે આવેશભરી સ્થિતિમા આવવુ તે મનુષ્યને પશુની જેમ કુદરતી અવસ્થામા યોગ્ય છે અને એવી પશુસ્થિતિમા રહેવાને એ તાત્કાલિક આવેશ ખૂબ રુચે છે

૧૨૪ પણ બુદ્ધિનુ ચેતન આવ્યા પછી માણસ એ આવેશભરી સ્થિતિ ઉપજાવનારા કારણો તપાસે છે અને એ આવેશ પોતામા લાવવાના હેતુપુરસર પેના કારણોને પુન ઉપજાવી બળવત્તર કરવાનો યત્ન કરે છે અને એના માટે આવેશ પેદા કરનારી ચીજો પોતે બનાવે છે ખાય છે કે પીએ છે અથવા એવી દશા ઉપજાવવાને પરિસ્થિતિ ઊભી કરે છે અથવા એવા વિશિષ્ટ જોસભર્યાં હલનચલન કરે છે આમા આવેશરૂપી પાપ રહેલુ છે

૧૨૫ આ પાપની વિશિષ્ટતા આ પ્રમાણે છે બીજા બધા પાપ પશુજીવન વધારવાની મનુષ્યની સ્વાભાવિક વૃત્તિને વૃદ્ધિગત કરીને પોતના યોગ્ય કર્તવ્યમાથી ચૈતન્યવાળા મનુષ્યને માત્ર ભ્રષ્ટ કરે છે તેના બુદ્ધિવ્યાપારને અશક્ત કે મન્દ કરતા નથી પરતુ આવેશરૂપી પાપ મનોવ્યાપારને નિર્મલ બનાવે છે એટલુ જ નહી પણ તેનો તાત્કાલિક અને ઘણી વાર આત્યંતિક વિનાશ કરે છે તેને પરિણામે ચલમ પીને દારૂ પીને કે દરવેશ અને બીજા ધર્માન્ધોની જેમ અમુક ગભીર પરિસ્થિતિ કે જોસભર્યાં હલનચલન ઉપજાવીને આવેશમા આવેનો માણસ એવી દશામા ઘણી વાર પશુસમાન આચરણ કરે છે એટલુ જ નહી પણ પશુનેય અયોગ્ય એવા ઉન્મત્તતા ને ક્રૂરતાભર્યાં પાપાચરણ કરે છે

૧૨૬ આવેશરૂપી સ્વાભાવિક મૂળગત પાપ આ પ્રમાણે થાય છે ખાદ્ય કે પેય પદાર્થથી અથવા ચક્ષુ કે શ્રવણેન્દ્રિયને વિવશ કરનારી પરિસ્થિતિથી અથવા અમુક હલનચલનથી નીપજતી આવેશભરી દશાની મોજનો સ્વાદ ચાખીને માણસ એ આવેશ ઉપજાવનારી વસ્તુથી દૂર ભાગતો નથી જ્યારે માણસ અજાણતા ને કાઈ પણ હેતુ વગર ઉશ્કેરાઈ જાય મીઠાઈ જમે ચા કે કાવો પીએ શરીરને શણગારે કે ઘરને વિભૂષિત કરે નાચે કે ગે ત્યારે તે આવેશરૂપી મૂળગત સ્વાભાવિક પાપ કરે છે

૧૨૭ પણ તમાકુ દારૂ કે અફીણની આદતમા જાહેર ખાનગી કે ધાર્મિક ગભીર દશ્યો જોવાની ટેવમા અથવા કળગત નાચ નખરા કૂદકા વગેરે નાના પ્રકારની નિત્ય ચેષ્ટાઓ કરવાની ટેવમા અર્થાત્ એવી

આવેશભરી ટેવોવાળી પરિસ્થિતિમાં માણસ જન્મ્યો ને ઊછર્યો હોય, અને એ ટેવો ચાલુ રાખે, ત્યારે તે આવેશરૂપી પરંપરાગત પાપ કરે છે

૧૨૮. અને અનાસક્તચાર આવેશ ઉપજાવનારી ટેવમાં ઊછરેલો અને તેમાં હેવાઈ ગયેલો માણસ બીજાના અનુકરણથી કે પોતાની બુદ્ધિશક્તિથી આવેશની નવી નવી રીતો દાખલ કરે, ઉદાહરણ તરીકે તમાકુને બદલે અફીણનો હુક્કો પીએ, દારૂ છોડીને વ્હિસ્કી પીવા માંડે, ચિત્રો, નાચ, રોશની, સંગીતની અપૂર્વ જોમભરી અસરવાળા નવા આનન્દોત્સવો યોજે, અથવા કસરતો, બાઇસિકલની સવારી વગેરેની જોમભરી શારીરિક હિલચાલોમા નવી નવી પદ્ધતિઓ નિપજાવે, ત્યારે તે આવેશરૂપી અગત પાપમા પડે છે

૧૨૯. આવેશરૂપી પાપ,—મૂળગત, પરંપરાગત, કે અગત સ્વરૂપમાં, આ પ્રમાણે થાય છે. સાચા જીવનની સાર્થકતા પ્રકટ કરનાર ચૈતન્યને મંદ કરનારા બધા નડતરો ધ્યાનપૂર્વક દૂર કરવામા પોતાની સર્વ શક્તિ એકાગ્ર કરવાને બદલે, માણસ ઊલટો આવેશના બાહ્ય સાધનોથી એ ચૈતન્યને નિર્બળ કરી દબાવી દેવાનો યત્ન કરે છે

૧૩૦. વળી, આવા વર્તનથી માણસને ધાર્યા કરતા ઊલટું ફળ મળે છે બાહ્ય સાધનથી ઉપજાવેલો આવેશ આવેશની પ્રત્યેક નવી પદ્ધતિથી નબળો પડતો જાય છે, અને આરોગ્યઘાતક નવી નવી પદ્ધતિઓ વધુ જોસભરી થતી જાય છે, તેમ આવેશની શક્તિ વધુ વધુ ક્ષીણ થાય છે.

૨૩. પાપનાં પરિણામ

૧૩૧. પ્રેમના પ્રાકટ્યમા પાપ અન્તરાયરૂપ બને છે.

૧૩૨ પરંતુ પ્રેમના પ્રાકટ્યમાં પાપ અન્તરાયરૂપ બને છે એટલુ જ નહીં, પણ મ ણસને માથે તેથી ખૂબ મોટી આપદાઓ આવી પડે છે પાપથી નીપજતી આપદાઓ બે પ્રકારની હોય છે:

(૧) પાપીને વેઠવી પડતી આપદાઓ, (૨) બીજાઓને વેઠવી પડતી આપદાઓ. પાપીને પોતાને વેઠવી પડતી આપદાઓ આ રહી: અતિશય નાજુકાઈ, અતિતૃપ્તિ, થાક, નિરાશા, અભાવ, ચિંતા, ત્રાસ, વહેમ, ખાર,

ઈર્ષા, ક્રોધ વેર, નપુંસકત્વ અને વિધવિધ પ્રકારના દુ:ખદાયક રોગ બીજાઓને વેઠવી પડતી આપદાઓ આવી હોય છે ચોરી, લૂટ, યાતના, ફુરતા, ખૂન

૧૩૩ પાપ થતા જ ન હોય, તો ન હોય ગરીમાઈ, કે અતિતૃપ્તિ, કે નિર્બળતા, કે ચોરી, કે લૂટ, કે ખૂન કે ફાંસી, કે વિગ્રહ

૧૩૪ તૃષ્ણારૂપી પાપ ન હોય તો મિલકત વિનાના વેઠ તગી ન ભોગવે એશઆરામ કરનારાઓને થાક ને ભય ન હોય, એવા આરામીઓના મોજશોખના રક્ષણમા શક્તિનો વ્યર્થ વ્યય ન થય ગરીબોની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ દૂષિત ન થાય, ગરીબોમા ઈર્ષા ને દ્વેષ ઉપજાવનારો અને ધનિકોમા તિરસ્કાર ને ત્રાસ પેદા કરનારો એવો વર્ગ વચ્ચેનો છૂપો સતત કલહ પણ ન હોય, અને એ વેર હિંસા, ખૂન ને ઊથલપાથલનુ રૂપ વારવાર ન લે

૧૩૫ આળસરૂપી પાપ ન હોય તો એક પક્ષે કામ કરી મરી લોથપોથ થઈ ગયેલા લોકો દીઠામા ન આવે અને બીજે પક્ષે કામને અભાવે ને સતત મોજમજાથી કદ્રૂપ બની ગયેલા લોકો પણ નજરે ન ચડે અતિતૃપ્ત ને ભૂખ્યા, આળસુ ને કામથી જર્જરિત, એવા વેરઝેરથી ભરેલા મનુષ્યોના બે વર્ગો ન હોય

૧૩૬ માનખોરૂપી પાપ ન હોય તો વસ્તુઓ મેળવવાને અને પોતાની જ પાસે રાખવાને માટે મનુષ્યોનો એક વર્ગ બીજા પ્રત્યે હિંસાના આટલા બધા કૃત્યો કરે છે તેમાનુ કશુય ન હોય ન હોય ચોરી, લૂટ દેશનિકાલ સાદી કે સખત મજૂરીની કેદ, કે ફાસી

૧૩૭ સત્તારૂપી પાપ ન હોય, તો પરસ્પરના પરાજયને મ? અને સત્તાના નિર્વાહને માટે થતો 'માનવીશક્તિનો ગજાવર દુર્વ્યય ન થાય વિજેતામા દર્પ ને મદતા ન હોય, અને પરાજિત થયેલામા ખુશામદ, છળ ને દ્વેષ ન આવે, કુટુંબોમા લોકસમૂહોમા ને પ્રજાઓમા વિભાગો ન પડે, અને તેને પરિણામે થતા કજિયા તકરાર ખૂન ને વિગ્રહ પણ ન ઊભા થાય

૧૩૮ સભોગરૂપી પાપ ન હોય તો સ્ત્રીજાતિને ગુલામી ન વેઠવી પડે, સ્ત્રીઓની તીવ્ર યાતનાઓ બધ પડે અને વળી તેમને

ન કેઈ વિભાગે ચડાવે, કે ન કોઈ દૂષિત કરે, નહેમને લીધે થના કજિયા, તકરાર, ખૂન ન થય, શ્રીમાન વિલનૂમિના આધનની અધોગતિએ ન પહોંચે, વેસ્યાવૃત્તિ ન રહે સષ્ટિનિરુદ્ધના દુર્ગુણો વડી જનાર નાગરિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓ નમળી ન પડે, માણસો હાન સહે છે એના ભયંકર વ્યાધિઓ ન રહે, નખડતા સ્ત્રીપુરુષો હડીએ ન ચડે, અને બાળહત્યા નાબૂદ થાય

૧૩૯ તમાકુ, દારૂ અફીણ, ઉશ્કેરનારા જેમભર્યા હનનચનન અને નગરાગ દ્વારા આવેશ ઉપન્ન ન કરતો હોય, તો માણસો પાપથી નબળા ન બને વિશેષ કરીને મનુષ્યની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ નબળી પડી જવાને કારણે હાનમા થના કજિયા તકરાર લૂટ મારામાર અને ખૂનનો એક નાશ પણ ન રહે અનારમ્ય કાર્યો પાછળ થનો એટલું જ નહી, પણ પ્રત્યક્ષ રીતે હાનિકારક કાર્યો પાછળ થતો મનુષ્ય શક્તિનો દુર્વ્યય અટકે અન્યને જરાય ઉપયોગી થયા વગર અને પોતાની જાતને ભારરૂપ બનીને જીવનાર વિનાશનાર મનુષ્યોમા — ઘણી વાર ઉત્તમ મનુષ્યોમા — કોઈજાતની મદદતા કે વિકૃતિ ન આવે

૩

ભૂલથાપ વિષે

૨૪ ભૂલથાપ

૧૪૦ પાપ કરનાર જુદી જુદી વ્યક્તિએ ને તેમ જ પાપાચરણથી દૂષિત સમજને વેઠવા પડતા પાપના દુઃખનકારક પરિણામો એટલા તો નરી આંખે દેખાય તેવા છે કે, તેમાથી નીપજતી આપત્તિઓનુ ભાન મનુષ્યને અતિપ્રાચીન સમયથી થયેલુ છે, અને તેથી તેણે પાપાચરણ વિરુદ્ધ કાયદા ઘડી તેને સજાપાત્ર ઠરાવ્યુ છે ચોરી ખૂન વ્યભિચાર મનનશો દારૂનો નશો, એ સૌની વિરુદ્ધ કાયદા પડેલા છે પણ એ કાયદા ને તેની સજા છતા મનુષ્યે પાપાચરણ છોડ્યુ નથી અને પોતાના તથા વડાના મિત્રોના જીવતર બરબાદ કર્યાં છે

૧૪૧ આનુ કારણ એ છે કે, પાપના બચાવ માટે જૂઠી વિચારસરણી ઊભી થયેલી છે, તે પરથી એવુ અનુમાન કાઢવામા આવે છે કે, અમુક ખાસ સજોગોમા પાપ ક્ષન્તવ્ય છે એટલુ જ નહી, પણ આવશ્યક છે આ જૂઠા બચાવનુ નામ ભૂતયાપ

૧૪૨ ગ્રીક ભાષામા ભૂતયાપ માટે એક શબ્દ છે, તેનો મૂળ અર્થ ફાંદો, ફાંસો થાય છે ખરેખર, ભૂતયાપ એ ફાંસો જ છે અને તે હિતકારક જણાવાથી માણસ તેમા ફસાય છે, અને એક વાર ફસાયો, એટલે વિનાશને પથે પડ્યો એ જ કારણસર બાઇબલમાં કહ્યુ છે કે, દુનિયામા ભૂતયાપ પેસવાની જ, પણ એ ભૂતયાપે દુનિયાનું સત્યાનાશ વળશે, અને જે માણસ દ્વારા પેસશે તેનુ પણ સત્યાનાશ જશે

૧૪૩ પાપના જૂઠા બચાવરૂપી આ ભૂતયાપને કારણે જ માણસ પાપાચરણથી વિમુખ થતો નથી, પણ તેમા વધારે ઊંડો ગરતો જાય છે અને સૌથી મોટુ અનિષ્ટ તો એ છે કે, પોતાની નવી પ્રજાને તેમા ડૂબતો જાય છે

૨૫. ભૂતયાપનુ મૂળ

૧૪૪ શારીરિક જન્મની પેઠે મનુષ્યનો આધ્યાત્મિક જન્મ એકાએક થતો નથી, પણ ક્રમશ થાય છે એ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કોઈ વેળા અટકી પડે છે ને પહેલાનુ પશુજીવન પાછુ પ્રગટે છે, તો કોઈ વેળા પ્રેમનો આવિર્ભાવ જોરમા હોય છે, કવચિત્ પ્રભુસેવામા માણસ તલ્લીન બને છે અને એમા જ સાચુ કલ્યાણ પેખે છે, તો ક્વચિત્ વ્યક્તિજીવનમા ઊથલો ખાય છે અને પોતાનુ જ હિત સાધવા જતા પાપાચરણ કરે છે

૧૪૫ પાપમા પડ્યા પછી માણસને સમજાય છે કે, એ પાપાચરણનો અતકરણની પ્રવૃત્તિ જોડે મેળ બેસતો નથી પાપાચરણની ઇચ્છામાત્ર હોય છે ત્યા સુધી એ મેળનો અભાવ સપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ જણાતો નથી, પરતુ પાપનુ આચરણ થયુ કે તરત જ એ અસગતિ દીવા જેવી દેખાય છે, અને માણસ તેનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે

૧૪૬. એ અસંગતિનો તથા પાપાચરણથી ઊપજતી માનસિક સ્થિતિનો નાશ, એ આચરણ તથા એ સ્થિતિના બચાવ માટે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યાથી જ થઈ શકે.

૧૪૭. આધ્યાત્મિક જીવનની પ્રવૃત્તિ અને પાપાચરણ એ એનો વિરોધ ટાળવાને માટે આધ્યાત્મિક જીવનમાં જ એ આચરણ ઉપકારક છે એમ જ સમજાવવું પડે બરાબર એ જ રીત મનુષ્યો ગ્રહણ કરે છે, અને આ માનસિક પ્રવૃત્તિ એનું જ નામ ભૂલથાપ

૧૪૮. પાશવ અને આધ્યાત્મિક જીવન વચ્ચેના વિરોધનુ ભાન મનુષ્યમા પ્રગટ થયું ત્યારથી જ, મનુષ્યે પાપ કરવા માડયા ત્યારથી જ, તેના બચાવ, અર્થાત્ ભૂલથાપ, શોધાવા લાગી, અને એ પ્રમાણે માણસજાતમાં પાપના એના એ જ બચાવ — અર્થાત્ ભૂલથાપ — ની પરંપરા સિદ્ધ થઈને ચાલી આવી છે, એટલે પોતાના પાપને માટે માણસને નવા બચાવ શોધવા પડતા નથી, — એ તો વડવાઓએ શોધેલા જ છે, એણે તો તૈયાર, સિદ્ધ થઈ ચૂકેલી ભૂલથાપ માત્ર સ્વીકારી લેવાની છે.

૨૧. ભૂલથાપનું વર્ગીકરણ

૧૪૯. માણસનું સત્યાનાશ વાળનારી એ ભૂલથાપ પાચ પ્રકારની હોય છે: અંગત કે તૈયારીની ભૂલથાપ, કૌટુંબિક કે સતતિના હિતની ભૂલથાપ, કામકાજ કે લાભની ભૂલથાપ, મિત્રના કે વફાદારીની ભૂલથાપ અને રાષ્ટ્ર કે સાર્વજનિક કલ્યાણની ભૂલથાપ

૧૫૦. અંગત કે તૈયારીની ભૂલથાપ આ પ્રમાણે થાય છે· પાપાચરણ કરતો માણસ એવો બચાવ કરે છે કે, ભવિષ્યમા સમાજને ઉપકારક થઈ પડે એવી પ્રવૃત્તિને માટે પોતે તૈયારી કરી રહ્યો છે

૧૫૧ કૌટુંબિક કે સંતતિના હિતની ભૂલથાપ આ પ્રમાણે થાય છે: પાપાચરણ કરતો માણસ એવો બચાવ કરે છે કે, એ બધુ મારી સતતિના હિતને અર્થે જ કરવુ પડે છે.

૧૫૨. કામકાજ કે લાભની ભૂલથાપ આ પ્રમાણે થાય છે પોતે આદરેલા સામાજિક ઉપયોગના કામનો નિર્વાહ કરી તે પાર ઉતારવું જ જોઈએ, એની આવશ્યકતા દેખાડી માણસ પોતાનાં પાપનો બચાવ કરે છે.

૧૫૩ મિત્રના કે વફાદારીની ભૂલથાપ આ પ્રમાણે થાય છે: ખાસ અંગત સબંધીઓના હિતને અર્થે પાપાચરણ થયુ છે, એમ કહી માણસ તેનો બચાવ કરે છે

૧૫૪ રાષ્ટ્ર કે સાર્વજનિક કલ્યાણની ભૂલથાપ આ પ્રમાણે થાય છે ઘણા માણુસોના, આખી પ્રજાના, કે માનવજાતિના હિતને અર્થે પાપાચરણ થયુ છે, એવો બચાવ માણસો રજૂ કરે છે ઈશુ ખ્રિસ્તનો વધ કરવો જોઈએ, એવો ઘણા જણના કલ્યાણને નામે આગ્રહ કરનાર કૈઆફસે આ પ્રકારની ભૂલથાપ કરી હતી

૨૭. અંગત કે તૈયારીની ભૂલથાપ

૧૫૫ "મારા જીવનનુ સાર્થક્ય પેટની સેવામા નથી, પણ જનસેવાદ્વારા પ્રભુસેવામા છે એ હુ સમજુ છુ, પરંતુ જનસેવાની મારી શક્તિ સમગ્ર થાય એ હેતુથી," અંગત ભૂલથાપમા ફસેલો માણસ કહે છે, "હુ મારી અન્તઃકરણપ્રવૃત્તિઓને જરા ચીલાની બહાર દોરી શકુ, કેમ કે ભવિષ્યમા સમાજને ઉપકારક નીવડે એવા કામની સંપૂર્ણ તૈયારીને માટે એમ કરવુ જરૂરનુ છે, પહેલા મારે વિદ્યાભ્યાસ કરવો જોઈએ, પહેલા મારે મારી પૂરી નોકરી કરી લેવી જોઈએ, પહેલા મારે મારુ સ્વાસ્થ્ય સુધારવુ જોઈએ, પહેલા મારે પરણવુ જોઈએ, પહેલા ભવિષ્યને માટે આજીવિકાનુ સાધન મેળવી લેવુ જોઈએ, એ બધુ કર્યા પહેલા અન્તઃકરણની પ્રવૃત્તિઓ પ્રમાણે પૂરેપૂરુ આચરણ મારાથી બને નહી, અને એ બધુ પૂરુ થનાવેત હુ અન્તઃકરણની પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે બરાબર વર્તવાનો આરંભ કરી દઈશ"

૧૫૬ સાચી જનસેવાને માટે, અને તેના પરિણામરૂપ પ્રેમના પ્રાકટ્યને માટે, પ્રથમ પેટની સેવા કરી લેવાની જરૂર સ્વીકારી, એટલે મનુષ્ય તૃષ્ણા, આળસ, મિષ્ટાન્ન, સત્તા, આવેશ અને વ્યભિચાર સુધ્ધા સર્વ પાપાચરણ કરીને પોતાનુ સુખ સાધે છે, અને એ પાપાચરણ બહુ મહત્ત્વના નથી એમ સમજે છે, કેમ કે એ માત્ર થોડા વખતને માટે છે, માત્ર પુખ્તસમા જનસેવા કરવાને માટે પોતે પોતના બધા બળ અજમાવી તૈયાર કરી રહ્યો છે, ત્યા સુધીને માટે જ છે

૧૫૭ મનુષ્યે પોતાનું વ્યક્તિગત સુખ સાધવા માટનું, એટલે તે કાયમ નહિ, દહિ પામે ને બરાબર મોજે કરાએ ખીને એવા યત્ન તે આચરે છે, અને તેમ કરતા સ્વાભાવિક રીતે તેનો મૂળ હેતુ વીસરી જાય છે, અને પેલી જનસેવા — જે કદી દેખા દેતી જ નથી — તેની તૈયારીમા ને તૈયરીમા પોતાનો ઉત્તમ સમય, ને ઘણી વાર તો આખી જિંદગી, વ્યતીત કરે છે

૧૫૮ દરમિયાન, પેલા શુભ હેતુને માટે પોતે જે પાપાચરણ નનાવી લે છે, તેની વધુ વધુ ટેવ પડતી જાય છે અને ધારેલી ઉપયોગી જનસેવાને બદલે માણસ આખી જિંદગી પાપમા જ ગાળે છે અને પોતાનુ જીવન મરતા સુધી કરી બીજાનો દ્રોહ કરે છે ને તેમનુ અહિત આચરે છે આમા તૈયારીરૂપી અગત ભૂલથાપ રહેલી છે

૨૦ કોટુમ્બિક કે સંતતિના કલ્યાણની ભૂલથાપ

૧૫૯ ગૃહસ્થાશ્રમ માડયા પછી માણસો, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ એમ માનવાને લલચાય છે કે, બુદ્ધિની જાગૃતિ વડે જે આચરણ થવા જોઈએ તે સૌનો સમાવેશ પોતાના કુટુમ્બ ને બાળકો પ્રત્યેના પ્રેમમા થઈ જાય છે અને તેથી ગૃહસ્થજીવનમા કુટુમ્બની હાજતો પૂરી પાડવા પાપચરણ કરવુ પડે, તો તે ક્ષન્તવ્ય છે

૧૬૦ આવી વૃત્તિ થયા પછી આવા માણસો કુટુમ્બસ્નેહને નામે બીજાઓ પ્રત્યે ન્યાયવર્તન રાખવાનુ કોરે મૂકી દે છે એટલુ જ નહી, પણ પોતાના કૃત્ય વાજબી છે એવી ખાતરીને લીધે પોતાના બાળકોનુ હિત સાધવા બીજા પ્રત્યે મોટામા મોટી ક્રૂરતાઓ આચરે છે

૧૬૧ "મારે પત્ની ન હોત મારે પતિ ન હોત, મારે બાળક ન હોત," આ ભૂલથાપમા પડેલા લોકો કહે છે, "તો મારુ જીવન જુદા જ પ્રકારનુ હોત આવા પાપ મારે હાથે થાત નહી પરતુ હવે આ છોકરા ઉછેરવા છે, એટલે કાઈ છૂટકો છે? મારુ જીવન હુ પવિત્ર રાખુ, પાપાચરણ બિલકુલ કરુ નહી, તો માનવજાતિનો વશવેલો વધે નહી"

૧૬૨ અને આવા વિચાર પર ઊતરીને, તે મનુષ્ય બીજાઓની મહેનતનો લાભ નિરાંતે ઉઠાવે છે, તેમના ઉજાગર જગાડે તો પણ તેમની પાસે મજૂરી કરાવે છે, બીજાની જમીન પચાવી પાડે છે, અને —ભીડીને આપે ત્યારે એવો દાખલો લઈએ તો— પોતાના બાળકને પોસવા માટે ધાવતા બાળકને દૂધ વગરનુ કરી મૂકે છે, અને એ બધામા એને પોતાના પાપનુ દર્શન થતુ જ નથી આમા કૌટુંબિક કે સંતતિના હિતની ભૂલથાપ રહેલી છે

૨૮ કામકાજની ભૂલથાપ

૧૬૩ પોતાની પ્રકૃતિના ધર્મ પ્રમાણે માણસે પોતાની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ વાપર્યે જ છૂટકો, અને એ વપરાશને સારુ માણસ કાર્યક્રમ શોધી કાઢે છે

૧૬૪ પરંતુ પ્રત્યેક કામની સફળતાને માટે અમુક વખતે અમુક કાર્યો કરવા જ જોઈએ, નહી તો તે સામાજિક ઉપયોગનુ કામ વણસે છે અને તેથી કોઈને કાંઈ લાભ થતો નથી

૧૬૫ 'ખેતરમા બી વાવ્યા પછી મારે તેની ખેડ પૂરી કરવી જોઈએ, નહી તો બી અને વાવવાની મહેનત વ્યર્થ જશે અને તેમાથી કોઈને કંઈ લાભ થશે નહી મારે અમુક કામ અમુક વખત સુધીમા પૂરુ કરવુ જ જોઈએ નહી તો ઉપયોગી કામ બિલકુલ નકામુ થઈ પડશે મારુ કારખાનુ ચાલે છે માણસોને બહુ જરૂરની ચીજો તેમા બને છે, અને હજારો માણસોને તેમાથી રોજી મળે છે હુ કારખાનુ બંધ રાખુ, તો તે ચીજો નહી બને અને લોકોની રોજી તૂટશે,' એમ કહેનારા લોકો આ પ્રકારની ભૂલથાપમા પડતા હોય છે

૧૬૬ અને, આવા વિચાર પર ઊતરીને, માણસ પાડોશીનો બળદ કળણમા ઊતરી ગયો છે જ્યા પોતાની ખેડ કરવી બંધ રાખતો નથી દર્દી આરને પડ્યો છે જ્યા એક દિવસ તેની પાસે બેસવાને બદલે પોતે અમુક વખતમા કરવા ધારેલુ કામ કર્યે જ જાય છે, મજૂરોનુ આરોગ્ય હરી લેનારુ પોતાનુ કારખાનુ બંધ રાખતો નથી એટલુ જ નહી, પણ પોતાના ખેતરની ખેડ પૂરી કરી નાખવાને

પાડોશીના કમનસીબનો લાભ લેવા તૈયાર હોય છે, પોતાનુ કામ નિયત સમયમા પૂરુ કરી લેવાને ટ્રીની સગવડની ઇચ્છાવાળા માણસને એવી વેચવા તૈયાર હોય છે, પોતાના કારખાનામા સારી મનાઈનો માલ ઉત્પન્ન કરવાને કેટલીય પેઢીઓ સુધી મજૂરોનુ આરોગ્ય બગાડવાને તૈયાર હોય છે

આમા કામકાજ કે લાભની ભૂલથાપ રહેલી છે

૩૦. મંડળના સંબંધની ભૂલથાપ

૧૬૭ આકસ્મિક કે કૃત્રિમ રીતે સરખી પરિસ્થિતિમા રહેતા માણસો અન્ય સર્વ મનુષ્યોથી પોતાના જેવા માણસોને જુદા ગણવાને લલચાય છે અને એ વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિવાળા મન ચોના લાભ જાળવવા ખાતર પોતાની બુદ્ધિને નેવે મૂકી પણ તો તેમ કરવાને પોતે બધાયેલા છે એમ સમજે છે, અને બીજાઓ કરતા પોતાના માણસોને પહેલો લાભ અપાવે છે એટલુ જ નહીં, પણ પોતાના સબધીઓ પ્રત્યેની વફાદારીમા કચાશ આવે નહીં એટલા જ ખાતર બીજાઓનુ અનિષ્ટ કરે છે

૧૬૮ "અમુક માણસોએ ખોટુ કામ કર્યું એ ઉઘાડુ છે પણ તે અમારા મડળના છે, એટલે અમારે તેમનુ કૃત્ય ઢાકવુ જોઈએ અને તેને બચાવ કરવો જોઈએ મને જે કૃત્ય કરવાનુ કહેવામા આવે છે તે ખરાબ અને મૂર્ખાઈભરેલુ છે પણ મારા બધા સાથીઓ એ કામ કરવાનો નિર્ણય કરી ચૂક્યા છે તેથી મારાથી પાછુ પડાય નહીં બીજાઓને અમારા કામથી દુ ખ ને અનિષ્ટ થાય એવુ છે, પરતુ અમને અને અમારા મડળને તે અનુકૂળ છે, માટે અમારે એમ કરવુ જ જોઈએ "

૧૬૯ આવા મડળો નાના પ્રકારના હોય છે બે ખૂની કે ચોરનુ આવા પ્રકારનુ સહકારી મડળ ગણાય, કેમ કે પોતે આદરેલુ કામ પાર પાડવામા પરસ્પર વફાદારી રાખવી એ તેમના કુકર્મને વખોડનાર અન્ત કરણ પ્રત્યે વફાદારી રાખવા કરતા તેમને મન વધારે બધનકારી છે કેળવણીની સસ્થાના વિદ્યાર્થીઓનુ મડળ, મજૂરોના મડળો,

લશ્કરી ટુકડીઓ, પંડિતો, ધર્મગુરુઓ, રાજાઓ, રાષ્ટ્રો, — એ પ્રત્યેક આ જ પ્રકારનો અનિષ્ટ સહકાર સાધે છે.

૧૭૦ એ બધાં માણસો એમ સમજે છે કે, અન્ય સર્વ મનુષ્યો સાથેના વ્યવહારમાં અન્તઃકરણના અવાજ પ્રત્યેની વફાદારી કરતાં પોતાના મંડળની સંસ્થા પ્રત્યેની વફાદારી વધારે બંધનકારી છે આમાં મંડળના સંબન્ધની કે વફાદારીની ભૂલથાપ રહેલી છે

૧૭૧ આ ભૂલથાપની વિશિષ્ટતા આ પ્રમાણે દર્શાવાય : આવી વફાદારીને નામે અસંત જંગલી અને કઠોર કૃત્યો થાય છે, જેમ કે ખાસ વિચિત્ર પોશાક પહેરી વેશ કાઢવો અને એ પોશાકને સવિશેષ સાર્થક બનાવવો, દારૂ પીને શરીરમાં વિષ ભરવું અને વિગ્રહ, દ્વન્દ્વયુદ્ધ, ખૂન વગેરે અતિશય નિર્દયતાભર્યાં કૃત્યો અનેક વાર કરવાં અને આ બધું એક મંડળમાં બીજા મંડળ પ્રત્યે વેરઝેર ઉશ્કેરનાર એ વફાદારીને નામે જ થાય છે

૩૧. રાષ્ટ્રની ભૂલથાપ

૧૭૨ જ્યાં માણસો વસે છે, ત્યાં અમુક પ્રકારની સામાજિક વ્યવસ્થા હોય છે, અને એ વ્યવસ્થામાં, માણસમાં ચૈતન્યનો વિકાસ થાય છે તેમ તેમ, વિશ્વની બધી વસ્તુઓની પેઠે સતત ફેરફારો થયા કરે છે

૧૭૩ પરંતુ માણસો, ખાસ કરીને જેમને વર્તમાન વ્યવસ્થા બીજા લોકો કરતાં વધારે લાભદાયી હોય છે તેઓ (અને વર્તમાન વ્યવસ્થા હમેશાં થોડાકને બીજા કરતાં વધારે લાભદાયી હોય છે જ), એમ સમજે છે કે, વર્તમાન વ્યવસ્થા બધાંને માટે હિતકારી છે, તેથી એ સાર્વજનિક હિત જાળવી રાખવાને તેઓ થોડાક પ્રત્યે પ્રેમનું વિરોધી વર્તન રાખે છે એટલું જ નહીં, પણ વર્તમાન વ્યવસ્થા ટકી રહે એ હેતુથી મોટામાં મોટા અન્યાયો કરતાં છતાં પોતાનાં કૃત્ય સારાં અને વાજબી સમજે છે

૧૭૪. મનુષ્યે માલમિલકતનો હક સ્થાપિત કર્યો અને તેને પરિણામે કેટલાક માણસો જમીનદાર બન્યા છે ને મજૂરીનાં સાધનોવાળા

થયા છે, પરંતુ બીજાઓ પાસે એમાંનું કશું નથી. જમીન ને મજૂરીનાં સાધનોની કેટલાક આળસુ માણસોની આ અન્યાયભરી માલકીરૂપી વર્તમાન વ્યવસ્થા જાળવવી જ જોઈએ એમ ગણાય છે અને એનો ભંગ કરનાર લોકોને દંડવા કે કેદ કરવા એ વાજબી અને સારું લેખાય છે એ જ પ્રમાણે, પડોશની પ્રજા કે રાજા આપણા દેશ પર ચઢાઈ કરે, આપણને છતી લે અને વર્તમાન વ્યવસ્થા રદ કરે કે ફેરવી નાંખે એવા ભયે કરીને, લશ્કર ઊભું કરવામાં મદદ કરવી એટલું જ નહીં, પણ પોતે જાતે બીજા દેશના લોક પર ચઢાઈ કરી તેમનો વિનાશ કરવાને તત્પર થવું, એ વાજબી ને સારું ગણાય છે.

૧૭૫. આ ભૂલથાપની વિશિષ્ટતા આવી છે. પૂર્વોક્ત ચાર ભૂલથાપને નામે માણસ પોતાના અંતઃકરણની પ્રવૃત્તિને આડે માર્ગે દોરી વ્યક્તિગત જુદાં જુદાં કુકૃત્યો કરે છે, પરંતુ આ રાષ્ટ્રની ભૂલથાપને નામે ફાસી ને વિગ્રહ જેવા અતીવ ભયંકર સામુદાયિક અન્યાયો થાય છે અને પ્રાચીન સમયની ગુલામગીરી જેવા તથા આધુનિક મજૂરવર્ગને જમીનરહિત રાખવા જેવા બહુજનની વિરુદ્ધ થતા અતિનિર્દય અપરાધોનું સમર્થન કરવામાં આવે છે

આવા અપરાધો કરવાની જવાબદારી એવી રીતે વહેંચી દેવામા આવી છે કે, કોઈ વ્યક્તિને તેનો ભાર લાગતો નથી, માટે એવી રીતની પદ્ધતિઓ મનુષ્યે યોજી હોત નહીં, તો એવા દુષ્ટ કૃત્યો થાત નહીં

૧૭૬. કોઈ વ્યક્તિને જવાબદારીનો ભાર લાગે નહીં એવી વહેંચણીની પદ્ધતિ આ પ્રમાણે થાય છે. પરાધીન માણસોના હિતાર્થે આવા અન્યાયો કરનારી સત્તા જોઈએ જ એમ માણસો સમજે છે; પરંતુ એ સત્તાના અન્યાયો સાર્વજનિક કલ્યાણના હેતુપુરઃસર પેલા પરાધીન માણસોને સહેવા પડે છે.

૧૭૭. "મજૂરીનું ઉત્પન્ન કબજે લેવાના, દેશનિકાલ, સાદી કે સખત મજૂરીની કેદ, ફાસી, વિગ્રહ (અર્થાત્ સામુદાયિક ખૂન)ના હુકમો મારે કાઢવા પડે છે તે માટે હું બહુ દિલગીર છું, પણ જે લોકોએ મને સત્તા સોંપી છે તેમની ઇચ્છાને વશ વર્તીને મારે તેમ

કરવું પડે છે,' સત્તાધીશ પુરુષ દલીલ કરે છે "માણસોની મિલકત ... ક ... નહીં કુટુંબથી તેમને નોખા પા..., તેમને કેદ કરું, દેશનિકાલ કરું, ફાંસીએ ... બીજી પ્રજાના માણસોને ... મારી નાખું તેમને પાયમાલ કરી દઉં નહેરના કાંઓ તથા બાગો ઉપર બદક ચલાવું તો એ બધાને માટે હું પોતે જવાબદાર નથી પરંતુ સાર્વજનિક કલ્યાણને અર્થે જે મહાશક્તિને આધીન રહેવાનું મે કબૂલ્યું છે તેની ઇચ્છાને જ ... તો માત્ર અનુસરું છું

આમ રાષ્ટ્રની કે સાર્વજનિક કલ્યાણની ભૂતથાપ રહેલી છે

૩૨ ભૂતથાપના પરિણામ

૧૭૮ પાપ એ ટેવના (જડતાના પશુવૃત્તિના) પરિણામ છે મનુષ્યમાં બુદ્ધિ જાગ્રત થઈ હોય અને પશુજીવનની મૂર્ખાઈ સમજાતી હોય તો પણ પૂરપાટ દોડતી પશુવૃત્તિ થંભી શકતી નથી પશુજીવન મૂર્ખતાભર્યું છે જરાય હિતકારક નથી એમ મનુષ્ય સમજે છે પરંતુ જૂની ટેવને જોરે પશુજીવનના સુખ સપ્રયોજન ને હિતકારી છે એમ પોતાના મનને મનાવવા મથે છે — અનેકવિધ કૃત્રિમ હાજતોની તૃપ્તિ સતત આરામ મિલકતનો વધારો સત્તા કુટુંબ અને મદ્યપાનને ઉપયોગી સમજી તેની પ્રાપ્તિ પાછળ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે છે

૧૭૯ પરંતુ પાપની સજા પાપની સાથે જ રહેલી હોય ... થોડા વખતમાં માણસને લાગી આવે છે કે આ રસ્તે જે સુખ પોત શોધી રહ્યો છે તે દુર્મિળ છે અને તેથી પાપ હવે મનોહર લાગતું નથી. આ પ્રમાણે જો પાપના જૂના બચાવ — અર્થાત્ ભૂતથાપ — હોત જ નહીં તો માણસ પાપમાં પડી રહેત નહીં અને જેટલી હદ સુધી જગતમાં પાપ થતાં છે તેની હદ સુધી થત નહીં

૧૮૦ અગત કૌટુંબિક કામકાજની કે રાષ્ટ્રની ભૂતથાપ હોત જ નહીં તો કોઈ પણ માણસ નિષ્ઠુરમાં નિષ્ઠુર માણસ પણ આસપાસ માણસો તંગીને લીધે ટળવળતાં હોય છતાં અત્યારે ધનિકવર્ગ અઢળક સંપત્તિના ઉપભોગ કરી રહ્યો છે તેમ કરી શકત નહીં વૃદ્ધ છોક નાન કે મા ... પમે પોતાને જોઈતી મજૂરી ઘણી વાર પરાણે

ફગાવીને સાવ એદીપણાની સ્થિતિમાં ધનિકો પોતાનું જીવન હાલ વ્યતીત કરી રહ્યા છે અને એવાં એવાં કંટાળો ને થાક ખાઈ રહ્યા છે, તેમ કદી બનત નહીં. મિલકતનો ખોટો બચાવ કરતી ભૂલથાપ ન હોત, તો પોતે વાપરી શકે નહીં એટલી બધી મિલકત હંમેશાં વધાર્યે જ જવામાં માણસો જીવનની સર્વ શક્તિઓ નિરર્થક અને નિષ્પ્રયોજન રીતે વેડફી દેત નહીં, અને જે જીવનકલહના માઠા પરિણામ પોતે ભોગવી રહ્યા છે, તે કલહનું બીજ બીજાના મનમા વાવત નહીં મઝળના સંબંધની ભૂલથાપ ન હોત, તો હાલ પ્રવર્તતી દુષ્ટતાનો શતાશ પણ હોત નહીં: જેનાથી શક્તિ વધે નહીં પણ ઘટે, એવા માદક પદાર્થોના સેવનથી શારીરિક તથા માનસિક બળનો નિરર્થક ને સ્પષ્ટ રીતે વિનાશ કરવને લોકો સમર્થ થાત નહીં.

૧૮૧. મનુષ્યના પાપમાથી કેટલાક માણસોની ગરીબાઈ અને મજૂરી દ્વારા નિચોવણી તેમ જ બીજાઓની અતિતૃપ્તિ અને આળસ પેદા થાય છે, પાપમાંથી માલમિલકતની અણસરખી વહેંચણી, જીવનકલહ, કજિયા, દાવા, સજા અને વિગ્રહ પેદા થાય છે; પાપમાથી માણસોના વ્યભિચાર અને પશુમયતારૂપી આફતો પેદા થાય છે; પરતુ ભૂલથાપમાથી એ બધાની સિદ્ધિ અને બચાવ પેદા થાય છે, — કેટલાંકની ગરીબાઈ અને નિચોવણી તેમ જ બીજાઓની અતિતૃપ્તિ અને આળસ કાયદેસર ગણાય છે, હિંસા, ખૂન, વિગ્રહ, વ્યભિચાર અને નશો કાયદેસર ગણાય છે, અને જે ભયંકર સ્વરૂપ તેઓ હાલ ધારણ કરી રહ્યાં છે, તે પણ ભૂલથાપના અસ્તિત્વને જ આભારી છે

૮

શ્રદ્ધાનો આભાસ અને તેમાંથી છુટકારો

૩૩. શ્રદ્ધાનો આભાસ

૧૮૨ ભૂલથાપનું અસ્તિત્વ જ ન હોત તો માણસો પાપમાં પડી રહેવાને શક્તિમાન થાત નહીં, કેમ કે પ્રત્યેક પાપની સજા તે પાપની સાથે જ વળગેલી હોય છે પાપ નુકસાનકારક છે એમ આગલી પેઢીના લોકો પોતાની પાછળની પ્રજાને દેખાડી શકત અને પાછલી પેઢીની પ્રજા પાપની ટેવમાં ફસાયા સિવાય સંસ્કારી બની રહેત

૧૮૩ પરંતુ મનુષ્યે પોતાની ઈશ્વરદત્ત બુદ્ધિનો ઉપયોગ પાપને શોધી કાઢી તેમાંથી છૂટવાને માટે નહીં, પણ તેનો બચાવ કરવાને માટે કર્યો છે, અને તેમાંથી ભૂલથાપ પેદા થઈ, અને પાપ કાયદેસર બની જવા પામ્યું

૧૮૪ પણ નિર્મળ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય અસત્યને સત્ય તરીકે કેમ સ્વીકારી શકે? મનુષ્યને અસત્ય ન દેખાતાં સત્યસ્વરૂપે ભાસે, તો તેની બુદ્ધિ વિકૃત થયેલી હોવી જ જોઈએ, કારણ કે દોષરહિત બુદ્ધિ તો સત્યાસત્યનો વિવેક અચૂક કરે છે જ, અને ખરેખર એ જ બુદ્ધિનું પરમ ધ્યેય છે

૧૮૫ ખરું પૂછો, તો મનુષ્યસમાજમાં કેળવાયેલી માનવબુદ્ધિ કદી દોષરહિત હોતી નથી મનુષ્યસમાજના સંસ્કારવાળો દરેક માણસ અવશ્યમેવ દોષને પાત્ર છે, અર્થાત્ તેનામાં શ્રદ્ધાનો આભાસ હોય છે

૧૮૬ શ્રદ્ધાનો આભાસ આ પ્રમાણે થાય છે આગલી પેઢીના માણસો પાછલી પેઢીના માણસોના મન પર વિવિધ પ્રકારની કૃત્રિમ રીતો વડે જીવનના પ્રયોજનની જે છાપ પાડે છે, તે બુદ્ધિપુરઃસર હોતી નથી, પણ અંધશ્રદ્ધાને અવલંબીને રહેલી હોય છે

૧૮૭ શ્રદ્ધાના આભાસનું રહસ્ય આવું હોય છે મનુષ્યો શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસના ભાવને જાણી જોઈને સેળભેળ કરી દે છે અને એમને

કરાવી તેનો સ્વીકાર કરાવવાને ખાસ વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓની જરૂર પડે છે તેથી કરીને શ્રદ્ધાનો આભાસ ઉત્પન્ન કરવાને અર્થે સર્વ પ્રજાઓમા લોકો એની એ જ પદ્ધતિઓ યોજે છે

૧૯૧ એવી પદ્ધતિઓ પાચ હોય છે (૧) સત્યનો અવળો અર્થ સમજાવવો તે, (૨) ચમત્કારી બનાવોને સાચા માનવા તે, (૩) મનુષ્ય અને ઈશ્વરની વચ્ચે મધ્યસ્થ દરમિયાનગીરી કરનાર રાખવો તે, (૪) મનુષ્યની બાહ્ય લાગણી પર અસર કરવી તે, અને (૫) બાળકોના મન પર શ્રદ્ધાની ખોટી છાપ પાડવી તે

૧૯૨ શ્રદ્ધાના આભાસની પ્રથમ પદ્ધતિનુ રહસ્ય આ રહ્યુ છે—ત્યા ધર્મોપદેશકોએ લોકોને સમજાવેલુ સત્ય શબ્દશ સાચુ જ છે એમ માની લેવુ એટલુ જ નહીં, પણ તે ધર્મોપદેશક પોતે પવિત્ર અદ્ભુત મનુષ્ય છે એમ માનવુ તથા તેણે નાના પ્રકારના ચમત્કાર કરી દેખાડ્યા છે એમ કહી તેને દૈવી પુરુષ ગણવો અને પ્રત્યક્ષ સત્યનુ તત્ત્વ એવી રીતે ઢાકી દેવુ કે, તેથી જીવનની ચાલુ સમજણમા તથા તદ્નુસાર પ્રવર્તેલી જીવનવ્યવસ્થામા કાંઈ પણ ભગ પડે નહીં એટલુ જ નહી, પણ ઊલટુ તે દૃઢીભૂત થાય

ધર્મના પ્રત્યેક નવીન ઉપદેશને પ્રસગે સર્વ પ્રજાઓમા સત્યનો અવળો અર્થ થયો છે અને ધર્માચાર્યોને દૈવી પુરુષ ગણવામા આવ્યા છે આવી જ રીતે મૂસા અને યહૂદી પયગબરોના ઉપદેશનો અવળો અર્થ થયો હતો અને એ જ અવળા અર્થને માટે ઈશુ ખ્રિસ્તે ફેરીસીઓને ઠપકો દઈ કહ્યુ હતુ કે, તમે મૂસાના આસને બેસીને પોતે પ્રભુના રાજ્યમા જતા નથી તેમ બીજાને જવા દેતા નથી એ જ પ્રમાણે બુદ્ધ નુત્સ અને જરથુસ્ત્રના ધર્મોપદેશોનો પણ અવળો અર્થ થયો હતો ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશના આરભકાળમા કૉન્સ્ટન્ટાઈન રાજાએ તેનો સ્વીકાર કર્યો, ત્યારે તેમા પણ એવો જ સત્યનો વિપર્યાસ પ્રવેશ પામ્યો હતો, કેમ કે અખ્રિસ્તી દેવો ને દેવાલયોને ખ્રિસ્તી રૂપ આપવામા આવ્યુ હતુ, અને એ દેખીતા ખ્રિસ્તી બહુદેવત્વની વિરુદ્ધ પોકાર તરીકે ઇસ્લામ ધર્મનો ઉદય થયો હતો ઇસ્લામનો પણ એવો જ અનર્થ થયો હતો

૧૯૩. શ્રદ્ધાના આભાસની બીજી પદ્ધતિ પ્રમાણે લોકોના મન પર એમ ઠસાવવામાં આવે છે કે, આપણી ઈશ્વરદત્ત બુદ્ધિ અનુસાર સત્યની સમજણ શોધવી એ તો અહંકારભર્યું પાપ કહેવાય; સત્યપ્રાપ્તિનું વધારે વિશ્વસનીય બીજું એક સાધન છે: પ્રભુ મનુષ્યોને સત્યદર્શન કરાવે છે, અને તે પ્રસંગે અમુક ચિહ્નો અને ચમત્કારો ઉપજાવે છે, અર્થાત્ સત્યસંક્રાન્તિનું સમર્થન કરનારા અતિપ્રાકૃતિક બનાવો નિપજાવે છે, અને તેથી સત્યનુ પ્રકટીકરણ થાય છે મનુષ્યોના મનમાં એ વિચાર દૃઢીભૂત કરાય છે કે, બુદ્ધિમાં નહીં પણ ચમત્કારોમાં શ્રદ્ધા રાખવાની જરૂર છે, અર્થાત્ બુદ્ધિથી જે વિરુદ્ધ છે તેને માનવાની જરૂર છે.

૧૯૪. શ્રદ્ધાના આભાસની ત્રીજી પદ્ધતિ પ્રમાણે લોકોને ખાતરી આપવામાં આવે છે કે, પ્રભુની સાથેનો જે નિકટ સંબંધ પ્રત્યેક માણસને સમજાય છે, અને મનુષ્યને પ્રભુના પુત્ર તરીકે ઓળખવામા જે સંબંધ ઈશુ ખ્રિસ્તે સવિશેષ વિશદ કર્યો હતો, તે સંબંધ તેઓ બાંધી શકશે નહીં, અને પ્રભુ સાથેના યોગ માટે દરમિયાનગીરી કરનાર એક વા અનેક પુરુષો હોવા જોઈએ. એવા દરમિયાનગીરી કરનારા તરીકે તેઓ પયગંબરોને, સન્તોને, ધર્મસંઘને, ધર્મશાસ્ત્રોને, સાધુઓને, દરવેશોને, લામાઓને, બુદ્ધોને, જોગીઓને અને પ્રત્યેક પાદરીને ગણાવે છે. આ બધા દરમિયાનગીરી કરનારાઓ ગમે તેટલા ભિન્ન ભિન્ન હોય, તો પણ દરમિયાનગીરીનું તત્ત્વ એ છે કે, મનુષ્ય અને પ્રભુ વચ્ચે પ્રત્યક્ષ સંબંધ સ્વીકારાય જ નહીં; ઊલટું, એમ માની લેવામા આવે છે કે, મનુષ્યને સત્યનુ પ્રત્યક્ષ દર્શન થઈ શકે નહીં, પણ તેની અને પ્રભુની વચ્ચે દરમિયાનગીરી કરનારાઓ પર શ્રદ્ધા રાખવાથી જ તેનો લાભ મળી શકે.

૧૯૫. શ્રદ્ધાના આભાસની ચોથી રીત આવી હોય છે: પ્રાર્થનાઓ, ધર્મવિધિઓ, યજ્ઞયાગાદિ પ્રભુવિહિત છે એમ સમજી તે બધાં કરવાને નિમિત્તે ઘણા મોટા જનસમુદાયને ભેગો કરવામાં આવે છે, અને તેમને વિવિધ મોહમયી અસર તળે આણીને તેમના મન પર સત્યને ખોટે નામે જૂઠાણા ઠોકી બેસાડવામાં આવે છે. મંદિરોનાં સૌન્દર્ય ને ભવ્યતા

વડે, શણગારોની વિપુલતા વડે, પાત્રો, વસ્ત્રો, રોશનીની ભભક, ગીતોના સૂર, વાજિંત્રો, ધૂપ, બરાડા ને ભજનો વડે માણસો છક થઈ જાય છે, અને એ મુગ્ધદશામાં માણસો હોય છે, ત્યારે સત્યને ખોટે નામે સત્યાભાસ તેમના આત્મા પર ચડી બેસે છે

૧૯૬ પાચમી રીત તો સૌથી નિષ્ઠુર છે, કારણ કે અગાઉ થઈ ગયેલા માણસોનુ ડહાપણ સમજવાનો પોતાના વયને લીધે જેમને અવકાશ મળ્યો છે એવા વડીલોને બાળક પૂછે કે, આ જગત શું છે, જગતમાનુ આ જીવન શું છે અને જગત અને જીવન વચ્ચે કેવો સબધ છે, ત્યારે તેને એ વડીલો પોતાના જ્ઞાનના વિચાર આપતા નથી, પણ હજારો વર્ષ પૂર્વેના માણસોની માન્યતાઓ, જે એ વડીલો પોતે હાલ માનતા નથી તેમ માની શકતા નથી, તે તેમનાં મોં આગળ ધરે છે પોતાને અત્યાવશ્યક આધ્યાત્મિક અન્ન બાળક માગે છે, ત્યારે તેને સ્થાને તેને વિષ આપવામા આવે છે, તેને પરિણામે તેની આધ્યાત્મિક સ્વસ્થતા છેક બગડે છે, અને તેમાંથી અત્યન્ત પ્રયાસ ને કષ્ટ પછી જ તે ઊગરી શકે છે

૧૯૭. બાળક પોતાની નિર્મળ, અદૂષિત બુદ્ધિ સહિત જીવનનું જાગ્રત ભાન પામે છે, કાંઈક આછી રીતે, છતા આત્માની આંતર ગુહામા સત્યને ઝીલવા ઉદ્યુક્ત બને છે, જીવનના સત્ય વિષે અર્થાત્ જીવનમા પોતાની સ્થિતિ તથા હેતુ વિષે સચેતન થાય છે (મનુષ્યનો આત્મા સ્વભાવત ખ્રિસ્તાનુયાયી છે, એવુ ખ્રિસ્તી ધર્મસઘનો ટર્ટ્યૂલિયન નામનો એક વડો પાદરી કહી ગયો છે), ત્યારે તે પોતાના વયોવૃદ્ધ માતાપિતાને પૂછે છે: આ જીવન એ શું છે? જગત જોડે મારો શો સંબંધ છે? મારા જીવનનો આરભ ક્યારથી થયો?—અને તેના ઉત્તરમાં તેનો પિતા, કે ગુરુ, જીવનના પ્રયોજન વિષે પોતે જે થોડું-ઘણું પણ અસંદિગ્ધ જ્ઞાન ધરાવે છે તે તેના મોં આગળ ધરતો નથી, પરતુ પોતાના અન્તરાત્મામાં જે વાત પોતે સાચી માનતો નથી તે તેને છાતી ઠોકીને કહે છે: ઉદાહરણ તરીકે, તે યહૂદી હોય તો કહે છે કે, પ્રભુએ આ વિશ્વ ૭ દિવસમાં સરજ્યું, સર્વસત્યદર્શન મૂસાને દીધુ, અને એક પત્થર પર પોતાની આંગળીએ લખ્યુ કે, પ્રતિજ્ઞા લેવી,

વિશ્રામવાર પાળવો, સુન્નત કરાવવી વગેરે; તે ગ્રીક-કેથલિક, રોમન-કેથલિક, કે પ્રોટેસ્ટંટ ખ્રિસ્તી હોય તો કહે છે કે, ત્રિમૂર્તિમાંની બીજી વિભૂતિએ — અર્થાત્ ખ્રિસ્તે — વિશ્વ સરજ્યું, અને મનુષ્યજાતિનાં પાપ ધોવાને માટે પોતે પૃથ્વી પર અવતરી પોતાના દેહનું સમર્પણ કર્યું વગેરે; તે બૌદ્ધ હોય તો કહે છે કે, બુદ્ધ ભગવાન ઊડીને આકાશમાં ગયા હતા, અને તેમણે મનુષ્યોને ઉપદેશ દીધો છે કે, જીવનને આંતર વૈરાગ્યમાં ચઢાવી દેવું. તે મુસ્લિમ હોય તો કહે છે કે, મહંમદ સાહેબ સાનમે આસમાન ઊડીને ગયા હતા, અને ત્યાં જે ધર્મ શીખ્યા તે પ્રમાણે પાંચ વાર નમાઝ પઢવી અને મક્કાની જાત્રા કરવી એટલે માણસને આ ભવને અંતે બેહેસ્ત મળે છે.

૧૯૮. પ્રત્યેક માબાપ અને ગુરુ, પોતાના બાળકોના મન પર બીજા લોકો કંઈક બીજું જ ઠસાવી દે છે એમ જાણતાં હોઈ, પોતાના વિશિષ્ટ ધાર્મિક વહેમ તેમને જણાવી દે છે. તે માત્ર વહેમ જ છે એમ પોતાના જિગરમાં પોતે જાણે છે છતાં બાળકને જણાવી દે છે; અને નિર્દોષ શ્રદ્ધાળુ બાળકોના સંસ્કાર એટલા પ્રબળ હોય છે કે, તે પછી કદી નિર્મૂળ બનતા જ નથી,— એવી કુમળી વયે તે વહેમ તેમને શીખવાય છે

૩૧. શ્રદ્ધાના આભાસથી નીપજતું અનિષ્ટ

૧૯૯. પાપને લીધે આધ્યાત્મિક મનુષ્યસ્વભાવની વિરુદ્ધ, અર્થાત્ પ્રેમની વિરુદ્ધ, કદી કદી આચરણ થવાથી નવા સાચા જીવનમાં મનુષ્યના પ્રવેશની ગતિ મંદ પડી જાય છે.

૨૦૦. ભૂલથાપને લીધે પાપનો બચાવ થતો હોવાથી મનુષ્ય પાપમય જીવનમાં પડે છે, તેને પરિણામે તે જુદાં જુદાં પાપકર્મો કરે છે એમ નહી, પરંતુ પશુજીવન ગાળે છે અને સાચા જીવનમાં અને પશુજીવનમા શો ભેદ છે, તે સમજી શકતો નથી.

૨૦૧. આવી સ્થિતિમાં માણસ આવી પડે છે, તેનું એક જ કારણ સંભવિત છે કે, તેનું સત્યદર્શન વક્ર થઈ જાય છે, અને એ વક્રીભવનનું કારણ શ્રદ્ધાનો આભાસ હોય છે. શ્રદ્ધાના આભાસે

કરીને જેની બુદ્ધિ કુટિલ થઈ ગઈ હોય, તેવો જ માણસ ભૂતથાપમાં રહેલું જૂઠાણું ન જોઈ શકે

૨૦૨ એટલે કે, મનુષ્યના સર્વ પાપ અને આપદાઓનું આદિકારણ એ શ્રદ્ધાનો આભાસ છે

૨૦૩ શ્રદ્ધાના આભાસ એટલે બાઇબલમાં જેને પવિત્ર આત્માની નિંદા કહી છે તે અને તે સબંધે એમ પણ કહેલું છે કે, એ અપરાધ અક્ષન્તવ્ય છે, અર્થાત્ એ નિંદાનું પરિણામ ગમે તે ભવમાં મનુષ્યને અત્યન્ત અહિતકારી થયા વગર રહેતું નથી

૩૭ ખ્રિસ્તના ધર્મોપદેશને અનુસરતું જીવન ગાળવાના ઉપાય

૨૦૪ ખ્રિસ્તના ઉપદેશાનુસાર જીવન આચરવાને માટે મનુષ્યે સાચા જીવન — અર્થાત્ પ્રેમના પ્રાકટ્ય — ની આડે આવનાર વિઘ્નોનો વિનાશ કરવો જોઈએ

૨૦૫ એ વિઘ્નો તે પેના પાપો પરંતુ માણસ ભૂતથાપમાંથી ઊગરે નહી, ત્યાં સુધી પાપોનો વિનાશ થઈ શકે નહી અને શ્રદ્ધાના આભાસથી મુક્ત હોય તે જ માણસ ભૂતથાપમાંથી ઊગરી શકે

૨૦૬ એટલે કે, ખ્રિસ્તના ઉપદેશ પ્રમાણે જીવવાને માટે માણસે સૌથી પ્રથમ શ્રદ્ધાના આભાસોથી મુક્ત થવું જ જોઈએ

૨૦૭ માણસ શ્રદ્ધાના આભાસોથી મુક્ત થય ત્યાર પછી જ તે ભૂતથાપના જૂઠાણામાંથી ઊગરી શકે છે અને ભૂતથાપનું જૂઠાણું તેને ચોખ્ખું સમજાય ત્યાર પછી જ તે પાપમાંથી બચી શકે છે

૩૮ શ્રદ્ધાના આભાસોમાંથી છુટકારો

૨૦૮ શ્રદ્ધાના આભાસોમાંથી સામાન્યત મુક્તિ મેળવવાને માટે માણસે સમજવું ને સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે, પોતાની પાસે જ્ઞાનનું એકમાત્ર સાધન બુદ્ધિ છે, અને તેથી કરીને જે ધર્મોપદેશમાં બુદ્ધિની વિરુદ્ધ વર્તનારી કોઈ પણ વાત આવે તે આભાસ છે, અને ઈશ્વરદત્ત જ્ઞાનનું એકમાત્ર સાધન લઈ લેવાનો પ્રયત્ન છે

૨૦૯ શ્રદ્ધાના આભાસોમાંથી છૂટવાને માટે માણસે સમજવું અને યાદ રાખવું ઘટે છે કે, જ્ઞાનના સાધન તરીકે પોતાની પાસે બુદ્ધિ

સિવાય બીજું કાંઈ નથી, ગમે યા ન ગમે પણ પ્રત્યેક જણ બુદ્ધિમા જ વિશ્વાસ રાખે છે, અને તેથી જેઓ કહે છે કે, અમે બુદ્ધિમા વિશ્વાસ રાખતા નથી પણ મૂસા, બુદ્ધ, ખ્રિસ્ત, મહમદ, ધર્મસંઘ, કુરાન અને બાઇબલમા વિશ્વાસ રાખીએ છીએ, તેઓ પોતાના પડને છેતરે છે, કેમ કે તેઓની માન્યતા ગમે તે હોય તો પણ જે સત્યોમા તેમને શ્રદ્ધા છે તે જેમણે તેમને દર્શાવ્યા — મૂસા, બુદ્ધ, ખ્રિસ્ત, બાઇબલ — તેમનામા તેમની શ્રદ્ધા નથી, પરતુ બુદ્ધિમા છે, કારણ કે બુદ્ધિ જ તેમને કહે છે કે, તેમણે મૂસા, ખ્રિસ્ત બાઇબલમા શ્રદ્ધા રાખવી અને બુદ્ધ, મહમદ, કુરાનમા શ્રદ્ધા ના જ રાખવી અથવા એવી ઊલટે ક્રમે

૨૧૦ બુદ્ધિની વિરુદ્ધ થઈને મનુષ્યને સત્યદર્શન થતુ નથી, અર્થાત્ બુદ્ધિ દ્વારા નહી પણ શ્રદ્ધા દ્વારા સત્યોના દર્શન પોતાને થાય છે, એમ સમજનાર મનુષ્ય માત્ર આત્મવચના કરે છે, અને પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ જે માર્ગે કરવો ન જોઈએ તે માર્ગે કરે છે — સત્યદર્શન તરીકે ધર્મોપદેશો જગત સમક્ષ ધરનારાઓ પૈકી કોણ વિશ્વાસપાત્ર છે અને કોણ નથી એવા, પ્રશ્નોનુ નિરાકરણ કરનારૂપી ખોટે માર્ગે ઉપયોગ કરે છે પણ કોણ વિશ્વાસપાત્ર છે અને કોણ નથી એનો નિર્ણય એ બુદ્ધિનુ ક્ષેત્ર જ નથી એ નિર્ણય બુદ્ધિ કરી શકે જ નહી, પરતુ જે ચિંતન બુદ્ધિ સમક્ષ ધરવામા આવે તે સાચુ, તાત્ત્વિક છે કે નહી, તેની પરીક્ષા બુદ્ધિ કરી શકે એ શક્તિ બુદ્ધિમા હમેશા રહેલી છે, અને તે જ એનુ ખરુ ક્ષેત્ર છે

૨૧૧ સત્યનો અનર્થ કરનારાઓ સામાન્યત એમ કહે છે કે, બુદ્ધિ અવિશ્વસનીય છે, કેમ કે જુદા જુદા માણસોની બુદ્ધિ જુદુ જુદુ કહે છે, અને તે કારણસર લોકસંઘે ચમત્કારોથી પુષ્ટિ પામેલા સત્યના પ્રાકટ્યમા જ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ પરતુ આ કથન સત્યનુ પ્રત્યક્ષ વિરોધી છે બુદ્ધિ જુદા જુદા કથનો કદી કરતી જ નથી, સર્વદા સર્વ મનુષ્યોની બુદ્ધિ સરખી રીતે જ વિધિનિષેધ કરે છે

૨૧૨ અમુક જ સત્યનુ સ્વરૂપ છે, એવુ કથન તો જુદા જુદા ધર્મોની પાછળ રહેલી અધશ્રદ્ધા જ કરે છે — એક કહે છે કે,

પ્રભુ સિનાઈ પર્વત પર પ્રગટ થયા અને એ પ્રભુ યહૂદીઓના પ્રભુ છે, બીજો કહે છે કે, પ્રભુ એટલે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવનુ સ્વરૂપ, ત્રીજો કહે છે કે, પિતા, પુત્ર, અને પવિત્ર આત્મારૂપી ત્રિમૂર્તિ તે જ પ્રભુ છે, ચોથો, પ્રભુ એટલે ઘાતાર્પૂંથિની, પાયમો, બુદ્ધ ભગવાને સર્વ સત્યનુ પ્રગટીકરણ કર્યું છે, છઠ્ઠો, એ પ્રગટીકરણ મહમદ સાહેબે કર્યું છે, — આ ધર્મો જ માણસ માણસ વચ્ચે ભેદ ઉત્પન્ન કરે છે પરતુ બુદ્ધિ — યહૂદી, જાપાની, ચીનો, અરબ, અગ્રેજ, કે રશિયન, ગમે તેની બુદ્ધિ લો — સર્વદા અને સર્વ મનુષ્યોમા એક જ વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરે છે

૨૧૩ બુદ્ધિ ભ્રમ ઉત્પન્ન કરનારી છે, એવુ લોકો કહે છે અને તેના સમર્થનમા ઈશ્વર છે કે નહી અને તેની સેવા શી રીતે થાય, એના પ્રશ્નોના વિસવાદી ઉત્તરો વિવિધ જનો આપે છે તે વાત રજૂ કરે છે, ત્યારે તેના લોકો જાણ્યેઅજાણ્યે ભૂનથી માની લે છે કે, બુદ્ધિ અને વિચાર કે તર્ક એક જ છે વિચાર કે તર્ક વિધવિધ ને ભિન્ન ભિન્ન હોઈ શકે છે અને સામાન્ય રીતે હોય છે, પરતુ બુદ્ધિના નિર્ણયો સર્વદા સર્વ જનોને માટે અને સર્વ કાળે એક જ હોય છે આ વિશ્વ કેમ ઉદ્ભવ્યુ પાપ કેમ ઊપજ્યુ અથવા મૃત્યુ પછી શુ થશે એ સબધે વિચાર કે તર્ક અતિશય ભિન્ન ભિન્ન હોઈ શકે, પરંતુ ત્રણ દેવો મળીને એક કહેવાય, એક માણસ મૃત્યુ પામ્યો અને ફરીથી સજીવન થયો, એક માણસ પાણી પર ચાલ્યો અથવા સદેહે આકાશમા ઊડયો ભાખરી ને દારૂ લેતી વખતે હુ માસ ને રુધિર લઉં છુ, — આ પ્રશ્નો સબધે બુદ્ધિના નિર્ણયો હમેશ સર્વ મનુષ્યો માટે, અને આખા જગતમા, એક જ હોય છે અને સર્વદા અસદિગ્ધ અને સાચા હોય છે પ્રભુ અગ્નિસ્તભમા પ્રગટયા, બુદ્ધ સૂર્યકિરણ ઝાલી આકાશે ઊડયા, મહમદ આકાશમા ઊડી ગયા, ખ્રિસ્ત પાણી પર ચાલ્યા, વગેરે લોકો ભલે કહે, પરતુ સર્વ મનુષ્યોની બુદ્ધિ સર્વદા અને સર્વત્ર એ બધા કથનો વિષે એક જ ઉત્તર દઈ રહી છે "એ સાચુ નથી" પણ આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ એ સિદ્ધાત સાચો છે કે નહી, માણસો પર પ્રેમ રાખી તેમના વાક માફ કરી દયા દેખાડવી એ સારુ છે કે નહી,

એ પ્રશ્નો વિષે સર્વ મનુષ્યોની બુદ્ધિએ હંમેશાં કહ્યું છે: "હા, એ સિદ્ધાંત સાચો છે, દયા દેખાડવી એ સારું છે."

૨૧૪. એટલે શ્રદ્ધાના આભાસોમાં સપડાવું ન હોય, તો માણસે સમજવું જોઈએ અને સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે, પ્રભુની ઈચ્છા જાણવાને માટે પ્રભુએ આપેલી બુદ્ધિ દ્વારા જ મનુષ્યને સત્ય પ્રગટ થાય છે અને બીજાને છેતરવાની ઈચ્છાવાળા જ તેમનો સ્વબુદ્ધિમા વિશ્વાસ શિથિલ કરાવે છે, અને તેમ કરીને મોટામા મોટી ધર્મનિંદાનુ પાપ કરે છે.

૨૧૫. શ્રદ્ધાના આભાસોમાંથી મુક્ત થવાના સામાન્ય ઉપાય ઉપર ગણાવ્યા. પરંતુ એ આભાસોમાથી મુક્ત થવાને માટે એ આભાસોના સર્વ સ્વરૂપો જાણવા જોઈએ, અને એમનાથી ચેતવુ જોઈએ, બલ્કે, એમનો પ્રતિકાર કરવો જોઈએ.

૩૯. બાળપણના સંસ્કારે પાડેલા શ્રદ્ધાના આભાસમાંથી છુટકારો

૨૧૬. ખ્રિસ્તના ઉપદેશને અનુસરતુ જીવન જીવવાને માટે મનુષ્યે પ્રથમ તો જે ખોટી શ્રદ્ધામાં પોતે ઊછર્યો છે તેને નાબૂદ કરવી જોઈએ,— પછી તે ખોટી શ્રદ્ધા યહૂદી, બૌદ્ધ, જાપાની, કોન્ફ્યૂશિયન, કે ખ્રિસ્તી ધર્મ સંબંધે હોય

૨૧૭. પરંતુ બાળપણના સંસ્કારે પડેલી એ ખોટી શ્રદ્ધામાથી મુક્ત થવાને માટે મનુષ્યે સમજીને યાદ રાખવુ જોઈએ કે, બુદ્ધિ એ પ્રભુની મનુષ્યને સીધી બક્ષિસ છે, અને સર્વ માનવીઓને માત્ર પ્રભુ જ સંગઠિત કરી શકે; એથી ઊલટુ, મનુષ્યના પરંપરાગત સંસ્કારો માનવીઓને સંગઠિત કરવાને બદલે વિભક્ત કરે છે, તેથી કરીને બાળપણમા મન પર છપાયેલી ધર્મમાન્યતાઓમા બુદ્ધિને બળે શંકા ને સંદેહ ઉત્પન્ન થાય, તો તેથી ભય પામવાને બદલે એ માન્યતાઓની બીજી માન્યતાઓ સાથે ધ્યાનપૂર્વક તુલના કરી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ વિવેચન કરવું જોઈએ, અને જે બુદ્ધિથી વિરુદ્ધગામી ન હોય તે જ સાચી છે એમ સ્વીકારવું જોઈએ, પછી તે પરંપરાએ પ્રાપ્ત થયેલી માન્યતા ગમે તેવી ગાબીર્યવાળી હોય કે ગમે તેટલી પ્રાચીન હોય.

૨૧૮. બાળપણના સંસ્કારવાળી માન્યતાઓને બુદ્ધિના ન્યાયાસન સમક્ષ રજૂ કર્યા પછી, બાળપણથી પડેલી એ ખોટી શ્રદ્ધામાંથી મુક્ત થવા ઇચ્છનાર મનુષ્યે બુદ્ધિથી વિરુદ્ધગામી, અને તેથી અસત્ય, એવી પ્રત્યેક માન્યતાને કાંઈ પણ બદલાનાં શોધ્યા વિના હિંમતથી ફેંકી દેવી જોઈએ.

૨૧૯. બાળપણમાં મન પર પાડેલી એ ખોટી શ્રદ્ધામાંથી પોતે મુક્ત થયા પછી, ખ્રિસ્તના ઉપદેશ અનુસાર જીવન જીવવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે વાણી, કર્મ, કે મૌનથી બાળકો પર એવી ખોટી શ્રદ્ધા પાડતાં અટકવું જોઈએ એટલું જ નહીં, પણ ખ્રિસ્તના ઉપદેશ અનુસાર એ ખોટી શ્રદ્ધા નિવારવાના સર્વ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ, કેમ કે ખોટી શ્રદ્ધાના ભોગ થઈ પડેલાં બાળકો પર ખ્રિસ્તને બહુ દયા આવતી હતી

૪૦. બાહ્ય લાગણીની અસરથી ઊપજતા શ્રદ્ધાના આભાસમાંથી છુટકારો

૨૨૦. બાળપણથી મન પર પાડેલી ખોટી શ્રદ્ધામાંથી પોતે મુક્ત થયા પછી, મનુષ્યે બાહ્ય લાગણીની અસરથી બધી પ્રજાઓમાં ધૂર્ત લોકોએ ઉપજાવેલી ખોટી શ્રદ્ધાથી ચેતતા રહેવું જોઈએ.

૨૨૧. આ ફાંદામાં ફસાવાય નહીં એટલા માટે માણસે સમજપૂર્વક યાદ રાખવું જોઈએ કે, લોકોમાં સત્યનો પ્રચાર અને સ્વીકાર થાય તેટલા માટે કોઈ પણ ઉપકરણ કે આભૂષણની જરૂર નથી; અસત્ય અને દંભના સ્વીકાર તથા પ્રચારને અર્થે જ ખાસ વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ ઊભી કરવી પડે છે અને એટલા માટે સર્વ ગંભીર ઉપાસનાઓ, સરઘસો, શણગારો, ધૂપ, ગીત વગેરે સત્યના પ્રચારની સાક્ષી પૂરતાં નથી એટલું જ નહીં, પણ ઊલટું સાબિત કરે છે કે, એ બધાં સાધનો દ્વારા સત્ય નહીં પણ અસત્ય જ ફેલાવવામાં આવે છે.

૨૨૨. બાહ્ય લાગણીની અસરથી શ્રદ્ધાનો આભાસ ઊભો ન થાય, તેટલા માટે મનુષ્યે ખ્રિસ્તનાં વચન યાદ રાખવાં જોઈએ કે, પ્રભુની ઉપાસના અમુક જ સ્થાનમાં થઈ શકે એવું નથી, પરંતુ તે ઉપાસના ખરા દિલથી અને સાચી રીતે જ થવી જોઈએ, અને પ્રાર્થનાની ઇચ્છાવાળાએ મંદિરમાં જવાની જરૂર નથી પણ પોતાના એકાંત ખંડમાં

આંખો બધ કરી બેસી જવુ જોઈએ, કેમ કે ઈશ્વરોપાસનામા જેટલો ભપકો તેટલો દભ સમજવો, અને ઉપાસના જેમ વધારે ભભકભરી, તેમ તે દભના પરિણામ વધારે નિષ્ઠુર સમજવા એટલા માટે એવી મોહક ઈશ્વરોપાસનામા પોતે ભાગ ન લેવો એટલુ જ નહી, પણ બની શકે ત્યા એ દભને ઉઘાડો પાડવો જોઈએ

૪૧. દરમિયાનગીરી રૂપી શ્રદ્ધાના આભાસમાથી છુટકારો

૨૨૩ બાહ્ય લાગણીની અસરથી ઊપજતી ખોટી શ્રદ્ધામાથી પણ મુક્ત થયા પછી મનુષ્યે માણસ અને પ્રભુ વચ્ચે દરમિયાનગીરી રૂપી આભાસથી પણ ચેતવુ જોઈએ, કેમ કે, તેનો સ્વીકારમાત્ર કરવાથી તેને સત્યનુ દર્શન થતુ અટકે છે

૨૨૪ આ કાયદામા ફસાવાય નહી એટલા માટે મનુષ્યે સમજવુ અને યાદ રાખવુ જોઈએ કે, પ્રભુ મનુષ્યના હૃદયમા સીધુ પ્રત્યક્ષ દર્શન દે છે, અને પ્રત્યેક પ્રકારની દરમિયાનગીરી — પછી તે એક માણસની કે ઘણા માણસના સમૂહની હોય પુસ્તકની કે રૂઢિની હોય — મનુષ્યથી પ્રભુને દૂર રાખે છે એટલુ જ નહી, પણ તેનુ મોટામા મોટુ અનિષ્ટ કરે છે અને તે એ કે, જે સ્વરૂપ પ્રભુનુ નથી તે પ્રભુનુ છે એવુ તેને માનતો કરી દે છે

૨૨૫ કોઈ પણ પ્રકારની દરમિયાનગીરીમા શ્રદ્ધા એવી એટલે મનુષ્ય જ્ઞાનપ્રાપ્તિના એક જ નિશ્ચિત માર્ગનો લાભ જતો કરે છે અને સત્યને સ્થાને કોઈ પણ અસત્યના સ્વીકારનો સભવ વહોરી લે છે

૨૨૬ પ્રભુ ખ્રિસ્ત, કુમારી મેરી બુદ્ધ, મહમદ, સન્તો, અવતારો, મૂર્તિઓ, — એ સૌની ડાહ્યા અને સારા માણસો શ્રદ્ધાના જે આભાસોને પરિણામે પ્રાર્થના કરી રહ્યા છે, તેને માટે તો પ્રભુ અને મનુષ્ય વચ્ચે અન્ય મનુષ્યોની દરમિયાનગીરીનો જ આભાર માનવો ઘટે છે

૨૨૭ આ કાયદામા ફસાવાય નહી એટલા માટે મનુષ્યે સમજ પૂર્વક યાદ રાખવુ જોઈએ કે, સત્યનો આવિર્ભાવ — પહેલવહેલો અને સાચી રીતનો — મનુષ્યના પોતાના હૃદયમા અને બુદ્ધિમા થાય છે,

નહી કે કોઈ પુસ્તકમાં, નહી કે કોઈ ધર્મપરંપરામાં, નહી કે કોઈ મનુષ્યસધમા; એ જ અર્થનુ મૂસાનું વક્તવ્ય હતુ કે, લોકોએ ઈશ્વિરી નિયમ દરિયાપાર કે આકાશમાં શોધવાનો નથી, પરંતુ પોતાના હૃદયમાં શોધવાનો છે; ખ્રિસ્તે પણ યહૂદીઓને એ જ કહ્યુ હતુ કે, "તમને સત્ય લાધ્યુ નથી, કેમ કે તમે માણસોમા ચાલતી ધાર્મિક પરંપરામાં માનો છો, પણ પ્રભુએ મોકલેલા પયગંબરમાં તમને શ્રદ્ધા નથી" પરતુ પ્રભુએ મોકલેલો ખરો પયગંબર તે આપણામા રહેલી બુદ્ધિ છે, — અને તે એક જ જ્ઞાનનું ઈશ્વરદત્ત અમોઘ સાધન છે

૨૨૮ દરમિયાનગીરી રૂપ આભાસમાં સપડાવાય નહી માટે મનુષ્યે સમજપૂર્વક યાદ રાખવુ જોઈએ કે, સત્યનુ પ્રકટીકરણ એકદમ સર્વાંશે થઈ જતું નથી, પણ ધીમે ધીમે થાય છે, અને તે પણ તેની શોધ કરનારને જ થાય છે, પેલા અચૂક દરમિયાનગીરી કરનારાઓનુ કહ્યુ માનીને જેઓ એમ સમજે છે કે અમને તો સત્ય લાધી ગયુ, તેમને તો તે થતુ નથી જ તેથી કરીને મહાભયંકર ભ્રમમાં પડવાના જોખમમાથી બચવાને માટે મનુષ્યે કોઈને પણ નિર્ભ્રાન્ત ગુરુ તરીકે સ્વીકારવો નહી, પરતુ સર્વત્ર, મનુષ્યની સર્વ પરપરાઓમા, સત્યની શોધ કરવી, અને તેને બુદ્ધિની કસોટીએ ચડાવવી

૪૨. ચમત્કારોને સાચા માનવારૂપી આભાસમાંથી છુટકારો

૨૨૯ પરતુ બાળપણમા પાડેલા સસ્કારરૂપી આભાસમાથી મુક્ત થયા પછી, અને ગભીરતાના સાધન દ્વારા અસત્યની છાપ મારવારૂપી જૂઠાણાને વશ ન રહેતા છતા, અને પ્રભુની અને પોતાની વચ્ચે કોઈ દરમિયાનગીરી ન સ્વીકારતા છતા પણ, મનુષ્ય ચમત્કારની અદ્ભુત માન્યતામાથી છૂટે નહી, તો ખોટી શ્રદ્ધામાથી હજી પણ મુક્તિ પામશે નહી અને ખ્રિસ્તનો ઉપદેશ સમજી શકશે નહીં.

૨૩૦ અદ્ભુત ચમત્કારો મનુષ્યનુ ઐક્ય સાધવાને અર્થે થાય છે એમ લોકો કહે છે, પણ મનુષ્યને જુદા પાડવાનુ ચમત્કાર જેવુ બીજું એકે સાધન નથી, કેમ કે પ્રત્યેક ધર્મ પોતાના ચમત્કારોને સાચા ઠરાવે છે અને બીજા ધર્મોના ચમત્કારોને જૂઠા કહી ફગાવી દે છે. અને હોય પણ એમ જ ને? ચમત્કારો—અર્થાત્ અતિપ્રાકૃતિક

બનાવો—અત્યંત વિવિધ પ્રકારના હોય છે; પ્રાકૃતિક બનાવો જ સર્વદા અને સર્વત્ર એકસરખા હોય છે.

૨૩૧. એટલે, ચમત્કારોને સાચા માનવારૂપી આભાસમાંથી છૂટવાને માટે મનુષ્યે જેટલું કુદરતી છે, અર્થાત્ બુદ્ધિગમ્ય છે, તેટલું જ સાચું માનવું જોઈએ, અને જેટલું કુદરતી નથી, અર્થાત્ બુદ્ધિનું વિરોધી છે, તે બધું અસત્ય છે એમ ગણવું જોઈએ, કેમ કે જે જે અતિપ્રાકૃતિક હોઈ બુદ્ધિનું વિરોધી છે તે બધું માણસને ઠગનારું છે; ઉદાહરણ તરીકે, બધા અર્વાચીન ચમત્કારો, રોગનિવારણો, પુનર્જીવનો, ચમત્કાર દાખવતી મૂર્તિઓ, અવશેષો, ભાખરી ને દારૂની રૂપાન્તરપ્રાપ્તિ વગેરે જૂઠાણાં છે, તેમ જ બાઇબલમા, ધર્મકથાઓમા, બૌદ્ધ, ઇસ્લામી, તાઓ અને અન્ય ગ્રંથોમા ગણાવેલા ચમત્કારો પણ જૂઠાણા જ છે

૪૩. સત્યના અનર્થરૂપી શ્રદ્ધાના આભાસમાંથી છુટકારો

૨૩૨. દરમિયાનગીરીરૂપ આભાસમાથી છૂટયા પછી મનુષ્યે સત્યના અનર્થરૂપ આભાસમાથી મુક્તિ મેળવવી જ જોઈએ

૨૩૩. મનુષ્ય ગમે તે ધર્મમાં ઊછર્યો હોય,—ઇસ્લામી, ખ્રિસ્તી, બૌદ્ધ, યહૂદી, વા કોન્ફ્યૂશિયન, ગમે તે ધર્મમા ઊછર્યો હોય,—તો પણ પ્રત્યેક ધર્મસિદ્ધાંતમાં અસંદિગ્ધ, છતાં બુદ્ધિગમ્ય સત્યનું પ્રતિપાદન તેને મળશે, અને તેની સાથે સાથે બુદ્ધિનાં વિરોધી, છતા તેટલા જ શ્રદ્ધેય કહેવાતાં વચનો પણ મળશે.

૨૩૪. આ પ્રકારની ખોટી શ્રદ્ધામાંથી છૂટવાને માટે, બુદ્ધિગમ્ય અને બુદ્ધિવિરુદ્ધ સત્યો એક જ ધર્મગ્રન્થમાં હોવાને કારણે સર્વદા અવિભાજ્ય છે અને સમાન રીતે શ્રદ્ધેય છે એમ પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે તો પણ મનુષ્યે નિરાશ થવું નહી, પરંતુ સમજપૂર્વક યાદ રાખવુ જોઈએ કે, મનુષ્યમા સત્યનું પ્રત્યેક પ્રકટીકરણ (અર્થાત્, આગળ વધેલા મનુષ્યો પૈકી એકની સત્યની પ્રત્યેક સમજણ) લોકોને હમેશાં એવુ તો ચોકાવનારું નીવડ્યુ છે કે, તેનું અતિપ્રાકૃતિક રૂપાન્તર થઈ ગયું છે, સત્યના પ્રત્યેક આવિર્ભાવમાં વહેમો જરૂર ઉમેરાયા છે અને તેથી સત્યજ્ઞાનને માટે દરેક વસ્તુનો સ્વીકાર કરવાની જરૂર નથી એટલું જ નહી, પણ ઊલટું આપણને ઉપલબ્ધ સામગ્રીમાથી સત્ય

અને યથાર્થતાને અસત્ય બનાવમાંથી જુદી પાડવાની આપણી ફરજ છે

૨૩૫ સત્યમાં મેળમેળ થઈ ગયેલા વહેમોને જુદા તારવી કાઢ્યા પછી પ્રત્યેક મનુષ્યે સમજપૂર્વક યાદ રાખવું ઘટે છે કે, સત્ય સાથે ભળી ગયેલા વહેમો, એમાંથી લાભ ઉઠાવનારાઓ ઉપદેશ કરે છે તેમ, સત્ય જેવા પવિત્ર નથી એટલું જ નહીં, પણ ઊલટા અતીવ અનિષ્ટ અને હાનિકારક છે, કેમ કે તે વડે સત્ય ઢંકાઈ જાય છે, માટે મનુષ્યે તે વહેમોના ઉચ્છેદમાં પોતાના સર્વ બળ વાપરવા જોઈએ

૫

ભૂલથાપોમાંથી છુટકારો

૪૪ ભૂલથાપમાંથી ઊગરવાના ઉપાય

૨૩૬ શ્રદ્ધાના આભાસોમાંથી છૂટેલો માણસ ખ્રિસ્તનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાને, ભૂલથાપ ન હોત તો, શક્તિમાન થાત પરતુ શ્રદ્ધાના આભાસોમાંથી મુક્ત થયેલો માણસ ખ્રિસ્તના ઉપદેશનું રહસ્ય સમજતો હોય, તો પણ તે ભૂલથાપમાં પડી જવાના જોખમમાં હમેશ રહેલો હોય છે

૨૩૭ સર્વ પ્રકારની ભૂલથાપનું સત્ત્વ આવું હોય છે જાગ્રત થયેલો મનુષ્ય પોતે કરેલા પાપનું કૂડ તથા કષ્ટ સમજતો હોઈ પાપ સાથે બાથ ભીડવાને બદલે તેનો બચાવ કરીને તે કૂડ તથા કષ્ટને દૂર કરવા ઇચ્છે છે

૨૩૮ પણ પાપનો બચાવ એટલે અસત્ય વિના બીજું કાંઈ જ નહીં

૨૩૯ એટલે ભૂલથાપમાંથી બચવાને માટે મનુષ્યે પ્રથમ તો સત્યનો સ્વીકાર કરતાં ડરવું જોઈએ નહીં, કેમ કે એવા સ્વીકારથી એનું અહિત થતું નથી, પરતુ એથી ઊલટું વર્તન અર્થાત્ અસત્ય પાપનું અને અહિતનું મુખ્ય મૂળ હોય છે

૨૪૦. આ પ્રમાણે ભૂલથાપથી દૂર રહેવા માટે, મનુષ્યે ખાસ કરીને જૂઠાણું કરવું નહીં, અને બીજાને ન છેતરવા કરતાં પોતાની જાતને ન છેતરવાની કાળજી રાખવી, કેમ કે પોતાની જાતને છેતરવાથી તે પોતાના કૃત્યોના હેતુ પોતાના મનથી છુપાવે છે.

૨૪૧. ભૂલથાપથી બચવાને, અને ભૂલથાપથી પ્રગટ થતી પાપની અને તેના નિવારણની ટેવ ન પડવા દેવાને, મનુષ્યે પોતાનાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરતાં ડરવું જોઈએ નહી, કેમ કે પાપમાંથી તથા તજ્જન્ય આપત્તિઓમાંથી છૂટવાનો એકમાત્ર ઉપાય પશ્ચાત્તાપ છે.

૨૪૨. સામાન્યત ભૂલથાપમાં પડતા બચવાનો આ એક જ સાધારણ ઉપાય છે. પ્રત્યેક વિશિષ્ટ ભૂલથાપથી દૂર રહેવાને શક્તિમાન થવા માટે સૌ તે દરેકના અસત્ય તથા હાનિ શામાં રહેલા છે તે સ્પષ્ટતાથી સમજવાની જરૂર છે

૪૫. તૈયારીની કે અંગત ભૂલથાપમાં રહેલું અસત્ય

૨૪૩. માણસને જકડી લેનારી સૌથી પહેલી અને સાધારણ ભૂલથાપ તે અંગત ભૂલથાપ હોય છે, ખુદ જીવનને બદલે જીવનની તૈયારી કરવામાં એ ભૂલથાપ રહેલી હોય છે પોતાના પાપને માટે મનુષ્ય પોતે આ બચાવ શોધે નહી, તો તેના પૂર્વગામી મનુષ્યોએ એ શોધીને તેને માટે તૈયાર રાખેલો જ જુએ છે

૨૪૪. "અત્યારે મારા આધ્યાત્મિક જીવનને અનુકૂળ અને યોગ્ય માર્ગથી થોડો વખત હુ જરા આડો ચાલુ તો હરકત નથી, કેમ કે હુ જીવનને માટે તૈયાર બન્યો નથી," મનુષ્ય પોતાના મનને ફોસલાવે છે. "મારી તૈયારી પૂરી થશે કે તરત જ મારા અંત:કરણને તદ્દન અનુરૂપ જીવન જીવવાનો સમય આવી પહોંચશે "

૨૪૫. આ ભૂલથાપમાં રહેલું અસત્ય આવું હોય છે : મનુષ્ય વર્તમાન જીવનથી, મો આગળ પડેલા વાસ્તવિક જીવનથી, આડો જાય છે અને ભવિષ્યમાં યોગ્ય જીવન ગાળીશ એમ માને છે, પરંતુ એ ભવિષ્ય એના હાથની વાત જ નથી.

૨૪૬. આ ભૂલથાપમાં રહેલા અસત્યનું સ્વરૂપ કાંઈક આવું હોય છે : મનુષ્ય આવતી કાલનુ દર્શન કરી શકે તો પરમ દિવસનું

પણ કરી શકે જ, અને તે પછીના દિવસોનું પણ કરી શકે જ અને અને એ બધાનું દર્શન કરી શકે તો પોતાના અવસ્યભાવી મરણનુ દર્શન પણ કરી શકે જ પોતાના અવસ્યભાવી મરણનુ દર્શન કરી શકે, તો આ અંતવાળા જીવનમાં પોતે ભવિષ્યની તૈયારી કરી શકે નહી કેમ કે જે બધાને માટે તે આ જીવનમાં તૈયારી કરી રહ્યો છે તેનુ પ્રયોજન મરણથી લુપ્ત થાય છે પોતાની બુદ્ધિનો પરિપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાથી તેને સમજાયા વિના રહેશે જ નહી કે, પોતાના વ્યક્તિગત જીવનનુ કાંઈ પ્રયોજન જ નથી અને તેથી એ જીવનને માટે કાંઈ પણ તૈયારી કરવી કેવળ અશક્ય છે

૨૪૭ બીજે પક્ષે, આ ભૂતથાપનુ અસત્ય આવી રીતે સ્પષ્ટ સમજાશે પ્રભુપ્રેમ અને પ્રભુસેવા ભવિષ્યમા દાખવવા માટે મનુષ્ય તૈયારી કરી શકતો નથી મનુષ્ય એ કાંઈ બીજાને વાપરવાનુ સાધન નથી કુહાડી સરાણ પર ચડાવી ધારવાળી કરીએ અને તે વડે આપણે પોતે ઝાડ કાપી શકીએ નહી પરંતુ એનો ઉપયોગ કોઈ બીજો જ માણસ કરે એમ બને ખરુ, પરંતુ પોતાની જાત સિવાય બીજો કોઈ મનુષ્ય મનુષ્યનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી કારણ કે મનુષ્ય પોતે જ એક સાધન છે અને તે સાધન સર્વદા કામમા પરોવાયેલુ રહે છે અને કામ કરતે કરતે જ તેનો સંપૂર્ણ વિકાસ થાય છે

૨૪૮ આ ભૂતથાપમા રહેલી હાનિ આ પ્રમાણે થાય છે એમા સપડાયેલો માણસ યથાર્થ જીવન ગાળી શકતો નથી એટલુ જ નહી, પણ ઐહિક વર્તમાન જીવન પર લક્ષ ન દેતા ભવિષ્ય તરફ નજર કર્યા કરે છે અને એ ભવિષ્ય કદી હાથમા આવતુ જ નથી ભવિષ્યને માટે સંપૂર્ણપણે તૈયાર બનવાના વિચારમા મનુષ્ય પોતાની સંમુખ પડેલી પ્રેમપરિપૂર્ણતા જેનો સંબંધ માત્ર વર્તમાન સાથે જ છે, તે ચૂકી જાય છે

૨૪૯ આ ભૂતથાપમાથી બચવા ને મનુષ્યે સમજપૂર્વક યાદ રાખવુ ઘટે કે તૈયારીને માટે વખત જ નથી, પોતે જેવો છે તેવો જ તેણે આ ક્ષણે જ બની શકે તેટલી સારી રીતે જીવવુ રહ્યુ જે પરિપૂર્ણતાની પોતાને જરૂર લાગે છે, તે પ્રેમની પરિપૂર્ણતા સિવાય

બીજી એકે નથી, અને એ પ્રેમપરિપૂર્ણતા તો વર્તમાન સમયમાં જ સાધી શકાય છે.

૨૫૦. એટલે કે, મનુષ્યે વગર વિલંબે પ્રતિક્ષણ પ્રભુપ્રીત્યર્થે વર્તમાન સમયમાં જ અર્ચાત્મના જીવવું રહ્યું; પ્રભુપ્રીત્યર્થે, અર્થાત્ પોતાના જીવન પર જે સૌનો અધિકાર છે તેમના હિતાર્થે જીવવું રહ્યું; કારણ કે એ સેવાનું સાધન — એનો સ્થૂળ દેહ — એની પાસેથી ગમે તે ક્ષણે અલોપ થઈ જવાનો સંભવ છે અને પ્રતિક્ષણ સેવા કરવાના ઉદ્દેશથી જ એ આ સંસારમાં આવેલો છે

૪૧. કામકાજની ભૂલથાપમાં રહેલાં અસત્ય અને હાનિ

૨૫૧. કોઈ પણ કામકાજમા પડેલો માણસ અજાણતા જ તેમાં મશગૂલ બની જાય છે, અને પછી તેને એમ લાગે છે કે, મારા કામકાજના હિતની ખાતર અંતરાત્માના કિંવા પ્રભુના આદેશ પ્રમાણે મારાથી ચાલી શકાય નહી

૨૫૨. આ ભૂલથાપમાં રહેલા અસત્યને આમ વર્ણવી શકાય: પ્રત્યેક માનવ કામકાજ વ્યર્થ હોઈ શકે, વિઘ્નસેવી હોઈ શકે, અને અપૂર્ણ રહી શકે; પરંતુ મનુષ્ય દ્વારા સિદ્ધ થતું ઈશ્વરી કામ, અર્થાત્ પ્રભુની ઇચ્છાની સિદ્ધિ, કદાપિ વ્યર્થ હોય શકે નહીં, તેમ કોઈ પણ વિઘ્નો તેને બાધિત કરી શકે નહીં

૨૫૩. આ ભૂલથાપની હાનિ આવી હોય છે : અમુક કામ — પછી તે વાલેનરમાં કળપ ફેરવવાનું હોય કે, આખી પ્રજાને ગુલામીમાંથી છોડાવવાનું હોય — ઈશ્વરી કામ કરતાં વધારે અગત્યનુ છે એમ સ્વીકારવાથી, ઉદાહરણ તરીકે, પડોશીને તત્કાળ સહાયતા દઈ તેની સેવા કરવા કરતાં પણ વધારે અગત્યનું છે એમ સ્વીકારવાથી, એવું થશે કે, પ્રભુના કામ પર લક્ષ દેતાં પહેલા સંભાળ લેવા યોગ્ય કેટલીક બાબતો હમેશાં મનુષ્યની આંખ આગળ તરવરશે, પ્રભુસેવામાથી, અર્થાત્ જીવનનાં સાચાં કર્તવ્યોમાંથી, મનુષ્ય હમેશાં છટકી જશે અને સચેતનની સેવાને બદલે જડની સેવામાં રોકાયેલો રહેશે, કારણ કે, પ્રભુનું કામ મનુષ્યની નજરે અનેક વાર છેક નજીવું જણાય છે.

૨૫૪ હાનિનું સ્વરૂપ આવું થાય છે કે, આ ભૂલથાપમાં પડનારું સ્વીકારીને મનુષ્ય સર્વ ઐહિક કામકાજમાંથી પોતે પરવારે નહીં, ત્યાં સુધી પ્રભુસેવાને સદા નેવે જ મૂકશે અને મનુષ્ય કદાપિ ઐહિક કામમાંથી પરવારતો જ નથી માટે આ ભૂલથાપમાંથી બચવાને માણસે સમજપૂર્વક યાદ રાખવું જોઈએ કે, અતગાળું કોઈ પણ માનવસમ મનુષ્યના સાચા અનંત જીવનનું ધ્યેય કદી હોઈ શકે નહીં, અને ખરું ધ્યેય તો એ જ છે કે, મનુષ્યે પ્રભુના અનંત કામોમાં પોતાનો હિસ્સો આપવો, અર્થાત્ પ્રેમનું પ્રાકટ્ય બને તેટલું વિશાળ અને અમર્યાદ બનાવવું

૨૫૫ એટલે કે, આ ભૂલથાપમાંથી બચવાને સારુ મનુષ્યે પ્રભુસેવાની, અર્થાત્ મનુષ્યજાત પ્રત્યેના પ્રેમની, આડે આવતા પોતાના કામકાજ પ્રત્યે લક્ષ દેવું જોઈએ નહીં, તેણે પ્રભુસેવાના કામનું તેડું આવે કે તરત જ પોતાનું હરકોઈ કામ ફેંકી દેવાને અને તત્પર રહેવું જોઈએ શેઠને બદલે કામ કરતો મજૂર પોતાના બળ અને ધ્યાનની જરૂર શેઠના કામમાં ન પડતી હોય ત્યારે જ પોતાના ખાનગી કામકાજ તરફ વાળી શકે છે તેના મજૂરની પેઠે તેણે વર્તવું જોઈએ

૭૭ કૌટુંબિક ભૂલથાપમાં રહેલાં અસત્ય તથા હાનિ

૨૫૬ આ ભૂલથાપ બીજી બધી ભૂલથાપો કરતાં વધારે પ્રમાણમાં મનુષ્યના પાપનો પ્રચાર કરે છે જીવનને માટે તૈયારીની ભૂલથાપથી કે કામકાજની ભૂલથાપથી નિગ્રહ રહેવો માલુમ પડાય વળી આદરો પણ મૈથુનિક ભૂલથાપથી અલિપ્ત રહેલો પુરુષ અને ખાસ કરીને સ્ત્રી તો, વળી દુર્લભ જ છે

૨૫૭ આ ભૂલથાપ આ પ્રમાણે થાય છે પોતાનાં સ્વજન પ્રત્યેના વિશિષ્ટ પ્રેમને નામે માણસ બીજા મનુષ્યો પ્રત્યેની પોતાની ફરજમાંથી પોતાને ફારેગ થયેલા સમજે છે, લોભ કપટ પ્રમાદ ને તેવા રૂપી પાપો કરે પેટે કરે છે અને એ બધાની ગણના પાપમાં કરતા જ નથી.

૨૫૮ આ ભૂલથાપમાં રહેલું અસત્ય આવું છે: પોતાના વડાને વેરે કાયમ રાખવાની જરૂરી પશુવૃત્તિને લીધે મનુષ્યને થાય છે અને

એ વૃત્તિ મનુષ્યપ્રેમ ઓછો કરે નહીં તેટલે અંશે જ ક્ષન્તવ્ય છે જ્યાં એ વૃત્તિને એક સદ્‌ગુણ માની લેવામાં આવે છે અને એ રીતે પાપનો બચાવ કરવામાં આવે છે

૨૫૯ આ મૂળપાપમાં રહેલી હાનિ આવી હોય છે બીજા બધી મૂળપાપે કરતાં વિશેષ અંશે આ મૂળપાપ માનમિશ્રતના પાપનું સ્વરૂપ ઉગ્ર બનાવે છે કુટુંબપરાયણતારૂપી પાશર લાગણીને સદ્‌ગુણને સ્થાને સ્થાપીને માણસો સ્વજનોના કલ્યાણ કરી મૂકે છે અને જીવનનું ખરું પ્રયોજન સમજવાનો સંભવ નેકોને આડે માર્ગે દોરીને ઓછો કરી દે છે

૨૬૦ આ મૂળપાપમાંથી બચવાને માટે માણસે સ્વજનપ્રેમ પોતાના અંતમાં કેળવવો નહીં એ પ્રેમને સદ્‌ગુણમાં ગણવો નહીં અને એને સર્વથા વશ થઈ જવું નહીં એટલું જ નહીં પરંતુ એનું મૂળપાપ બરાબર સમજીને તેણે રહેવું તેથી સાવધાન રહેવું જોઈએ જેથી રીતે પ્રભુપ્રેમને ભોગે કુટુંબપ્રેમ ખીલે નહીં

૨૬૧ પોતાના શત્રુઓ કરૂપા માણસો અને અજાણ્યા લોકો પ્રત્યે મનુષ્ય અમર્યાદ પ્રેમ રાખી શકે અને એ પ્રેમને સર્વથા વશ વર્તીને રહી શકે પરંતુ એવો પ્રેમ પોતાના કુટુંબ પ્રત્યે દાખવવો યોગ્ય નથી કેમકે તેથી માણસ આંધળો બની જાય છે અને પાપનો બચાવ કરતા શીખે છે

૨૬૨ આ મૂળપાપમાંથી બચવાને માટે માણસે સમજપૂર્વક ય૦ રાખવું ઘટે છે કે કોઈ પણ જીવ પોતે જીવે છે તે મ ા ઈ ઇનામ માગતો નથી તેજ પ્રમાણે પ્રેમ કોઈ પણ પ્રકારના બ ના ખોળે નહીં બદલાની રાહ જુએ નહીં કે આશા રાખે નહીં ત્યારે જ તે સાચો પ્રેમ છે અને તેથી જીવનમસ્ત અને કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ સ્વજન પ્રત્યેનો પ્રેમ એ પાશવ લાગણી છે અને પ્રેર ણાની મર્યાદામાં રહે તથા મનુષ્યની આધ્યાત્મિક જરૂરિયાતોમાં આડે આવે નહીં ત્યાં સુધી જ તે ક્ષન્તવ્ય છે

૨૬૩ એટલે કે આ મૂળપાપમાંથી બચવાને માટે મનુષ્યે પોતાના કુટુંબના નિમિત્તે પોતે જે જે કરવાને ઇચ્છે છે તે બધું જ

કોઈ અજાણ્યા માણસને માટે પણ કરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ અને કોઈ પણ અજાણ્યાને માટે પોતે જે જે કરવાને તૈયાર નથી અથવા શક્તિમાન નથી, તેમાનુ કાઈ પણ પોતાના સ્વજનને માટે તેણે કરવુ જોઈએ નહીં

૪૮ મિત્રતાની ભૂલથાપમા રહેલાં અસત્ય અને હાનિ

૨૬૪ બીજા માણસોથી છૂટા પડી, અમુક આતરિક શરતો પ્રમાણે પરસ્પર ઐકતા સાધી, એ શરતો બરાબર પાળી માણસો એમ સમજે છે કે, એ પ્રમાણે તેઓ બહુ સુદર કામ કરી રહ્યા છે અને તેથી પોતાના અત કરણની સાધારણ ઇચ્છા પ્રમાણે ન વર્તવાની તેઓને છૂટ મળી છે

૨૬૫ આ ભૂલથાપનુ અસત્ય આવુ છે થોડા માણસોનુ એક નાનુ મડળ બનાવીને લોકો સર્વ મનુષ્યો સાથેના કુદરતી મડળથી છૂટા પડી જાય છે અને કૃત્રિમ સહાયતાને નામે અતિમહત્ત્વની કુદરતી સહાયતાને ધોકો લગાડે છે

૨૬૬ આ ભૂલથાપમા રહેલી હાનિ આ પ્રકારની છે અમુક શરતોવાળા મડળોમા ભળવાથી માણસો જીવનમા બુદ્ધિના સામાન્ય નિયમો પ્રમાણે નહીં ચાલતા પોતાના મડળના આતરિક નિયમો પ્રમાણે વર્તે છે અને તેથી સર્વ મનુષ્યોને સાધારણ એવા બૌદ્ધિક જીવન તત્ત્વોથી વધુ ને વધુ આડા જાય છે, પોતાના મડળની બહારના સર્વ જણ પ્રત્યે વધારે અસહિષ્ણુ અને નિર્દય બને છે અને એમ કરવાથી પોતાને તથા બીજાને સાચા કલ્યાણથી વચિત રાખે છે

૨૬૭ આ ભૂલથાપમાથી બચવાને માટે મનુષ્યે સમજપૂર્વક યાદ રાખવુ ઘટે છે કે માણસે બનાવેલા મડળના નિયમો પુષ્કળ ભિન્ન ભિન્ન હોય, પુષ્કળ અનિત્ય હોય અને પરસ્પર વિરુદ્ધ હોય આવો મનુષ્યકૃત કૃત્રિમ પ્રત્યેક નિયમ, પ્રેમના નિયમની વિરુદ્ધ હોય તો મનુષ્યને બધનકારક હોઈ શકે નહીં, વળી, માણસોનુ પ્રત્યેક નિરાળુ મડળ આત્મસમાગમની મર્યાદા ઘટાડે છે અને તેથી વિશ્વના સર્વ મનુષ્યો સાથે પ્રેમસમાગમની શક્યતારૂપી આત્મકલ્યાણની મુખ્ય શરતથી તેને વચિત રાખે છે

૨૬૮. એટલે કે, આપણે આવા સમાજો, મંડળો, સંગઠનોમાં જોડાવું ન જોઈએ એટલું જ નહીં, પણ ઊલટું બીજાં બધાં માણસોનો બહિષ્કાર કરતી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિથી દૂર ભાગવું જોઈએ.

૪૯. રાષ્ટ્રની ભૂલથાપમાં રહેલાં અસત્ય અને હાનિ

૨૬૯. આ અતિક્રૂર ભૂલથાપ, ખોટા ધર્મની પેઠે જ બે કપટમય રીતોએ માણસને ગળે વળગે છે: (૧) બાળકપણમાં જ જૂઠાણાનો સંસ્કાર પાડીને, અને (૨) બાહ્ય ભપકાથી માણસની જ્ઞાનેન્દ્રિયોને આંજી નાખીને રાષ્ટ્રમાં રહેતા લગભગ બધા માણસો બુદ્ધિની જાગૃતિ પામે છે કે તરત જ સમજે છે કે, પોતે રાષ્ટ્રહિતની ભૂલથાપોમાં સજ્જડ ભેરવાઈ પડેલા છે અને એના દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક જીવી રહ્યા છે કે, પોતાની પ્રજા, પોતાનો દેશ, પોતાની માતૃભૂમિ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે અને પ્રભુની માનીતી પ્રજા, દેશ, માતૃભૂમિ છે. એના કલ્યાણ ને શ્રેયને માટે ચાલુ સરકારનાં શાસનો લોકોએ આંખ મીચીને જ માનવાં રહ્યાં અને એ સરકારના હુકમે કરીને પોતાના પાડોશીઓને ત્રાસ દેવો, ઈજા કરવી કે મારી નાખવા રહ્યા.

૨૭૦. આ ભૂલથાપનું અસત્ય આ રહ્યું. પોતાની પ્રજાના કલ્યાણને નામે પોતાના અંતરાત્માનો તથા પોતાની નૈતિક સ્વતંત્રતાનો નાદ માણસે ઊંચે મૂકવો. જોઈએ એવું તે સમજે છે

૨૭૧. આ ભૂલથાપની હાનિ આ રહી ઘણા માણસોનું હિત શેમાં રહેલું છે એ જાણવાની અને સમજવાની પોતામાં શક્તિ છે, એવું એક વાર મનુષ્ય માનતો થયો, કે પછી એ બહુજનકલ્યાણ વિષેની પોતાની સમજણને મર્યાદામાં રાખી શકતો જ નથી, એ કલ્યાણ ગમે તેવા કાર્યમાંથી તે ઘટાવી શકે છે અને એ પ્રમાણે ગમે તેવા એક કાર્યનો બચાવ કરી શકે છે. વળી, ભાવી બહુજનકલ્યાણને કાજે એક માણસનું હિત કે જીવન વણમાડી શકાય એવી માન્યતા માણસમાં એક વાર પેઠી, કે પછી એના કલ્પિત પરિણામની ખાતર કેટલું અનિષ્ટ થશે તેની હદ રાખી શકતી નથી બહુજનનું ભાવી કલ્યાણ મનુષ્ય સમજી શકે છે, એ પહેલી માન્યતાને આધારે પ્રાચીન સમયમાં શારીરિક યાતનાઓ, ધાર્મિક સજા કરનારી કચેરીઓ, ગુલામગીરી એ સૌની

સ્થાપના હતી અને અર્વાચીન સમયમા કોર્ટો, જેલો અને જમીનની માનકીની સ્થાપના હસ્તીમા છે બીજી માન્યતાને આધારે પ્રાચીન કાળમા કૈઆફસે ઇશુ ખ્રિસ્તને મરાવી નખાવ્યો અને અર્વાચીન કાળમા લાખો માણસો લડાઈમા અને સજાને પરિણામે નાશ પામે છે

૨૭૨ આ ભૂતથાપમાથી બચવાને સારુ માણસે સમજપૂર્વક યાદ રાખવુ જોઈએ કે પોતે પ્રથમ વિશ્વવ્યાપી રાષ્ટ્રનો સભ્ય હોઈ ઈશ્વરને આધીન છે અને પછી અમુક દેશ કે પ્રજાનો જન છે પોતાના કૃત્યોની જવાબદારી બીજા કોઈને માથે તે નાખી શકે નહીં પણ તે જવાબદારી તેને પોતાને જ હમેશા ઉઠાવવાની છે

૨૭૩ એટલે કે માણસે કોઈ પણ પરિસ્થિતિમા પોતાની પ્રજા કે દેશના લોકોને બીજી પ્રજા કે દેશના લોકો કરતા વહાલા ગણવા જોઈએ નહીં ભાવી બહુજનકલ્યાણના વિચારે તેણે કદી પણ પોતાના પાડોશીઓનુ અનિષ્ટ કરવુ જોઈએ નહીં પોતાના અતરાત્માના નાદને કોરે મૂકીને કોઈ પણ મનુષ્યનુ કહ્યુ માનવાની પોતાને માથે ફરજ છે એમ તેણે કદાપિ ગણવુ જોઈએ નહીં

૬

પાપ જોડે ઝઘડો

૫૦ પાપ જોડે ઝઘડો

૨૭૪ પરતુ શ્રદ્ધાના આભાસમાથી છૂટયા છતા અને ભૂતથાપોમાથી બચ્યા છતા માણસ પાપમા પડે છે બુદ્ધિની જાગૃતિ પામેલો મનુષ્ય સમજે છે કે, પોતાના જીવનનુ સાર્થક્ય પ્રભુસેવામા જ રહેલું છે અને પરિણામે તે પ્રેમના પ્રાકટ્યમા તથા સાચા કલ્યાણની પ્રાપ્તિમા અન્તરાય ઊભા કરે છે

૨૭૫ પાપાચરણની ટેવ સાથે ઝઘડવાના માણસ પાસે કયા સાધનો છે ?

૨૭૬ પાપાચરણની ટેવ જોડે ઝઘડવાના બે સાધન છે પહેલુ એ કે, પાપના પરિણામ બહુ સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજી લેવા જે હેતુપૂર્વક

પાપ કરવામાં આવે છે તે હેતુ કદી સાધાતો નથી અને વ્યક્તિનું પાશન સુખ વધવાને બદલે ઊલટું ઘટે છે; બીજું એ કે, કયા પ્રકારનાં પાપની સાથે ઝઘડાની શરૂઆત કરવી, કયાં પહેલાં ને કયાં પછી લેવાં, તેનો બરાબર ખ્યાલ કરવો.

૨૭૭ એટલે કે, પ્રથમ તો બરાબર સમજીને યાદ રાખવુ ઘટે છે કે, જગતમા મનુષ્યની સ્થિતિ જ એવી છે કે, તેનામા બુદ્ધિની જાગૃતિ થયા પછી વ્યક્તિગત સુખ સાધવાના તે જેટલા પ્રયત્ન કરે તે પ્રત્યેક તેને સાચા સુખથી જ વચિત રાખે છે અને તેથી ઊલટુ, પોતાના સુખનો તે વિચાર સરખો કરતો નથી, પરતુ પ્રભુસેવામા જ પોતાનુ સર્વબળ વાપરે છે, ત્યારે જ તેને પોતાનું કલ્યાણ હાથ આવે છે.

૨૭૮ બીજી વાત એ છે કે, પાપાચરણ જોડેના ઝઘડામા ફતેહ મેળવાને માટે કયા પાપ પ્રત્યે પોતાનુ લક્ષ પ્રથમ દેવાનુ છે, તે જાણવાની જરૂર છે, એવા પાપ જોડે ઝઘડો શરૂ કરવો નહીં, કે જેની જડ કોઈ બીજા પાપમાં હોય અને તે જડ હાથ લાગી ન હોય, બધા પાપનો પરસ્પર સંબધ અને તેમની આનુપૂર્વી સમજવી જોઈએ

૫૧. પાપ જોડેના ઝઘડાની આનુપૂર્વી

૨૭૯. બધા પાપ પરસ્પર સબધવાળા અને અમુક ક્રમને અનુસરનારાં હોય છે અને તેને પરિણામે એક પાપમાથી બીજુ ઊભું થાય છે અથવા એક પાપ બીજામાથી છૂટવામા નડતરરૂપ બને છે

૨૮૦. આવેશરૂપી પાપને વશ વર્તતો મનુષ્ય કોઈ પણ પાપથી મુક્તિ પામે એ અસંભવિત છે મિલકતરૂપી પાપમા પડેલો માણસ જીવનકલહમાથી છૂટે એ અસભવિત છે, આળસરૂપી પાપને વરેલો માણસ મિલકતરૂપી પાપથી છૂટી શકે નહીં અને તૃષ્ણારૂપી પાપમા પડેલો માણસ જીવનકલહ તથા મિલકતરૂપી પાપમાંથી છૂટી શકે નહીં.

૨૮૧ આનો અર્થ એમ નથી કે, મનુષ્યને કોઈક વખતે દરેક પાપની સાથે ઝઘડવું નહીં પડે, પરંતુ પાપની સાથેનો ઝઘડો સફળ થાય એટલા માટે કયા પાપની સાથે ઝઘડો શરૂ કરવો, અથવા કયા પાપની સાથે પહેલો ઝઘડો ન કરવો, એ જાણવુ આપણો હેતુ પાર પાડવા માટે આવશ્યક છે.

૨૮૨. પાપની સાથેના આ ઝઘડામાં ક્રમ ન સચવાયાથી જ આખો પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય છે અને ઘણી વાર એ ઝઘડામાં મથી રહેલો મનુષ્ય નિરાશ બની જાય છે.

૨૮૩. આવેશરૂપી પાપ — પછી તે આવેશ ગમે તે પ્રકારનો હોય — એ એવું પાપ છે, કે જેને વશ થવાથી બીજા કોઈ પણ પાપ સાથેનો ઝઘડો અશક્ય બની જાય છે. આ આવેશનું કારણ માદક પદાર્થો, કે દબદબાવાળા પ્રસંગો, કે બહુ વેગવાળી જોસભરી હિલચાલો હોય; એ આવેશભર્યો માણસ આળસ, કે તૃષ્ણા, કે સંભોગ, કે સત્તામોહ-રૂપી પાપ સાથે જરા પણ ઝઘડશે નહીં. એટલે કે, બીજાં પાપની સાથે ઝઘડવાનું સામર્થ્ય આવે એટલા માટે, માણસે પ્રથમ તો આવેશરૂપી પાપમાંથી છૂટવું જોઈએ.

૨૮૪. તૃષ્ણા, લાભ, સત્તામોહ કે સંભોગરૂપી પાપ સાથે બાથ ભીડવાને સમર્થ બનવા સારુ, બીજે નંબરે, માણસે આળસરૂપી પાપમાંથી છૂટવું જોઈએ. આળસરૂપી પાપમાંથી માણસ જેટલો વધારે છૂટો થયો હોય, તેટલી વધારે સરળતા બીજાં પાપો — તૃષ્ણા, લાભ, સંભોગ ને સત્તામોહ — માંથી છૂટવાની તેને મળે છે. કામગરા માણસને પોતાની હાજતો સંતોષવામાં સંકુલ સાધનોની જરૂર પડતી નથી, મિલકતની જરૂર રહેતી નથી, સંભોગનાં પ્રલોભનોમાંથી વધારે પ્રમાણમાં મુક્તિ મળે છે અને જીવનકલહ માટે કારણ કે સમય હોતાં નથી.

૨૮૫. પછીનું પાપ તે તૃષ્ણારૂપી પાપ છે. અન્ન, વસ્ત્ર અને આવાસમાં માણસ જેમ મિતભોગી હોય, તેમ તેને લાભ, સત્તામોહ ને સંભોગરૂપી પાપમાંથી છૂટવાની સરળતા મળે છે. જે માણસ થોડાથી સંતોષ માને છે, તેને મિલકત જોઈતી નથી, તેનું મિતભોગી-પણું સંભોગની સાથે ઝઘડવામાં તેને સાહ્ય કરે છે અને અલ્પ હાજતોને લીધે તેને વલખાં મારવાં પડતાં નથી.

૨૮૬. ત્યાર પછી આવે છે લાભરૂપી પાપ. આ પાપથી માણસ જેમ વધારે છૂટો હોય, તેમ સંભોગ તથા સત્તામોહરૂપી પાપથી દૂર રહેવામાં તેને વધારે સરળતા પડે છે. માલમિલકત હદપારની વધારી

મુક્યાથી સંભોગરૂપી પાપને પુષ્કળ ઉત્તેજન મળે છે, તેમ જ તેથી સમાજમાં ખાલી વલખાં મારવાની ખૂબ જ જરૂર પડે છે.

૨૮૭ ત્યાર પછીનું અને છેલ્લું પાપ તે ખાલી વલખાં મારવાનું કે સત્તામોહરૂપી પાપ છે. આ પાપનો બાકીનાં બધાં પાપમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, એ બધાં પાપને લીધે જ તે પ્રગટ થાય છે અને પૂર્વોક્ત બધાં પાપથી છૂટાય, તો જ આ સત્તામોહરૂપી પાપમાંથી મોટે ભાગે બચી શકાય છે.

૫૨. પાપની સાથે બાથ ભીડવાની રીત

૨૮૮. પાપની આનુપૂર્વી સમજ્યાથી પાપની સાથે માત્ર સામાન્ય રીતે બાથ ભીડી શકાય છે, અર્થાત્ જે પાપમાંથી છૂટ્યા સિવાય બીજા પાપ જોડે ઝઘડી શકાય નહીં, તેવાં પાપની સાથે પ્રથમ બાથ ભીડવી જોઈએ.

૨૮૯. પરંતુ પ્રત્યેક છૂટક પાપની સાથેના ઝઘડામાં પણ પાપના જે સ્વરૂપમાંથી મુક્તિ મેળવવી મનુષ્યના હાથની વાત છે તેની જોડે પ્રથમ બાથ ભીડવી જોઈએ, કેમ કે તે હજી ટેવરૂપે રૂઢ થઈ ગયું નથી

૨૯૦. પાપના સર્વ પ્રકારો,— આવેશ, આળસ, તૃષ્ણા, લાભ, સત્તા અને સંભોગ — માં એવાં સ્વરૂપ તે અંગત પાપ છે, જે પાપ માણસ પહેલી જ વાર કરે છે અને જેની તેને હજી ટેવ પડી ગયેલી નથી. એટલે કે, માણસે સૌથી પહેલાં અંગત પાપમાંથી છૂટવું જોઈએ

૨૯૧. એ અંગત પાપમાંથી છૂટ્યા પછી જ, અર્થાત્ પોતાના વ્યક્તિગત સુખની વૃદ્ધિને સારુ નવા ઉપાયો શોધવાનું કામ છોડી દીધા પછી જ, મનુષ્યે પાપની ટેવોની સાથે, એટલે પાપમાં ખૂપી ગયેલી રૂઢિની સાથે, બાથ ભીડવાનું શરૂ કરવું જોઈએ.

૨૯૨. અને આ અંગત પાપને નાબૂદ કર્યા પછી જ મૂલગત પાપ સાથે બાથ ભીડી શકાય.

૫૩. આવેશરૂપી પાપ જોડે ઝઘડો

૨૯૩. પ્રેમના આવિર્ભાવ તથા વિસ્તારમાં મનુષ્યનું અંતિમ ધ્યેય રહેલું છે પોતાના સાચા અધ્યાત્મ સ્વરૂપને મનુષ્ય ઓળખતો થાય ત્યારે જ એ પ્રેમવિસ્તાર પ્રગટે છે. જેમ સાચા આત્મસ્વરૂપનું

ભાન વધારે, તેમ મનુષ્યનુ આત્મકલ્યાણ પણ વધારે તેથી આ આત્મ ભાનની વિરોધી પ્રત્યેક વસ્તુ (અને પ્રત્યેક આવેશ એવી વિરોધી વસ્તુ છે) વ્યક્તિજીવનતુ અતિશય જોસભર્યું ખોટુ ભાન અને સાચા આત્મસ્વરૂપનુ નિર્મળ ઝાખુ (પ્રત્યેક આવેશમા હોય છે તેવુ) મનુષ્યના સાચા કલ્યાણમાર્ગમા અતરાયરૂપ થાય છે

૨૮૪ પરતુ આત્મભાન પામેલા મનુષ્યના સાચા કલ્યાણમાર્ગમા પ્રત્યેક આવેશ અન્તરાયરૂપ બને છે એટલુ જ નહીં પણ તે મનુષ્યને ભુલાવામા નાખે છે આવેશને વશ થતો માણસ પોતાનુ વ્યક્તિગત સુખ શોધે છે પણ તે તેને કદી મળતુ જ નથી અને ઊલટુ જે શારીરસુખ તેનુ હતુ તે પણ ખોઈ બેસે છે

૨૮૫ હજી પશુદશામા જ રહેલો મનુષ્ય અથવા બુદ્ધિભાન નહીં પામેલુ બાળક બીડી પીવી દારૂ પીવો અતિગભીર પરિસ્થિતિમા બેસવુ નાચવુ કે એવા કોઈ આવેશમા વિવશ થાય ત્યારે તેને તે આવેશમાથી પરિપૂર્ણ તૃપ્તિ મળે છે અને એ આવેશની પુનરાવૃત્તિની જરૂર રહેતી નથી પરતુ બુદ્ધિભાન પામેલો મનુષ્ય સમજી શકે છે કે, પ્રત્યેક આવેશને પરિણામે પોતાની બુદ્ધિની કાર્યશક્તિ ઓછી થતી જાય છે અને પોતાની શારીરિક તથા આધ્યાત્મિક પ્રકૃતિને પોષક પદાર્થો વચ્ચેના વિરોધથી ઊપજતી માનસિક ગ્લાનિ નષ્ટ થતી જાય છે અને તેથી આવેશની પુનરાવૃત્તિ તથા અભિવૃદ્ધિની તેને ઇચ્છા થાય છે તે એટલે સુધી કે પોતાની જાગ્રત બુદ્ધિ પાછી પૂરેપૂરી સૂઈ જાય ત્યા સુધી તે આવેશને વશ થયા કરે છે, પરિણામે શારીરિક જીવન સપૂર્ણપણે અથવા અવશ્ય અલ્પ પ્રમાણમા તો નષ્ટ થાય છે એટલે બુદ્ધિમન્ત જીવન આ પાપને વિવશ થયેથી ધારેલુ સુખ પ્રાપ્ત કરતું નથી એટલુ જ નહીં પણ અતિવિવિધ તથા અતિનિષ્ઠુર આપદાઓમા આવી પડે છે

૨૮૬ આવેશને વશ ન થનાર માણસ પોતાની ઈશ્વરદત્ત સર્વ માનસિક શક્તિઓનો ઉપયોગ ઐહિક સુખને અર્થે કરી શકે છે અને એ શારીરિક સુખમય જીવનને માટે બુદ્ધિપૂર્વક ઉત્તમ ઉપાયો યોજી શકે છે પણ આવેશને વશ પડેલો માણસ દુખને દૂર રાખવાને અને

સુખની પ્રાપ્તિને માટે ઉપયોગી પેલી માનસિક શક્તિઓ—જે પ્રત્યેક દેહધારીને મળેલી જ છે—તે પણ ખોઈ બેસે છે.

૨૯૭. આવેશરૂપી પાપને વશ થનાર પાપીને સહેવાં પડતાં પરિણામો ઉપર ગણાવવામાં આવ્યાં; પરંતુ તેની આસપાસનાં માણસોને તો સવિશેષ હાનિ પહોંચે છે; કેમ કે, પ્રથમ તો આવેશ ઉપજાવવાને માટે અતિવિશાળ શક્તિઓનો વ્યય આવશ્યક છે, તેથી માદક પદાર્થો બનાવવામાં તથા આવેશ ઉપજાવનારાં દબદબાવાળા કૃત્યો, સરઘસો, ઉપદેશો, સ્મારકો, મંદિરો અને વિવિધ ઓચ્છવો યોજવામાં અને તેમને ટકાવી રાખવામાં માણસજાતની મોટા ભાગની મજૂરીનો દુર્વ્યય થાય છે અને વળી બીડી, દારૂ, જોસભરી દિલચાલો અને ખાસ કરીને દબદબાવાળાં કૃત્યોના આવેશને પરિણામે અવિચારી માણસો અતિનીરસ, અશિષ્ટ, હાનિકારક અને ક્રૂર કામો કરી બેસે છે. કોઈ પણ આવેશના પ્રલોભનને વશ થતા પહેલાં માણસે આ બધી બાબત ધ્યાનમાં લેવી ઘટે છે.

૨૯૮. જ્યાં સુધી માણસ સદેહ છે ત્યાં સુધી ખાનપાન, બાહ્ય પરિસ્થિતિ, કે જોસભરી દિલચાલથી ઊપજતા આવેશના ક્ષણિક વેગથી સર્વથા અલિપ્ત રહેવાને તે અસમર્થ છે અને તેને પરિણામે આવતી પાશવ ચેતનાની વૃદ્ધિ ને આત્મિક ચેતનાની નિર્બળતા પણ તે નિવારી શકતો નથી પરંતુ આવેશની ગતિ બિલકુલ રોકવાને તે અસમર્થ હોય છે છતાં તે તેને સૂક્ષ્મતમ અંશ સુધી ઓછી કરી શકે છે અને પ્રત્યેક મનુષ્ય જેને વશ વર્તે છે એવા આવેશરૂપી પાપની જોડેનો ઝઘડો એમાં જ રહેલો છે.

૨૯૯ આવેશરૂપી પાપથી છૂટવાને માટે મનુષ્યે સમજપૂર્વક યાદ રાખવું ઘટે છે કે, અમુક અમુક વખતે અને અમુક અમુક પરિસ્થિતિમાં અમુક અંશે મર્યાદિત આવેશ મનુષ્યનો પ્રાણીધર્મ છે ખરો, પરંતુ જાગ્રત બુદ્ધિના પ્રભાવે તેણે એવા આવેશની ખોજ કરવી નહીં એટલું જ નહીં, પણ તેથી દૂર ભાગવું જોઈએ અને પ્રશાન્ત મનોદશામાં વિહરવું જોઈએ, તેથી કરીને તેના મનની કાર્યશક્તિ પૂર્ણ વેગે પ્રગટ થશે અને તે શક્તિની નિરંતર સેવનાથી તે પોતાનું તેમ જ પોતાની

સાથે સબંધ રાખતા મનુષ્યો તથા પ્રાણીઓનુ વધુમા વધુ હિત સાધવાને સમર્થ થશે

૩૦૦ એ મનોદશાને પ્રાપ્ત કરવા સારુ પહેલુ પગથિયુ એ છે કે, મનુષ્ય આવેશરૂપી પાપમા જેટલે અંશે હેવાયો છે તથા જે એનો જીવનધર્મ થઈ પડયો છે તેમા તેણે તલમાત્ર વધારો કરવો નહીં અમુક સમયે પુનઃ પુનઃ દર્શન દેતી અને સબધીઓથી ઉત્તેજન પામતી આવેશની કેટલીક ટેવો તેના નિત્યના કાર્યક્રમમા ઘૂસી ગઈ હોય, તો તે ટેવોને તે ભલે જારી રાખે, પણ અનુકરણથી કે સ્વકલ્પનાથી તેણે નવી ટેવો તો અવશ્ય પાડવી ન જ જોઈએ તેને સિગારેટ કે બીડી પીવાની ટેવ પડી હોય તો તેણે સિગાર કે ચિરૂટ કે અફીણનો હુક્કો પીવાની લતમા પડવુ જોઈએ નહીં તેને બીઅર કે દારૂ પીવાની ટેવ હોય તો તેણે બીજો કોઈ વધારે માદક પદાર્થ લેતા શીખવુ નહીં, તેને દેવ કે દેવળમા પ્રાર્થના વખતે સાષ્ટાગ પ્રણામ કરવાની અથવા ઉપદેશ સાભળી નાચવા કૂદવાની ટેવ પડેલી હોય તો તેણે નવા પેચ શીખવા નહીં તેને અમુક તહેવારો ઊજવવાની ટેવ હોય તો તેણે તેમા નવા ઉમેરવા નહીં જે આવેશોમા પોતે ટેવાયો છે તેમા વધારો ન કરે, તો મનુષ્ય તેમાથી જરૂર પોતાનો તથા બીજાનો છુટકારો સુગમ કરી મૂકે પાપની નવી નવી પદ્ધતિઓ ન યોજાય તો પાપ જરૂર નાશ પામે કેમ કે ટેવની આરભદશાથી જ પાપની શરૂઆત થાય છે અને તેથી તેને કબજે કરવુ શક્ય છે પાપથી પ્રયત્નપૂર્વક વિમુક્ત થયેલા મનુષ્યો હોય છે જ અને ભવિષ્યમા હશે જ

૩૦૧ આવેશરૂપી પાપની ઘેલછા માણસ નિશ્ચિત રીતે સમજ્યો હોય અને પોતે ટેવાઈ ગયો હોય એવી આવેશની આદતોમા જરા પણ વધારો ન કરવાનો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હોય, તો તેણે બીડી ને દારૂની લતમાથી છૂટી જવુ જોઈએ, દબદબાભરી ધાર્મિક ઓચ્છવોમા ભાગ લેતા અટકવુ જોઈએ આવેશમયી નાચ અને એવી દિવસની કંઈ બધ પડવુ જોઈએ

૩૦૨ આવેશની એવી કૃત્રિમ ટેવોથી મુક્ત થયેલા મનુષ્યે અનેક જાતુ જેને વશ વર્તે છે તેવા આવેશના અવગત કારણો —

અમુક પ્રકારનાં ખાનપાન, હિલચાલો અને વાતાવરણ—માંથી પોતે છૂટવું જોઈએ.

૩૦૩. ખાનપાન, હિલચાલો અને વાતાવરણથી નીપજતા માદક આવેશની અમ્મરમાંથી સદેહ મનુષ્ય પૂર્ણતાએ કદી વિમુક્ત થાય નહીં, તો પણ એ પરિસ્થિતિનો વેગ લઘુતમ અંશ સુધી ઉતારી શકાય ખરો બુદ્ધિભાન પામેલો મનુષ્ય આવેશની પરિસ્થિમાંથી વધુ વધુ વિમુક્ત થતો જાય, તેમ તેમ તેનું ચિત્ત વધુ વધુ પ્રસન્ન થતું જશે, બીજા બધા પાપની જોડે ઝઘડવાનું વધારે સહેલું થતું જશે, સાચું સુખ વધારે પ્રમાણમાં મળતું જશે, ઐહિક સુખ પણ વધુ પ્રાપ્ત થશે અને બીજાં માણસોના કલ્યાણમાં પોતાનો ફાળો વધારે અપાશે.

૫૪. આળસરૂપી પાપ જોડે ઝઘડો

૩૦૪ જાગ્રત બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પોતાની જાત માટે જ જીવતો, પોતાની જાત પૂરતો જ સંતોષી અને પોતાનું સ્વતંત્ર હિત સાધતો માણસ ન હોય, પણ તે તો પ્રભુનો દૂત હોય અને તે જેટલે અંશે પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે તેટલે જ અંશે તેનુ પોતાનુ કલ્યાણ સધાય એટલે કે, કોઈ મજૂર પોતાની મજૂરીના ઓજારની માવજત કર્યા કરે, પોતાની કોદાળી કે દાતરડાને સાચવ્યા કરે અને પોતાને ચીંધેલુ કામ ન કરે એ જેટલુ બુદ્ધિ વગરનુ કહેવાય, તેટલુ જ બુદ્ધિ વગરનુ કામ કોઈ માણસ પોતાનું વ્યક્તિગત સુખ સાધવા જાય તે છે બાઇબલમા કહ્યા પ્રમાણે, જે માણસ પોતાનુ દેહસુખ સાધે છે, તે જીવનની ખરી મજા ખુએ છે. દેહજીવન જતું કરવાથી જ સાચુ જીવન માણવાનો સભવ પ્રાપ્ત થાય છે

૩૦૫. એક મજૂર પોતાના સાથીઓ સાથે સાથે લીધેલુ કામ કરવા જાય. અને પોતાનાં ઓજારને કામથી ઘસાવા દેવાને બદલે તેની માવજત કરવા માટે અથવા તે સાચવી રાખવા માટે પોતાના સાથીનાં ઓજાર ભાગી નાંખે કે બગાડે એ જેટલુ બુદ્ધિ વગરનુ કામ ગણાય, તેટલુ જ બુદ્ધિ વગરનુ કામ પોતાની હાજતો સંતોષવા માટે બીજાની પાસે મજૂરી કરાવવી એ છે

૩૦૬ પરંતુ પોતે મજૂરીમાંથી છટકી જઈ બીજા પાસે શ્રમ કરાવી લેનાર માણસ સાચું આત્મહિત જતું કરે છે અને તે ઉપરાંત હાજતો પૂરી પાડવા માટે આવશ્યક સ્વાભાવિક શારીરિક શ્રમ લેનાર મનુષ્યને સુલભ ઐહિક દેહસુખ પણ તે પામતો નથી

૩૦૭ દેહજીવનને માટે આવશ્યક મજૂરી તથા આરામ બરાબર યોગ્ય પ્રમાણમાં કરનાર અને તેથી પશુની પેઠે પ્રેરણામય જીવન જીવનાર માણસને પોતાના વ્યક્તિગત જીવનનું વધારેમાં વધારે સુખ ઉદ્યોગ અને આરામની મદદથી મળી રહે છે પણ જે ક્ષણથી તે પોતાની મજૂરી બીજાને માથે કૃત્રિમ ઉપાયોથી લાદે અને પોતે કૃત્રિમ આરામ લેવાની જોગવાઈ કરે તે ક્ષણથી તેને આરામનો કશોયે આનંદ મળશે નહીં

૩૦૮ આરામનો સાચો આનંદ હાથપગ હલાવનાર મનુષ્યને જ મળે છે પણ આળસુ માણસ તો જે આરામ લેવાની પોતે પેરવી કરી રહ્યો છે તેને બદલે સતત ક્ષોભ પામે છે અને વળી એ કૃત્રિમ આરામ આનંદનું મૂળ આરોગ્ય તેનો જ નાશ કરે છે તેથી કરીને શરીર દૂબળું પડી જવાથી કામ કરવાનો સંભવ જ લુપ્ત થઈ જાય છે અને શ્રમના પરિણામે જે સાચો આરામ મળે છે તે પણ ઊડી જાય છે અને તેના શરીરમાં ગંભીર રોગો જન્મ પામે છે

૩૦૯ આળસરૂપી પાપ વહોરનારને આળસના આવા ફળ મળે છે તેના આસપાસના પાડોશીઓને પણ એ પાપ નુકસાન કરે છે કેમ કે પ્રથમ તો એક ચીની કહેવત મુજબ એક આળસુ માણસ હોય તો એક ભૂખે મરતો માણસ પણ હોવો જોઈએ વળી આળસુને જે અસંતોષ રહ્યા કરે છે તેથી અજાણ્યું અને વિચારશૂન્ય માણસો આળસનું અનુકરણ કરવા જાય છે અને પરિણામે પોતે એ અસંતોષના ભોગ થઈ પડે છે

વધારવાને બદલે ઓછું કરે છે અને બીજા માણસોને માટે અનાવશ્યક અનિષ્ટ ઊભું કરે છે

૩૧૧ મનુષ્યના વ્યક્તિગત પશુજીવનને કારણે આરામની ઇચ્છા અને કામનો અણગમો સમૂળગો ઉડાડી દેવો અશક્ય છે (બાઇબલમાં કહ્યા પ્રમાણે આરામ પરમ સુખનું ધામ છે ને કામ સજારૂપ છે), પરંતુ આરામરૂપી પાપમાંથી છૂટવાને માટે માણસે એ પાપને ઓછું કરવા કરતાં તેના લઘુતમ અંશ પર લાવી મૂકવાનો આદર્શ રાખવો ઘટે છે

૩૧૨ આરામરૂપી પાપની કુટેવોમાંથી છૂટવાને માટે પહેલું પગથિયું એ છે કે, જે કામ માણસ જાતે કરી લેતો હોય તે તેણે છોડી દેવું નહીં પણ ચાલુ રાખવું તે પોતાના કપડા જાતે બ્રશ કરતો હોય અને ધોતિયા જાતે ધોતો હોય તો તેણે તે કામ બીજા પાસે કરાવવું નહીં બીજાઓની મહેનતથી નીપજેલી ચીજો વગર તે ચલાવી લેતો હોય તો તેણે તેવી ચીજો ખરીદવી નહીં તે પગે ચાલીને જતો હોય તો તેણે ઘોડે બેસવું નહીં પોતાની થેલી પોતે જ ઊંચકતો હોય, તો તેણે પોર્ટરને બૂમ મારવી નહીં વગેરે આ બધું છેક નજીવું જણાય છે, પણ માણસો એ પ્રમાણે વર્તે તો પોતાના અનેક પાપ અને તેમાંથી નીપજતા કષ્ટ એ બધામાંથી તેઓ ઊગરી જાય

૩૧૩ પોતે આજ સુધી જે કામ જાતે કરતો હોય તેમાંથી છટકી ન જવાનું અને તે બીજાને માથે ન ઓઢાડવાનું સામર્થ્ય માણસ મેળવી લે ત્યાર પછી જ આરામરૂપી પરંપરાગત પાપની જોડે ઝઘડવાનો સક્રિય પ્રયત્ન તે આદરી શકે તે ખેડૂત હોય તો પોતે જ કુરસદના વખતમાં કરી શકે તેવા કામ તેણે પોતાની નિર્બળ સ્ત્રી પાસે ન કરાવવા પોતે મજૂર રાખીને કામ કરતો હતો તે હવે જાતે જ કરવું, બીજાઓની મહેનતથી નીપજેલી ચીજ પહેલાની પેઠે ખરીદવી નહીં, પણ બીજા જેમ તેવી ચીજ વગર ચલાવી લે છે તેમ ચલાવી લેવું, તે પૈસાદાર હોય તો તેણે નોકરને રજા આપી દેવી અને પોતાની ચીજો જાતે જ ગોઠવવા મંડી જવું અને પહેલાની પેઠે કીમતી પોશાક ખરીદવાની ટેવ છોડી દેવી

૩૧૪ બાળપણથી જે આળસની ટેવ માણસને પડી ગઈ છે તે તે છોડી શકે અને પોતાના પાડોશીઓની પેઠે કામ કરતો થઈ જાય, તો આળસરૂપી મૂનગત પાપ જોડે ઝઘડવાનો સફળ પ્રયત્ન તે આદરી શકે અર્થાત્, બીજાઓ આરામ લેતા હોય ત્યારે પોતે પરહિતાર્થે પરિશ્રમ કરી શકે

૩૧૫ શ્રમવિભાગની યોજનાને પરિણામે મનુષ્યજીવન એટલુ બધુ જટિલ થઈ ગયુ છે કે, માણસ પોતાની તથા કુટુંબની હાજતો જાતે પૂરી પાડી શકતો નથી, તેમ જ આપણી આ દુનિયામા પારકાની મહેનતનો ઉપયોગ કર્યા વિના છૂટકો જ નથી એ વાત સાચી છે, છતા તે કારણે મનુષ્યે એવી પરિસ્થિતિ નિપજાવવાની મહેનત કરવામા પાછી પાની કરવાની નથી કે જેમા બીજાઓ પાસેથી તે પોતે લે તેના કરતા તેમને વધુ આપે

૩૧૬ આ બાબતની ખાતરી કરવા માટે માણસે, પ્રથમ તો પોતાને માટે તથા કુટુંબને માટે જેટલુ બની શકે તેટલુ કુરસદમા જાતે કરી લેવુ અને વળી બીજાઓની સેવા કરવામા એવા કામ પસદ ન કરવા, કે જે મનને ગમતા હોય અને જે કરવાને ઘણા લોકો તૈયાર હોય ઉદાહરણ તરીકે, રાજ્યવ્યવસ્થા કે આનંદી વિનોદકાર્યો વગેરે પરતુ એવા પસદ કરવા, કે જે અસલ જરૂરના છે, જે મનને અણગમતા છે અને જે કરવાને કોઈ રાજી હોતુ નથી ઉદાહરણ તરીકે બધા જ ગના અને ગના કામો

૫૫. તૃષ્ણારૂપી પાપ જોડે ઝઘડો

૩૧૭ પોતાના અતરમા પ્રેમની વૃદ્ધિ કરીને પ્રભુની સેવા કરવી એ મનુષ્યનુ ધ્યેય છે જેમ હાજતો થોડી તેમ પ્રભુની તથા મનુષ્યની સેવા સુકર થઈ પડે છે અને પરિણામે પ્રેમની આતર વૃદ્ધિથી સાચુ કલ્યાણ સુલભ થઈ પડે છે

૩૧૮ એ સાચુ કલ્યાણ જેમ વધુ પ્રમાણમા મળતુ જાય, તેમ માણસ તૃષ્ણારૂપી પાપમાથી વધારે છૂટતો જાય છે પણ તે ઉપરાત માણસની જીવનમા સ્થિતિ જ એવી છે કે, પોતાની હાજતો

માત્ર પૂરી પાડવા પૂરતો જ માણસ તેને વાળે અને એ હાજતો સંતોષનાં તેમાંથી એ સુખની વૃદ્ધિ કરવા તરફ મનને વાળે નહીં, તો એ હાજતોની સામાન્ય તૃપ્તિમાં જ એ વિષયનું વધારેમાં વધારે સુખ તેને મળી રહે છે. હાજતોની પ્રત્યેક વૃદ્ધિએ, પછી તે સંતોષાય કે ન સંતોષાય, માણસનું ઐહિક સુખ નિસ્સાર ઓછું થાય છે.

૩૧૯. ખાવું, પીવું, ઊંઘવું, લૂગડાં અને ઘર એ બધી હાજતો પશુની જેમ માણસ સંતોષે, અર્થાત્ પ્રેરણાથી જ, નહીં, કે ભોગ માણવા માટે, માત્ર પ્રારંભિક વેદના ટાળવા માટે સંતોષે, ત્યારે જ તેને તેમાંથી નીપજતું વધુમાં વધુ સુખ મળે છે ખોરાકનું ઉત્તમોત્તમ સુખ મિષ્ટાન્નથી નહીં, પરંતુ ભૂખથી મળે છે, વસ્ત્રનું સુખ તેની સુંદરતામાંથી નહીં, પણ માણસ ટાઢે ઠરી ગયો હોય ત્યારે મળે છે અને ઘરનું સુખ ભવ્ય હવેલીમાં નહીં, પણ વરસાદ કે તડકામાંથી બચવાને માટે જ્યારે ઘરનો આશ્રય લે છે ત્યારે મળે છે

૩૨૦ કકડતી ભૂખવાળા, ટાઢે ઠરી ગયેલા, કે વરસાદમાં ભીંજાયેલા માણસને સૂકા રોટલાથી, જાડા લૂગડાથી કે ઝૂંપડાથી જે સુખ મળે છે, તેનું સુખ મિષ્ટાન્ન, સારા સારા વસ્ત્રો ને ભવ્ય હવેલીનો કદીય જરૂર સિવાય ઉપભોગ કરનાર માણસને મળતું નથી. એટલે હાજતો પૂરી પાડવાનાં સાધનો વધાર્યાથી માણસનું શારીરિક જીવન સુખી થતું નથી, પણ ઊલટું દુઃખી થાય છે

૩૨૧ હાજતો પૂરી પાડનારાં સાધનોની અતિશયતથી હાજતની તૃપ્તિનો મૂળ આનંદ જ નષ્ટ થાય છે, શરીરના અવયવોનું આરોગ્ય બગડે છે, માંદા દૂબળા જઠરને કોઈ પણ ખોરાક સુખ આપી શકતો નથી અને લોહી વગરના શરીરને કોઈ પણ વસ્ત્ર કે ઘર ગરમી આપી શકતું નથી

૩૨૨ તૃષ્ણારૂપી પાપ કરનારને આવાં ફળ ભોગવવાં પડે છે, પણ તેના આડોશીપાડોશીઓને તો આવાં કષ્ટ પડે છે : (૧) એશઆરામમાં રહેનાર જે બધી ચીજો વાપરે છે તે ખરી જરૂરવાળાઓને મળતી નથી, અને (૨) એશઆરામમાં રહેનારની સંપત્તિ જોનાર,

પણ તેના દુખ ન જોઈ શકનાર હલકી વૃત્તિવાળા બધા માણસો તે સ્થિતિથી લલચાય છે અને તે જ પાપમા ખેચાય છે, પરિણામે સ્વાભાવિક, આર્તિક ભ્રાતૃભાવની આનદમય લાગણીઓને બદલે પેલા ભોગવિલાસીઓ પ્રત્યે દુખમય ઈર્ષા ને ખારઝેરની લાગણી અનુભવે છે તૃષ્ણારૂપી પાપ જોડે સફળપણે ઝઘડવાનુ બળ મેળવવા માટે માણુસે આ વાત ખાસ લક્ષમા રાખવી જોઈએ

૩૨૩ માણુસ દેહધારી છે ત્યા સુધી હાજતો સતોષવા તેમાથી અધિક ભોગ મળે એવી ઇચ્છા તદ્દન નિર્મૂળ કરવી એ તેના વ્યક્તિગત જીવનને માટે અશક્ય છે જ્યા તે ઇચ્છાને ન્યુનતમ સ્વરૂપ તે આપી શકે છે અને આ તૃષ્ણારૂપી પાપ જોડેનો ઝઘડો એમા જ રહેલો છે

૩૨૪ તૃષ્ણારૂપી પાપમાથી વધારેમા વધારે છુટકારો મેળવવાને માટે માણુસે પ્રથમ તો સ્પષ્ટપણે સમજીને યાદ રાખવુ જોઈએ કે હાજતો પૂરી પાડવાના સાધન જેટલા સફળ કર્યા તેટલા પોતાના સુખ વધવાને બદલે ઘટ્યા અને બીજા માણસોને માટે અનાવશ્ય અનિષ્ટ ઊભા થયા

૩૨૫ પાપની ટેવમાથી મુક્ત થવાને માટે પ્રથમ કર્તવ્ય એ છે કે માણસે પોતાની હાજતો વધારવી નહીં પોતાની પરિચિત સ્થિતિમા ફેરફાર ન કરવો ન કરી નવીનતા સ્વીકારવી નહીં તેમ જ ઉપજાવવી નહીં પોતે આ વગર સારી રીતે રહી શકતો હોય તે આ લેવાનુ શરૂ કરવુ નહીં પોતે જૂના ઘરમા રહેતો હોય તો નવુ બધાવવુ નહી આ બધુ ન કરવુ એ સહેજ નાની બાબત લાગે છે પણ માણસો ખરેખર એ બધુ ન કરે તો માનવજાતિના એક હજાર પાપો ને દુખોમાથી નવસે ને નવાણુ નાશ પામે

૩૨૬ પોતાના જીવનક્રમમા નવી નવી વિલાસવૃત્તિઓને બહુ દઢતા પૂર્વક પેસવા ન દે તો જ પરપરાગત પાપોની જોડે ઝઘડવાનુ માણસ આદરી શકે આ પીવાની અને માસાહારની ટેવવાળો માણસ અથવા માસ ને મદ્યપાનની ટેવવાળો માણસ બિનજરૂરી ચીજોની ટેવ છોડી શકે અને ખાનપાનમા ભોગવૃત્તિ છોડી વધારે સાદી ચીજો તરફ વળી શકે

૩૨૭. ધનિક લોકોના વિલાસ તજીને અને ગરીબમાં ગરીબની કોટિ પર ઊતરીને જ મનુષ્ય તૃષ્ણાનાં સ્વાભાવિક પાપો જોડે ઝઘડી શકે, અર્થાત્ છેક ગરીબ અને ત્યાગી માણસોની તુલનાએ પોતાની હાજતો ઘટાડી શકે.

૫૧. લોભરૂપી પાપ જોડે ઝઘડો

૩૨૮. પ્રેમના પ્રાકટ્યમાં મનુષ્યનું સાચું હિત રહેલું છે, અને સાથે સાથે તેની સ્થિતિ એવી છે કે, મરણનો દિવસ તેને ખબર નથી, અચાનક જ મોત આવીને ઊભું નહીં રહે એમ કોઈ કહી શકતું નથી, એટલે બુદ્ધિમાન મનુષ્ય ભવિષ્યમાં પ્રેમ દાખવવાના ઇરાદાથી વર્તમાનમાં પ્રેમના નિયમનો ભંગ કરી શકે નહીં. પરંતુ માણસ માલમિલકત એકઠી કરે છે અને પોતાના તથા કુટુંબના ભવિષ્ય હિતની ખાતર તેનો સ્વતંત્ર કબજો લે છે, તથા બીજા કોઈને તેનો ઉપયોગ કરવા દેતો નથી, ત્યારે તે વર્તમાનમાં પ્રેમના નિયમનો ભંગ જ કરે છે

૩૨૯. આવા વર્તનથી માણસો પોતાનું સાચું હિત ખુએ છે એટલું જ નહીં, પણ પ્રત્યેક માણસને માટે નિર્ધાર કરેલું વ્યક્તિગત સુખ પણ મેળવતા નથી

૩૩૦. પોતાની હાજતો પોતાના પરિશ્રમ વડે પૂરી પાડવી અને કેટલાંક પ્રાણીઓની જેમ પોતાની હાજતની ચીજો બનાવી પણ લેવી, એ જ માણસને ઘટારત છે, અને એમ કરતા પોતાના વ્યક્તિગત જીવનનું મોટામાં મોટું હિત તેને લાધે છે

૩૩૧. પરંતુ એ બનાવેલી તથા બીજી રીતે મેળવેલી ચીજોનું સ્વામિત્વ પોતે એકલો જ ભોગવવા માગે છે, તે ક્ષણથી જ તેના વ્યક્તિગત જીવનનું સુખ ઘટે છે એટલું જ નહીં, પણ એ જીવન કષ્ટમય બને છે.

૩૩૨. પોતાના ભવિષ્યની સંભાળ રાખવામાં જે મનુષ્ય પોતાના હાથપગ ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે, માણસોના પરસ્પર સહકાર પર આધાર રાખે છે, અને, વિશેષ કરીને આકાશનાં પંખીઓની જેમ તથા વનનાં ફૂલોની જેમ મનુષ્યજીવનના નિર્ધારની યોજના જગતમાં

પ્રવર્તી રહેલી છે એવી શ્રદ્ધા પર નિર્ભર છે તે મનુષ્ય જીવનના સર્વ આનંદો સર્વથા શાન્તિથી માણી શકે છે પરંતુ ભાવિને માટે પોતાની માલમિલકત સુદૃઢ કરવાના પ્રપંચમાં પડેલો માણસ એક ક્ષણનો પણ વિરામ ભોગવી શકતો નથી

૩૩૩ પ્રથમ તો તેને ખબર જ પડતી નથી કે પોતે કેટલે અંશે ભાવિની નિરાંત કરીને બેસવું — એક મહિનાની એક વરસની દશ વરસની કે આવતી આખી પેઢીની બીજું માલમિલકતની અનેક ફિકરને લીધે જીવનના સદા નિર્દોષ આનંદથી તે પ્રતિદિન વિમુખ બનતો જાય છે વળી બીજા લોકો પોતાની મિલકત પચાવી પડશે એવી તેને નિરંતર ભીતિ રહે છે મિલકત જાળવી રાખવામાં અને તેમાં વધારો કરવામાં તે સદા કટિબદ્ધ રહે છે અને એમ ભાવિની ચિન્તાને જ જીવન અર્પી દઈને તે પોતાનું વર્તમાન જીવન એળે જવા દે છે

૩૩૪ માલમિલકતરૂપી પાપનાં આવાં ફળ તેના ધણીને ભોગવવાં પડે છે પણ તેના આડોશીપાડોશીઓને તો માલમિલકત એક જાણે કમજો કરે તેથી અનેક કષ્ટ વેઠવાં પડે છે

૩૩૫ ઓજારો લૂગડાં કે રોટલાનો ટુકડો કાલને માટે પોતાના જ ઉપયોગને સારુ રાખી મૂકવાની લાલસા નિર્મૂળ કરી નાખવી એ લગભગ અશક્ય છે પરંતુ એ લાલસાને લઘુતમ રૂપે રાખી શકાય અને માલમિલકતરૂપી પાપને આ લઘુતમ રૂપ આપવામાં એ પાપ જોડેનો ઝઘડો રહેલો છે

૩૩૬ એટલે માલમિલકતરૂપી પાપમાંથી છૂટવાને માટે માણસે સ્પષ્ટપણે સમજીને યાદ રાખવું ઘટે છે કે ભવિષ્યને માટે માલમિલકત મેળવી રાખવાના પ્રત્યેક પ્રયત્નથી વ્યક્તિગત જીવનનું સુખ વધતું નથી પણ ઘટે છે અને આસપાસના સર્વ માણસોને માથે તેથી કરીને વિશાળ અને અનાવશ્યક અનિષ્ટ ઊભું થાય છે

૩૩૭ આ પાપની ટેવ જોડે ઝઘડવાને માટે પહેલું પગથિયું એ છે કે જે માલમિલકત પોતાની પાસે છે અને જે ભાવિ ઉપયોગ માટે છે — પછી તે આખા વરસના ખોરાક તરીકે ભરેલી બાજરીની થોડી

કે ઘણી કોઈએ હોય — તેમાં નવાઈ કરવી નહીં માનમિનકતથી પોતાનુ હિત અને જીવન શારીરિક જીવન પણ નિર્ભય બનતું નથી એવુ માણસો સમજતા હોય અને જો ચીન્તે દરેક જણ પોતાની સમજે છે તે બીજાને નુકસાન કરીને પોતાની કરતો ન હોય તો લોકના દુઃખનો મ_ મોટો ભાગ અનોપ થઈ જાય

૩૩૮ પોતાની માનમિનમત બધા માનુ માણસ છોડે ત્યારે જ વર્તમાન પરિગ્રહમાથી મુક્ત થવાનુ તે સફળપણે આચરી શકે અને પરપગગન દરેક વસ્તુનો માણસ ત્યાગ કરી શકે ત્યારે જ મૂળગત પાપ જોડે તે ઝઘડી શકે અર્થાત્ જે વડે પ્રાણ ટકી શકે છે તેવી જરૂરની દરેક ચીજ તે બીજાઓને આપી શકે

૫૭ સત્તામોહરૂપી પાપ જોડે ઝઘડો

૩૩૯ રાજાઓ પ્રજાઓ પર રાજ્ય કરે છે અને પૂજાય છે પરતુ તમારામા તે ન હન્તે — જેને પ્રથમ પ થવું હોય તેણે સર્વના સેવક થવું એમ ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ કહે છે ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે મનુષ્યનો અવતાર પ્રભુની સેવાર્થે છે હવે પ્રભુસેવાની પ્રાપ્તિ પ્રેમના રાજ્ય દ્વારા થાય છે પ્રેમનુ પ્રાગટ્ય મનુષ્યની સેવા દ્વારા જ થઈ શકે છે અને તેથી બુદ્ધિની જાગૃતિ પામેલા મનુષ્યનો બીજાઓ જોડેનો પ્રત્યેક ઝઘડો અર્થાત્ હિંસા અને કોઈની પાસે તેની મરજી વિરુદ્ધ કોઈ પણ કામ કરાવવાની ઇચ્છા મનુષ્યના ધ્યેયની વિરોધી છે અને તેના સાચા કલ્યાણની આડે આવે છે

૩૪૦ પરતુ જાગ્રત બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય એ પ્રમાણે બીજાઓની જોડે ઝઘડે તો તેને સાચા જીવનનું હિત સાધતું નથી એટલું જ નહીં પણ જે વ્યક્તિગત સુખને માટે તે મથન કરે છે તે પણ તેને મળતું નથી

૩૪૧ બાળક કે પશુની જેમ હજી પણ પશુજીવન જીવનાર માણસ પાશવ પ્રેરણાનો આદેશ હોય ત્યા સુધી જ બીજા માણસ જોડે ઝઘડે છે પોતે ભૂખ્યો હોય ત્યા સુધી જ તે બીજાની પાસેથી રોટલાનો ટુકડો ઝૂટવી લે છે અને પોતાને રહેવાની જગા ન મળે તો જ

બીજાની જગાએથી તેને હાંકી કાઢે છે; આ ઝઘડામાં તે પશુબળ સિવાય કશાનો ઉપયોગ કરતો નથી અને પોતે જીતે કે હારે એટલે ઝઘડાનો અંત આણે છે, અને તેના આ વર્તનથી વ્યક્તિગત જીવનનું પરમ સુખ તે પામે છે.

૩૪૨. પરંતુ જાગ્રત બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય આ ઝઘડામાં પડે, ત્યારે જુદું જ પરિણામ આવે છે બુદ્ધિની જાગૃતિવાળો માણસ ઝઘડામાં પડતા તેમાં પોતાની બુદ્ધિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે છે અને તલ્લીન બને છે, તેથી તેમાંથી ક્યારે વિરમી જવું તેની તેને ખબર હોતી નથી. જય મેળવ્યા પછી વિજય (વિશેષ જય) મેળવવાની ઇચ્છાએ તે આંધળોભીંત થઈ જાય છે. વિજય પામે છે ત્યારે પરાજિત મનુષ્યના હૃદયમાં દ્વેષ પ્રગટાવીને પોતાનું જીવન વિષમય કરી મૂકે છે અને પોતે પરાજય પામે છે ત્યારે હીણપત તથા ઈર્ષ્યાથી ભભૂકી ઊઠે છે * આમ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય બીજાઓની જોડે ઝઘડીને પોતાનું વ્યક્તિગત સુખ વધારતો નથી એટલું જ નહીં, પણ ઊલટું ઘટાડે છે અને તેને સ્થાને પોતે જ ઉપસ્થિત કરેલા કષ્ટોની સ્થાપના કરે છે

૩૪૩ જે માણસ ઝઘડામાં પડતો નથી, જે નમ્રતાભર્યો છે, તે એક તો સ્વતંત્ર છે અને તેથી પોતાને મનગમતી બાબતમાં પોતાની સર્વ શક્તિ રોકી શકે છે બીજું, તે બીજાઓ પર સ્નેહ રાખે છે અને તેમના પ્રત્યે નમ્ર રહે છે, એટલે તેમનો પ્રતિસ્નેહ પામે છે અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી ઐહિક સુખની સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી શકે છે. પરંતુ, બુદ્ધિમાન મનુષ્ય ઝઘડામાં પડે એટલે તેમાં પોતાના જીવનની સર્વ શક્તિ અવશ્ય ખરચી નાખે છે, અને વળી સામા માણસમાં પ્રતિકાર તથા વૈરભાવ જગાડ્યાથી પોતે મેળવેલી માલમિલકતનો નિર્ગતિ

---

* સરખાવો:

जय वर पसवति दुक्ख सेति पराजितो ।
उपसन्तो सुख सेति हित्वा जयपराजय ॥

—ધમ્મપદ, ગાથા ૨૦૧

જય વેરને ઉત્પન્ન કરે છે, પરાજિત પુરુષ દુઃખભર્યો સૂએ છે; ઉપશાંત પુરુષ જયપરાજય છોડી દઈને સૂએ છે.

ઉપભોગ કરી શકતો નથી, કેમ કે તેને નિરંતર તેની ચાવણીમા પડવુ પડે છે

૩૪૪ સત્તામોહરૂપી પાપમા પડનારને આવા પરિણામ ભોગવવા પડે છે તેના સમાગમમા આવનારાઓને પરાજયને અંગે આવતા વિવિધ દુખોને ખટા મેરવા પડે છે અને વિશેષ કરીને તો સ્વાભાવિક સ્નેહભર્યા અનુભાવને બદલે લોકમા જે વેરઝેરની લાગણી જાગે છે તે એ પાપનુ જ અનિષ્ટ પરિણામ છે

૩૪૫ માણસ દેહધારી છે ત્યા સુધી આ પરિસ્થિતિમાથી સંપૂર્ણપણે છૂટી શકતો નથી ત્યા યથાશક્તિ એમાથી જેમ વધુ મુક્ત થતો જશે તેમ તેને સાચુ કલ્યાણ વધુ લાધશે તેમ જ તેને ઐહિક સુખ પણ વધુ મળશે તથા તે જગતનુ હિત વધારે પ્રમાણમા સાધશે

૩૪૬ એટલે એ પાપમાથી છૂટવાને માટે મનુષ્યે સ્પષ્ટપણે સમજવુ જોઈએ કે માણસો તથા બીજા પ્રાણીઓ સાથે ઝઘડવાનુ જેમ ઓછુ થશે તેમ તેનુ સાચુ આધ્યાત્મિક કલ્યાણ તથા ઐહિક પાગર સુખ પણ વૃદ્ધિ પામશે તેની નમ્રતા તથા સૌમ્યતા ઊંચા પ્રકારની થશે અને ડાબા ગાલ પર તમાચો મારનારને જમણો ગાલ ધરવાની તથા પહેરણ લઈ લેનારને અંગરખો આપી દેવાની તેની તાકાત વધતી જશે

૩૪૭ આ પાપની ટેવમા ફસી પડાય નહીં એટલા માટે માણસે પ્રથમ તો પોતે તેમા જેટલો પડેલો છે તેમા વધારો કરવો નહીં કોઈ માણસ બીજા મનુષ્યો કે પ્રાણીઓ જોડે ઝઘડીને જ પોતાનુ શારીરિક જીવન ટકાવતો હોય તો તેણે તે ચાલુ રાખવુ તેમા વધારો કરવો નહીં અને બીજા પ્રાણીઓની સાથે નવા ઝઘડામા ઊતરવુ નહીં — તો એ પાપમાથી છૂટવાનો માર્ગ મોકળો થઈ જશે નવા નવા ઝઘડામા માણસ પડે નહીં તો ચાલુ ઝઘડાનો ધીમે ધીમે નાશ થાય છે કેમ કે તેમાથી વધુ વધુ છૂટવાનો પ્રયાસ કરનારા માણસો હમેશા હોય છે

૩૪૮ પોતાની આસપાસના પ્રણીઓ સાથે વધુ ઝઘડામા ઊતર્યા સિવાય પોતે જીવી શકે એવી સ્થિતિમા આવેના માણસે જીવનની સાથે જ પ્રાપ્ત થતી વશપરપરાગત કનડતી પરિસ્થિતિને નિર્બળ કરી ઓછી કરી દેવાનો ખૂબ પ્રયાસ કરવો જોઈએ

૩૪૯ પણ એ પરપરાગત પરિસ્થિતિમાથી મુક્તિ મેળવનાર મનુષ્યે પ્રત્યેક મણસને ઘેરી લેનારી જીવનકનડતી સ્વાભાવિક વૃત્તિઓમાથી છૂટી જવાનો પ્રયત્ન આદરવો ઘટે છે

૫૮. સભોગરૂપી પાપ જોડે ઝઘડો

૩૫૦ મનુષ્યજીવનનુ ધ્યેય પ્રભુસેવા છે, અથાત્ પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે પ્રેમ દાખવવો તે છે પરતુ કામવાસનાને આધીન રહેનાર મનુષ્ય પોતાની શક્તિઓ નિર્બળ કરી દે છે અને પ્રભુસેવાથી પરાઙમુખ બને છે, એટલે વિષયસેવનનો દાસ બનવાથી જીવનનુ સચુ સુખ તે ગુમાવે છે

૩૫૧ વળી વિષયસેવનનો દાસ બનેનો માણસ — ગમે તે પ્રકારનુ સભોગસુખ માણતો માણસ — જીવનનુ સાચુ સુખ ગુમાવે છે એટલુ જ નહીં પણ જે સુખ મેળવવા તે મથી રહ્યો છે તે પણ તે મેળવતો નથી

૩૫૨ માણસ ગૃહસ્થાશ્રમ માડે પ્રજોત્પાદનને અર્થે જ સ્ત્રીસમાગમ કરે અને પ્રજાને કેળવણી આપે તો પણ એટલુ તો નક્કી જ છે કે માતાને કષ્ટ ને ચિંતા વેઠવી પડે છે, પિતાને બાળક તથા માતાને અગે ફિકર રાખવી પડે છે પતિપત્ની વચ્ચે ઊચાટ મ ા થાય છે અને અનેકવાર કકાસ થાય છે તેમજ માબાપ ને બાળકો વચ્ચે ખગશ ને ક્લેશ થાય છે

૩૫૩ પરતુ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાના ને કેળવવાના આશય વિના મનુષ્ય સભોગ કરે પ્રજા ન થાય એવો પ્રયત્ન કરે અને થાય તો તે તરફ દુર્લક્ષ રાખે તેમ પોતના પ્રેમપાત્ર બદલ્યા કરે તો વ્યક્તિગત સુખ તેથીય ઓછુ શક્ય બને છે અને તેને અનસ્ય દુઃખ સહેવા પડે છે તે દુખો કામવાસનાની તૃપ્તિના પ્રમાણમા વધારે કષ્ટદાયક થતા જાય છે શારીરિક તથા આત્મિક શક્તિઓ ક્ષીણ થતી જાય છે ક્લેશકકાસ તથા રોગ થાય છે અને વળી ઘર માડીને એકના માણસને જે કુટુબસુખ તથા સહાયતા મળે છે તેનો પણ આશ્રય તેને રહેતો નથી.

૩૫૪. સંભોગરૂપી પાપનાં ફળ ભોગીને માટે આવાં હોય છે, પણ બીજાઓને તે આવી રીતે કનડે છે પ્રથમ તો, એ પાપમાં ભાગીદાર વ્યક્તિને પાપના સર્વ ફળ ભોગવવાં પડે છે, આખુ તેમ જ ઐહિક એટ્રેિ સુખ જતું કરવુ પડે છે અને સરખા જ કષ્ટ ને રોગ સહેવા પડે છે અને આસપાસનાઓને, વળી, ગર્ભપાત, બાળહત્યા, યોગ્ય પોષણ વિના તથા કોઈ પણ જાતની કેળવણી વિના બાળકોનો ત્યાગ, અને મનુષ્યના આત્માને હણનાર દારુણ દુખ — વેશ્યાવૃત્તિ, એ બધુ સહેવુ પડે છે

૩૫૫ ઉનવતુ એક પણ પ્રાણી પોતાના દેહમા પ્રવર્તમાન આ મૈથુનવૃત્તિનો ઉચ્છેદ કરી શકતુ નથી અને અપવાદોને ન ગણીએ તો મનુષ્ય પણ કરી શકે નહીં અને હોય પણ એમ જ, કારણ કે એ વાસના વડે જ માનવજાતિની હસ્તી કાયમ રહી શકે અર્થાત્, જ્યા સુધી માનવજાતિની હસ્તીની સર્વશક્તિમાન પ્રભુને જરૂર છે, ત્યા સુધી એ સંભોગવૃત્તિ કાયમ રહેવાની

૩૫૬ પરતુ એ સંભોગવૃત્તિ તેના લઘુતમ રૂપમા લાવી શકાય અને કેટલાક મનુષ્યો તો તેને અખંડ બ્રહ્મચર્યમા પલટાવી શકે અને એ પાપને તેના લઘુતમ અંશમા લાવવામા તથા તેને કેટલાક મનુષ્યોની બાબતમા સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યમા પલટાવવામા, ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે, સંભોગરૂપી પાપ જોડેનો ઝઘડો સમાયેલો છે

૩૫૭ એટલે, સંભોગરૂપી પાપમાથી છૂટવાને માટે માણસે સમજપૂર્વક યાદ રાખવુ ઘટે છે કે, પ્રત્યેક પ્રાણીમા તેમ જ પાશવ મનુષ્યમાં સંભોગવૃત્તિ અવશ્ય ઘર કરીને રહેલી છે, પણ મનુષ્યમા રહેલી બુદ્ધિની જાગૃતિ તેથી ઊલટુ જ માગી લે છે, અર્થાત્, સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય અને જેમ માણસ સંભોગવૃત્તિને વધુ વધુ તૃપ્ત કરશે, તેમ સાચુ કલ્યાણ દૂર ભાગશે એટલુ જ નહીં, પણ ઐહિક પાશવ સુખ પણ ઓછુ ઓછુ જ મળશે અને પોતાની જાતને તેમ જ બીજાઓને વધુ વધુ કષ્ટ પડશે

૩૫૮ આ પાપની ટેવનો પ્રતિકાર કરવાને માટે પ્રથમ પગલુ એ છે કે, માણસે પોતાનામા એ સંભોગેચ્છા જેટલે અંશે હાલ પ્રવર્તે

છે તેમા લગ્નેશ વધારો કરવો નહીં સપૂર્ણ બ્રહ્મચારીએ પોતાના બ્રહ્મચર્યની પૂરેપૂરી રક્ષા કરવી ને તેને ખડિત થવા દેવુ નહીં, ગૃહસ્થાશ્રમીએ પત્નીવ્રત પાળવુ, અનેકસ્ત્રીવિનાસીઓએ વ્યભિચારની કૃત્રિમ પદ્ધતિઓ ન શોધતા પોતાની હાલની સ્થિતિ ચાલુ રાખવી માણસે પોતાની હાલની દશામા ફેરફાર કરી સભોગરૂપી પાપમા વૃદ્ધિ કરવી નહીં આટલુ ય માણસો કરે, તો તેમના બધા ભારે દુખો નાશ પામે

૩૫૯ હવે પોતે નવુ પાપ કરતો નથી એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય, તો પછી વર્તમાન દશાને ફેરવી સભોગનુ પાપ ઓછુ કરવાનો ભારે પ્રયાસ આદરવો ઘટે છે બ્રહ્મચારીએ માનસિક સભોગના પાપ જોડે ઝઘડવુ રહ્યુ, ગૃહસ્થાશ્રમીએ પત્નીસમાગમ ઓછો કરી તેને નિયમિત કરી દેવો રહ્યો અનેકસ્ત્રીભોગીએ તથા અનેકપુરુષભોક્‌ત્રીએ અમુક એક સ્ત્રી વા પુરુષને વરી તેને વફાદાર રહેવુ રહ્યુ

૩૬૦ અને સભોગની જે ટેવોમા પોતે ક્રમેનો છે તેમાથી મુક્ત થયા પછી, માણસે પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના દેહની સાથે લઈને અવતરે છે એવી સભોગની મૂળગત પરિસ્થિતિમાથી છૂટવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ

૩૬૧ પૂર્ણ બ્રહ્મચારી વિરલ હોય છે, છતા દરેક માણસે સમજ પૂર્વક યાદ રાખવુ ઘટે છે કે પોતે હતો તે કરતા વધારે સયમી હરકોઈ વખતે તે થઈ શકે છે, અને ખડિત થયેલુ બ્રહ્મચર્ય પુન પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને વળી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યની વધારે સમીપ યથાશક્તિ તે આવી શકે તેમ વધારે સાચુ કલ્યાણ તેને મળે છે વધારે ઐહિક સુખ પણ તેને લાધે છે અને વધારે જનસમૂહનુ સુખ પોતે સાધે છે

૭

પ્રાર્થના વિષે

૫૯. પાપ જોડે ઝઘડવાના વિશિષ્ટ ઉપાયો

૩૬૨ ખોટી શ્રદ્ધામા ફસાઈએ નહીં એમના માટે પોતાની બુદ્ધિ સિવાય બીજા કશા પર, બીજા કોઈ માણસ પર પણ, વિશ્વાસ રાખવો નહીં એ જરૂરનુ છે, ભૂનથાપમા પડીએ નહીં એમના માટે સત્યના, જીવનના, વિરોધી કાર્યોનો બચાવ કરવો નહીં એ જરૂરનુ છે, પાપમા પડાય નહીં એમના માટે માણસે સ્પષ્ટપણે સમજવુ ઘટે છે કે, પાપ એ અનિષ્ટ છે, તે સાચુ તેમ જ વ્યક્તિગત એવુ સુખ હરી લે છે, તથા બીજા માણસોમા અનિષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે અને વળી જે ક્રમમા પાપ જોડે ઝઘડવુ જરૂરનુ છે તે ક્રમ પણ જાણવો અત્યાવશ્યક છે.

૩૬૩ પરતુ માણસો એ બધુ જાણે છે છતા પણ પાપમાથી ઊગરી શકતા નથી પાપમા પડે છે એનુ કારણ એ છે કે, માણસો પોતે કોણ છે, પોતાનો આત્મા કેવો છે, તે તદ્દન સ્પષ્ટપણે સમજતા નથી, અથવા તે ભૂલી જાય છે

૩૬૪ પોતાની જાતને વધુ વધુ પૂર્ણપણે અને વધુ વધુ સ્પષ્ટપણે ઓળખવા માટે, તથા મનુષ્યના ધર્મ શા છે તે યાદ રાખવા માટે, એક પ્રમગ ઉપાય છે એ ઉપાય તે પ્રાર્થના

૬૦. પ્રાર્થના વિષે

૩૬૫ અતિપ્રાચીન સમયથી સ્વીકારવામા આવ્યુ છે કે, મનુષ્યને પ્રાર્થનાની જરૂર છે

૩૬૬ પ્રાચીન મનુષ્યોને મન, અને મોટા ભાગના અર્વાચીન મનુષ્યોને મન પણ અમુક પરિસ્થિતિમા, અમુક સ્થાનમા, અમુક કાર્યો ને શબ્દોને લઈને, પ્રાર્થના એ પ્રભુની સાથે, તેમની પ્રસન્નતાના હેતુથી કરેલુ સભાષણ હતુ અને હજુયે છે

૩૬૭ ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશમા આવી પ્રાર્થનાઓને સ્થાન નથી, પરતુ તેમા કહ્યુ છે કે, પ્રાર્થના અપરિહાર્ય છે, સાસારિક વિપત્તિઓમાથી

છૂટનાના અને ઐહિક સમૃદ્ધિ મેળવવાના ઉપાય તરીકે નહીં, પણ પાપ જોડેના ઝઘડામા માણસને બળ દેનાર સાધન તરીકે તે અપરિહાર્ય છે

૩૬૮ પાપ જોડે ઝઘડવા માટે માણસે સસારમા પોતાની શી સ્થિતિ છે તે સમજીને યાદ રાખવી જોઈએ અને પ્રત્યેક કાર્ય કરતા તેનુ મહત્ત્વ આ વુ જોઈએ જેથી કરીને પોતે પાપમા પડે નહીં એ બેઉને માટે પ્રાર્થના આવશ્યક છે

૩૬૯ તેથી ખ્રિસ્તી પ્રાર્થનાના બે પ્રકાર છે એક, તાત્વિક પ્રાર્થના — તે વડે મનુષ્યને સસારમા પોતાની શી સ્થિતિ છે તે સ્પષ્ટ સમજાય છે અને બીજો સતત પ્રાર્થના — તે મનુષ્યના પ્રત્યેક કાર્ય સાથે સમવેત હોય છે અને તે કાર્યને પ્રભુચરણે અર્પી તેનો સદસદ્વિવેક કરે છે

૧૨ તાત્કાલિક પ્રાર્થના

૩૭૦ જીવનની ઉત્તમ ક્ષણોમા સર્વ ઐહિક વ્યવહારથી પરાડ્મુખ બનીને મનુષ્ય પોતાના હૃદયમા જે પ્રાર્થનાના બળે કરીને પરમાત્માનો તથા આત્માપરમાત્માના સબધનો વિશદમા વિશદ સાક્ષાત્કાર અનુભવે છે તેનું નામ તાત્વિક પ્રાર્થના

૩૭૧ બાઇબલમા સન્ત મેથ્થુના ૭ા પ્રકરણમા પ્રાર્થના વિષે ઈશુ ખ્રિસ્તનો ઉલ્લેખ છે, તે જ એ પ્રાર્થના ફૅરિસી લોકોની જાહેર શાબ્દિક પ્રાર્થનાઓથી તે વિરુદ્ધ પ્રકારની પ્રાર્થના છે અને માટે ખ્રિસ્તે એકાતની ખાસ જરૂર જણાવી છે પ્રાર્થના કેમ કરવી એ બાબત પૂર્વોક્ત પ્રકરણના શબ્દો સ્પષ્ટ કરે છે

૩૭૨ વળી પૂર્વોક્ત પ્રાર્થના તથા ગેથસેમનીના* બગીચામા ખ્રિસ્તે કરેલી પ્રાર્થના પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી તેમ જ સાચી તાત્કાલિક પ્રાર્થના કેવી હોય તે આપણને દર્શાવે છે તાત્વિક પ્રાર્થનાને પરિણામે મનુષ્યના જીવનનો સાર તેની આન્તર દૃષ્ટિ સમક્ષ સ્પષ્ટ થય છે,

* સેંટ મેથ્યુ ૨૬ ૩૬

આત્માપરમાત્માનો સંબંધ સમજાય છે, સંસારમાં તેનુ જીવનધ્યેય વિશદ બને છે, અને તેની આધ્યાત્મિક શક્તિ સબળ બને છે

૩૭૩. આવી પ્રાર્થના વડે મનુષ્ય પોતાની વાણીમાં પોતાનો ને પરમાત્માનો સંબંધ વ્યક્ત કરે છે, પરંતુ આ પ્રકારની પ્રાર્થનામા, પૂર્વજોએ પોતાનો પરમાત્મા સાથેનો સબધ જે વિચાર ને વાણી-પ્રયોગોમા વ્યક્ત કર્યો હતો તેની જ પુનરુક્તિ સર્વ મનુષ્યો કરે છે અને તે દ્વારા એ પૂર્વજો તથા પ્રભુ સાથે આત્મસબધ સાધે છે ઉદાહરણ તરીકે, ખ્રિસ્તની પ્રાર્થનામા એક જૂના ભજનના શબ્દોની પુનરુક્તિ છે અને આપણે પણ સાચી પ્રાર્થના કરવી હોય, તો ખ્રિસ્તના શબ્દો પુન ઉચ્ચારવા જોઈએ, એકલા ખ્રિસ્તના નહીં, પણ સોક્રેટીસ, બુદ્ધ, લુત્સ, પાસ્કલ વગેરેના શબ્દોનુ પુનરુચ્ચારણ કરવુ જોઈએ, અને એમ કરીએ ત્યારે જ આપણે પણ એમણે અનુભવી એવી આધ્યાત્મિક સ્થિતિ અનુભવીએ અને જે વાણીપ્રયોગોમા એ આધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કાર વ્યક્ત કર્યો અને જેનો વારસો આપણને મળ્યો છે તેનો સાચો લાભ ઉઠાવીએ

૩૭૪ એટલે, નિયત કરેલે દિવસે ને સમયે કરેલી પ્રાર્થના તે સાચી તાત્કાલિક પ્રાર્થના કહેવાય નહીં પણ સાચી તાત્કાલિક પ્રાર્થના તો ઉચ્ચતમ આધ્યાત્મિક મનોદશાને સમયે થાય છે અને એવો સમય પ્રત્યેક મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે ઘણી વેળાએ કષ્ટથી અથવા મૃત્યુની સમીપતાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્વચિત્ કોઈ પણ બાહ્ય કારણ ન હોવા છતા ઉપસ્થિત થાય છે, પ્રત્યેક મનુષ્યે એવી મનોદશાની ધન્ય ક્ષણને મહામોટા ખજાના જેવી કીમતી ગણવી જોઈએ અને તેનો ઉપયોગ પોતાનુ આત્મભાન વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ કરવામા કરવો જોઈએ, કેમ કે એવી વિરલ ધન્ય ક્ષણોએ જ આપણી આધ્યાત્મિક પ્રગતિ અને પ્રભુસાનિધ્ય સધાય છે

૩૭૫ આ પ્રકારની પ્રાર્થના જનસમુદાયમાં ન થઈ શકે, તેમ જ બાહ્ય અભિનયથી ન થઈ શકે, પરતુ સપૂર્ણ રીતે એકાત સ્થળમા અને હરકોઈ બાહ્ય ચિત્તાકર્ષક વસ્તુનો અભાવ હોય ત્યા જ સર્વથા થઈ શકે.

૩૭૬ આવી પ્રાર્થના વડે મનુષ્ય જીવનની નીચી કોટિમાથી ઉપની કોટિમા, પશુમાથી મનુષ્યમા અને મનુષ્યમાથી પ્રભુમા ચડતો જાય છે

૩૭૭ આ પ્રાર્થનાના સાધન વડે જ મનુષ્ય પોતાની જાતને પોતાના દિવ્ય સ્વભાવને ઓળખે છે અને એ દિવ્ય પ્રકૃતિને જકડી રાખનારી મર્યાદાઓને સમજે છે અને સમજીને તે તોડવાનો યત્ન કરે છે અર્થાત્ એ મર્યાદાઓને અતિવિશાળ બનાવે છે

૩૭૮ એ જ પ્રાર્થનાને બળે આત્મભાન વિશદ થવાથી મનુષ્ય પોતે પહેના જે પાપમા પડતો હતો તેમાથી ઊગરી જાય છે, કેમ કે તે પાપ અશક્ય બની જાય છે અને પહેના જે પાપરૂપે તેને નહોતુ દેખાતું તે હવે પોતાનુ સાચુ પાપસ્વરૂપ પ્રગટ કરી દે છે

૬૨ સતત પ્રાર્થના

૩૭૯ પાશવ જીવનમાથી સાચા અને આધ્યાત્મિક જીવન તરફના પ્રયાણમા નવજીવનના પુનરુત્થાનમા પાપ જોડે ઝઘડવાના પ્રયાસમા, પ્રત્યેક માણસને પાપના ત્રણ જુદા જુદા પ્રકાર હમેશા જણાય છે એક પ્રમરના પાપ એવા હોય છે કે તેમને મનુષ્ય પોતાના અંકુશમા લઈ લે છે — સાકળે બાધેના પકડેના જાનવરની પેઠે તે બેસી રહે છે, અને અવારનવાર આરડીને જણાવતા રહે છે કે અમે હજી સજીવન છીએ આ પાપો માણસની સન્મુખ હોતા નથી અર્થાત્ તેમની જોડે માણસને ઝઘડવુ પડતુ નથી બીજા પ્રકારના પાપ એવા હોય છે કે તેમને પાપ તરીકે ઓળખતા માણસ હમણા જ શીખ્યો હોય છે તે પાપ છે એમ સમજ્યા વિના જ આખો જન્મારો તેનુ આચરણ તેણે કરેનુ હોય છે અને તાત્ત્વિક પ્રાર્થનાના પરિણામે આત્મભાન વિશદ થવાને લીધે તેમા રહેલી પાપમયતા તેને હવે સમજાઈ છે પોતાના કાર્યમા રહેલી પાપમયતા માણસ સમજ્યો છે પણ તે મર્મમા તે એવો હેવાયો છે કે તેમા રહેની પાપી ભાવના તે હમણા જ ઝાખી રીતે જોવા લાગ્યો છે અને હજી તેની સાથે ઝઘડવાનું તેણે આદર્યું નથી અને વળી એક ત્રીજા પ્રકારના પાપમય કાર્યો હોય છે તેની પાપમયતા માણસને સ્પષ્ટ દીસે છે, તેની સાથે તે ઝઘડે છે, કવચિત્ પોતાની

નિર્બળતાથી વિવશ બની જઈ તે પાપનું આચરણ કરે છે, અને ક્વચિત્ પાપને પરાજય પમાડી પોતે પાપાચરણથી બચી જાય છે.

૩૮૦. આ સઘળાં પાપ જોડે ઝઘડવાનું સામર્થ્ય મેળવવા માટે સતત પ્રાર્થનાની જરૂર રહે છે. સતત પ્રાર્થનાના ફળરૂપે, પોતાનું જીવનહિત શેમાં રહેલું છે તેનું મનુષ્યને, જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે, હરકોઈ કાર્ય કરતી વેળાએ, તાજું સ્મરણ રહે છે; અને તેથી, આત્મભાનને જોરે પશુ-સ્વભાવને પરાજિત કરી શકાય તેવાં જીવનકાર્યોમા તેને સતત પ્રર્થનાની સાથ મળે છે.

૩૮૧. સતત પ્રાર્થના એટલે ઈશ્વરસાનિધ્યનુ સતત ભાન, જે પરમશક્તિએ મનુષ્યને અહીં મોકલ્યો છે તે હાજરાહજૂર છે એવુ જીવનભરનું સતત અસ્ખલિત ભાન

૩૮૨. નવજીવનની પ્રાપ્તિ, પશુસ્વભાવની બેડીમાથી આત્માની મુક્તિ, પાપમાંથી આત્માનો છુટકારો એ ધીમા ધીમા પ્રયાસોથી જ સધાય છે. તાત્કાલિક પ્રાર્થના મનુષ્યનુ આત્મભાન વિશદ કરી તેનું પાપ તેની નજર આગળ ખડુ કરી દે છે પ્રથમ તો, એ પાપ તેને ગૌણ, ક્ષન્તવ્ય ભાસે છે, પરંતુ વયની ચડતીની સાથે પાપમાથી મુક્તિ મેળવી લેવાની આવશ્યકતા જોર કરતી જાય છે. અને પાપને છાવરી દેનાર ભૂલચાંપમાં પડાય નહીં, તો નિસશય તે પાપ જોડે ઝઘડવાનો આરંભ કરી દે છે.

૩૮૩. પરંતુ પાપને વશ કરવાના પ્રથમ પ્રયાસમા મનુષ્યને પોતાની અશક્તિ સ્પષ્ટ દીસે છે. પાપની ટેવની મીઠાશને લીધે પાપ તેને આકર્ષી રહ્યું છે; પાપ એ સારી વસ્તુ નથી એટલા ભાન સિવાય બીજી કોઈ હથિ પાપની સામે ધરવાને તેની પાસે નથી, તેથી પોતે જે કરી રહ્યો છે તે ખોટું છે એમ જાણતો છતો તે તે ખોટુ કર્યે જ જાય છે.

૩૮૪. આ સ્થિતિમાથી ઊગરવાનો માત્ર એક જ ઉપાય છે. કેટલાક ધર્મોપદેશકોને મતે તે ઉપાય આવો છે: પાપ જોડે ઝઘડતાં માણસને સહાયતા દે એવું એક જુદું બળ છે — પ્રભુકૃપા, અને તે અમુક ધાર્મિક વિધિઓ કરવાથી મળી રહે છે. બીજાઓને મતે, મનુષ્યને માટે પોતાના પ્રાણ અર્પનાર પ્રભુ ઈશુ ખ્રિસ્તે માણસજાતનો

છુટકારો સાધી મૂક્યો છે એવી શ્રદ્ધા જ એનો ઉપાય છે વળી બીજાઓને મતે પાપ જોડે ઝઘડવાનુ સામર્થ્ય મળે એવી પ્રભુને કરેલી પ્રાર્થનામા જ એ ઉપાય રહેલો છે

૩૮૫ પરંતુ એમાના એકે ઉપાય વડે મનુષ્યનો પાપ જોડેનો ઝઘડો સુગમ થતો નથી ધર્મવિધિથી મળતી કૃપા ખ્રિસ્તે સાધેલા છુટકારામા શ્રદ્ધા નમ્રભાવે કરેલી પ્રાર્થના એ સૌ છતા પ્રત્યેક મનુષ્યને પાપ જોડે ખરા જિગરથી ઝઘડતા જણાયા વિના રહેતુ નથી કે પાપના પ્રબળ સામર્થ્ય આગળ પોતે છેક નિર્બળ છે અને પાપ જોડે ઝઘડવુ છેક નિરાશાજનક છે

૩૮૬ આ નિરાશાજનક ઝઘડો બહુ ઉત્કટ રૂપે પ્રગટ થાય છે કેમ કે પાપ એ ખરેખર ખોટુ કામ છે એમ સમજતો થયેલો માણસ મુક્તિ ધર્મવિધિ વગેરેના જૂના ઉપદેશોનો તે પાપમા પડી રહેવાનો પોતાને ટેકો હોય છે તો પણ તેમાથી એકદમ છૂટી જવા ઇચ્છે છે અને તે છુટકારો અશક્ય લાગવાથી જે નાના નાના પ્રયાસો પાપથી છૂટવાને તે કરતો હોય છે તેને પણ તે જતા કરી દે છે

૩૮૭ છતા ભૌતિક દુનિયામા મોટા મોટા બધા રૂપાંતરો એકાએક થઈ જતા નથી પણ ધીમા વૃદ્ધિનાશના નિયમથી થાય છે તેમ આધ્યાત્મિક દુનિયામા પણ પાપની મુક્તિ અને પૂર્ણતાનુ સંનિધ્ય પાપના પ્રતિકાર વડે જ થાય છે—પાપના ઝીણા અણુઓનો ધીમે ધીમે વિનાશ કરવાથી જ થાય છે

૩૮૮ ઘણા ધરમેની રીતે પાપી ટેવમાથી નાસી છૂટવુ મનુષ્યની શક્તિની બહાર છે પણ પાપમા ઘસડી લઈ જતા કાર્યો ન કરવા, પાપનુ આકર્ષણ ઓછુ કરવુ પાપકાર્ય થઈ શકે જ નહી એવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરવી, હાથ ગુનો કરે તો હાથ કાપી નાખવો ને આખ ન જોવાનુ જુએ તો આખ ફોડી નાખવી* — એ સૌ તો સર્વથા તેના જ હાથમા છે અને એ બધુ તેણે પ્રતિદિન પ્રતિક્ષણ કરવુ જોઈએ અને એમ કરવાની શક્તિ મેળવવા માટે તેને સતત પ્રાર્થનની જરૂર છે

* સભરો સુરદાસની કથા.

૮

ઉપસંહાર

૬૧. સાચું ખ્રિસ્ત જીવન જીવનાર મનુષ્યની વર્તમાન સ્થિતિ

૩૮૯ મૃત્યુ પછીના જીવનમા તેમ જ વર્તમાન જીવનમા તમને પરિપૂર્ણ કલ્યાણ મળશે, એવી પોતાના અનુયાયીઓને ખાતરી દેનારા અનેક ધર્મોપદેશ પડેલા છે ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશનો પણ એવો અર્થ કરવામા આવે છે એવી રીતે ખ્રિસ્તી ધર્મને સમજનાર માણસો કહે છે કે, જે ખ્રિસ્તનો ઉપદેશ પાળે છે, સ્વાર્થત્યાગ કરે છે, માણસો પર પ્રેમ રાખે છે તેનુ જીવન સતત આનદની રસધાર જેવુ હોય છે મનુષ્યજીવનમા અનન્ત અનિવાર્ય દુખ જ ભરેલુ છે, મનુષ્યે તે સહે જ છૂટકો છે અને તેનો બન્ધો ભાવિજીવનમા મળી રહેશે, એવુ કહેનારા અન્ય ધાર્મિક કથનો છે ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશનો એવો પણ અર્થ કરવામા આવે છે કેટલાકને જીવનમા સતત આનદ દેખાય છે, બીજાઓને સતત દુખ નજરે પડે છે

૩૯૦ એ બેમાની એકે સમજણ સાચી નથી જીવન આનદમય નથી, તેમ દુખમય નથી વ્યક્તિગત જીવનને પોતાનુ આત્મસ્વરૂપ સમજનાર માણસને જ જીવન આનદ કે દુખ મય લાગે એવા આત્માને જ આનંદ કે દુખ સ્પર્શી શકે ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશની સાચી સમજણ પ્રમાણે જીવન નથી આનન્દમય કે નથી દુખમય, પરતુ મનુષ્યના સાચા આધ્યાત્મિક સ્વભાવનો જન્મ તથા વિકાસ એ જ જીવન છે, અને તેની સાથે સુખદુખને સબધ હોઈ શકે નહીં

૩૯૧ મનુષ્યજીવન, ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે પ્રેમજીવનનો સતત વિકાસ છે અને મનુષ્યના આત્માનો વિકાસ અર્થાત્ પ્રેમવૃદ્ધિ, અવિરત થયા જ કરે છે, તેમ જ એ વિકાસને પરિણામે થતુ પ્રભુકાર્ય જગતમા અવિરત ચાલ્યા જ કરે છે તેથી ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશ પ્રમાણે પોતાનુ જીવન સમજનાર, એટલે કે પ્રભુનુ સામ્રાજ્ય સ્થાપવાને માટે પ્રેમવૃદ્ધિ કરનાર, માણસ કદાપિ દુખી કે અસતુષ્ટ થઈ શકે નહીં

૩૯૨. તેના જીવનપથમા દેહને અનુલક્ષીને આનંદ કે દુખના પ્રસગો આવે અને તે તો તેણે ભોગવ્યે જ છૂટકો, પણ તેને કદી પરિપૂર્ણ સુખનો અનુભવ થઈ શકે નહીં (એટલે તેને તેની ઇચ્છા થાય નહીં), અને તે કદી દુખી થઈ શકે નહીં (એટલે તેને દુખનો ભય હોય નહીં અને દુખ આવી પડે તો દૂર કરવાની ઇચ્છા હોય નહીં)

૩૯૩ ખ્રિસ્ત જીવન જીવનાર મનુષ્ય પોતાના આનદના પ્રસગોને બહુ મહત્ત્વ આપતો નથી પોતાની ઇચ્છાઓ સફળ થઈ એમ માની રાચતો નથી, પણ જીવનપથમા આવી ચડતા આકસ્મિક બનાવો તરીકે જ તેમને ગણે છે, પ્રભુનુ રાજ્ય તથા ધર્મ સ્થાપના મથનારને સ્વાભાવિક રીતે જ મળી રહેતા પ્રોત્સાહન તરીકે જ ગણે છે, તેમજ પોતાને કષ્ટના પ્રસગો આવવા જ ન જોઈએ એમ પણ માનતો નથી, પણ જીવનના અપરિહાર્ય બનાવો તરીકે પોતાના દુખોને ગણી લે છે અને સમજે છે કે, જેમ કાર્ય કરતા ઘર્ષણ થય જ તેમ જીવન જીવતા કષ્ટ આવે જ, અને જેમ ઘર્ષણ કરેલા કાર્યનુ બાહ્ય ચિહ્ન છે તેમ કષ્ટ એ પ્રભુકાર્ય કર્યાનુ બાહ્ય લક્ષણ છે

૩૯૪ ખ્રિસ્ત જીવન જીવનાર મનુષ્ય સદા સ્વતત્ર હોય છે, કેમ કે તેના જીવનનો રસ અર્થાત્ પ્રેમના અન્તરાયરૂપ વિઘ્નનુ નિવારણ અને એ વિઘ્નનાશને પરિણામે થતી પ્રેમવૃદ્ધિ તથા પ્રભુના સામ્રાજ્યની સ્થાપના, એ જ એ હમેશ ઝખે છે અને એના જીવનમા તેની અનિવાર્ય સિદ્ધિ થાય છે, તે હમેશ શાન્ત હોય છે, કેમ કે તેને ન રુચે એવુ કશુ જ તેના પર આવી પડતુ નથી

૩૯૫ આપણે એમ ન માની લેવુ જોઈએ કે, ખ્રિસ્ત જીવન જીવનાર મનુષ્ય આ સ્વાતત્ર્ય અને શાન્તિ સદા અનુભવે છે, હર્ષના પ્રસગોને આકસ્મિક ગણી તેના પૂરમા તણાઈ જતો નથી, ને તે પ્રસગો સદાય કાયમ રહે એમ ઇચ્છતો નથી, તેમ જ જીવન પ્રવાહમા શોક તો અનિવાર્ય જ છે એટલે તે આવે જ એમ સમજે છે ખ્રિસ્તી ક્ષણભર હર્ષના પૂરમા તણાય છે, હર્ષના પ્રસગો ઉપજાવવાનો ને કાયમ રાખવાનો યત્ન કરે છે, તેમ જ ક્ષણભર દુખોથી પીડાય છે, દુખો અનાવશ્યક છે ને ન આવ્યા હોત તો સારુ એમ ઇચ્છે છે, પરંતુ હર્ષ

ઊડી ગયે, દુખની ભીતિ અને વેદના ઉત્પન્ન થયે ખ્રિસ્તી તરત જ પોતાની સાચી ઉમદા ખ્રિસ્ત ભાવના યાદ કરે છે, પોતે પ્રભુનો મોકલેલો સેવક છે એમ સ્મરણમાં લાવે છે, એટલે તેના હર્ષશોક સ્વસ્થાને ગોઠવાઈ જાય છે, અને પોતે પાછો સ્વતંત્ર અને પ્રશાન્ત બની રહે છે

૨૯૬ આમ, વ્યવહારપક્ષે પણ ખ્રિસ્તીની સ્થિતિ અખ્રિસ્તી કરતાં ખરાબ નથી, પણ સારી છે "પ્રભુનુ રાજ્ય ને પ્રભુનો ધર્મ મેળવવાનો યત્ન કરો, એટલે બીજુ સૌ એની મેળે આવી મળશે,"* એનો અર્થ એ જ છે કે, જીવનના સર્વ ઐહિક સુખો ખ્રિસ્તીને દુર્લભ નથી, પણ તેને પૂરેપૂરા સુલભ છે, માત્ર ફેર એટલો એક જ કે અખ્રિસ્તીના હર્ષપ્રસંગો કૃત્રિમ હોય ને અતિતૃપ્તિને લીધે દુખમા પરિણમે, અને તેથી અનાવશ્યક ને નિરાશાજનક લાગે—જ્યારે ખ્રિસ્તીના આનંદો વધારે સરળ ને સ્વાભાવિક અને તેથી વધારે પ્રબળ હોય છે, તેમા અતિતૃપ્તિ કે દુખને અવકાશ રહેતો નથી, અખ્રિસ્તીને લાગે છે તેમ તેમાથી દુખ નીપજતુ નથી અને તે નિરર્થક લાગતા નથી

વર્તમાન જીવનમા ખ્રિસ્તીની આવી સ્થિતિ છે પણ તેનુ ભાવિ જીવન કેવુ હોઈ શકે ?

૧૪ સાચું ખ્રિસ્ત જીવન જીવનાર મનુષ્યની ભાવિ સ્થિતિ

૨૯૭ દેહના આવરણમા વીંટળાયેલો આ પૃથ્વી પરનો માનવી દિક અને કાળ દ્વારા જ પોતાનુ જીવન સમજી શકે છે, એટલે સ્વાભાવિક રીતે તે વિચારે છે કે, મરણ પછી હુ ક્યા હોઈશ ?

૨૯૮ પરતુ આ પ્રશ્નમા દોષ રહેલો છે આપણા આત્માનુ દિવ્ય તત્ત્વ આધ્યાત્મિક છે, દિક+ તથા કાળની પર છે, આ દેહનું વેષ્ટન આ જીવનમા તેને વળગેલુ છે, પણ તે દેહમાથી છૂટયા પછી

---

* સેંટ મેથ્યુ ૬ ૩૩

\+ સરખાવો

दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये ।
स्वानुभूत्येकमानाय नमः शान्ताय तेजसे ॥

भर्तृहरि

તે દિક તથા કાનની મર્યાદાની મહાર જાય છે એટલે એ આત્મતત્ત્વ વિષે આપણે એવુ ન કહી શકીએ કે તે હશે તે છે તેથી જ ખ્રિસ્તે કહ્યુ હતુ કે 'એબ્રેહામ હતા તે પહેલાનો હુ છુ આ પ્રમાણે આપણે બધા છીએ આપણે છીએ એટલે આપણે સદા હતા અને સદા હઈશુ આપણે છીએ

૩૯૯ એ જ પ્રમાણે આપણે ક્યા હઈશુ એ પ્રશ્નનુ પણ સમજવુ ક્યા એને કયે સ્થળે આપણે હઈશુ એમ આપણા કહેવાનો અર્થ છે પણ સ્થળની ભાવના આપણે જ્યા છીએ તેને બીજી સર્વ જગાથી જુદી પાડીએ છીએ તેને લીધે જ ઉત્પન્ન થઈ છે મરણ થયે આ ભેદ નષ્ટ થાય છે એટલે આ જગતના મનુષ્યોને માટે આપણે સર્વત્ર તેમ જ ન કુત્રાપિ (એટલે બધે જ સ્થળે તેમ જ કોઈ પણ સ્થળે નહીં) હઈશુ આપણે એના હઈશુ કે સ્થળ આપણે માટે હસ્તી ધરાવશે નહી

૪૦૦ મૃત્યુ પછી આપણે ક્યા હઈશુ તે સબધે અનેક ભિન્ન ભિન્ન તર્ક થયેલા છે પણ એ બધા તર્કો — સ્થૂળમા સ્થૂળ તર્કથી માડીને સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ તર્ક સુધીના બધા — બુદ્ધિમાન મનુષ્યને સતોષ આપી શકતા નથી સુખ મહમદે વર્ણવેલી જન્નતની વિલાસિતા બહુ સ્થૂળ વસ્તુ છે અને મનુષ્ય તથા પ્રભુ વિષેની સાચી ભાવનાની સાથે બિલકુલ અસગત છે સ્વર્ગ તથા નરકની જે સમગ્ર ખ્રિસ્તી સઘ તરફથી રજૂ કરવામા આવી છે તે પણ પ્રેમમૂર્તિ પ્રભુની ભાવના સાથે બધ બેસતી થતી નથી આત્મા નવા નવા દેહ ધારણ કરે છે તે મત સ્થૂળ ઓછો છે પણ તેમા એ જીવની વ્યક્તિતાનો ભાવ કાયમ રહે છે નિર્વાણ મતમા સ્થૂળતા બિલકુલ આવતી નથી પણ તે બુદ્ધિગમ્ય નથી — જીવનની બુદ્ધિમત્તાનો નાશ કરે છે

૪૦૧ આ પ્રમાણે મૃત્યુ પછી શુ હશે એનુ વિવરણ કરનારા એક પણ ઉત્તરથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યને સતોષ થઈ શકતો નથી

૪૦૨ અને હોય પણ એમ જ પ્રશ્ન જ ખોટો પુછાયો છે દિક અને કાળની મર્યાદામા રહીને જ વિચાર કરી શકનારુ મનુષ્ય મન એ મર્યાદાની બહારની સ્થિતિનો ઉત્તર દેવા મથે છે આપણુ મન અથવા બુદ્ધિ આટલુ જ જાણે છે કે એક દિવ્ય તત્ત્વ છે તે આ

વિશ્વમા વૃદ્ધિ પામ્યુ અને એ વૃદ્ધિ અમુક અંગે પહોચ્યા પછી તે તત્ત્વ આ વિશ્વની મર્યાદાની બહાર જઈ ઊભુ

૪૦૩ આ તત્ત્વ પૃથક્ પૃથક્ રીતે વર્ત્યા કરશે? આ પ્રેમવૃદ્ધિને પરિણામે બીજો નવો ભેદ પડશે? આ સર્વ તર્કો છે, અને એના અનેકાનેક તર્કો થઈ શકે, પણ તેમાનો એક પણ તર્ક ચોક્કસ રીતે પ્રતીત થઈ શકે એવુ સત્ય દાખવી શકે નહી

૪૦૪ એક વાત નક્કી છે, નિસન્દેહ છે અને તે એ કે ખ્રિસ્તે એમ કહ્યુ છે કે, "હે પિતા! મારા આત્માને હુ તારા હાથમા મૂકુ છુ,*" અર્થાત્, મૃત્યુ પછી હુ જ્યાથી આવ્યો હતો ત્યા પાછો જાઉ છુ અને મને એમ શ્રદ્ધા હોય કે જ્યાથી હુ આવ્યો છુ તે બુદ્ધિપૂર્ણ પ્રેમ છે (એ બે ગુણ હુ બરાબર સમજુ છુ), તો હુ આનદભેર ત્યા પાછો જાઉ અને તેમા જ મારુ કલ્યાણ છે એમ જાણુ મરણ પછી મારામા જે ફેરફાર થવાનો છે, તે માટે હુ દિલગીર ન થાઉ એટલુ જ નહી, પણ ખરેખર હરખાઉ

* સેટ લ્યૂક ૨૩ ૪૬

સાર

૧ આધ્યાત્મિક વિકાસ

બે બનાવોથી માણસની આખ ઉઘડી જાય છે અને આશ્ચર્ય ચકિત દશામા તેનાથી કહેવાઈ જાય છે કે, આ વિશ્વમા જરૂર કોઈ એવી અદ્ભુત શક્તિ છે જેની આગળ માણસ શિર ઝુકાવે છે એ બે બનાવો તે જન્મ અને મરણ

આ જિદગી શાને માટે છે? એનુ પ્રયોજન કયુ છે? એની સફળતા ક્યારે મનાય? જન્મ્યા જીવ્યામા ફેર શાથી પડે છે? મરણ જરૂર નહીં જ છોડે? — આવા પ્રશ્નો વિચારવત માણસ વહેલો કે મોડો પોતાના મનને પૂછવાનો જ ભગવાન શકરાચાર્ય બત્રીસ વરસની વયે આ લોક છોડી ગયા, ભગવાન જિસસ ક્રાઇસ્ટ પણ લગભગ તેટલી વયે વિદેહ થયા, શિવાજી મહારાજ પણ ઝાઝુ જીવ્યા કહેવાય નહીં, અને છતા એવા પુરુષો કેમ અમર થઈ ગયા વારુ? એના ઉકેલ બહારથી ન જ જડે એ ઉકેલ સારુ તો માણસે અન્તર્મુખ થવુ પડે, આન્તર દૃષ્ટિ કરવી પડે, આખ બધ કરી પોતાના ચિત્તપ્રદેશમા ચાલતા અનેક વિકારયુદ્ધો ઝીણવટથી તપાસવા પડે અને ત્યારેય પ્રભુનો પ્રસાદ ઊતરે, પ્રભુકૃપા હોય, તો જ એના સાચા ઉકેલ હાથ આવે

આન્તર દૃષ્ટિની ટેવવાળા માણસને એટલું તો ધીમે ધીમે પણ સ્પષ્ટપણે સમજાય છે કે, માણસમા ત્રણ જાતની દશાઓ ભરેલી છે (૧) પશુદશા, સ્થૂળ શરીરભાવ, (૨) મનુષ્યદશા, માણસાઈ, (૩) દેવદશા, સૂક્ષ્મ આત્મભાવ માણસો ઘણી વાર માણસાઈ ભૂલે છે અને પશુદશામા પટકાય છે, તેમ જ પ્રયત્નશીલ મનુષ્ય કવચિત્ દેવદશા અનુભવે છે અને સુભગ આન્તર આનન્દથી પ્રમારો છે

એ પ્રમાણે પશુમાથી દેવ બનવુ એનુ નામ આધ્યાત્મિક વિકાસ આન્તર દૃષ્ટિ અને આત્મપરીક્ષાની સુદૃઢ ટેવ સિવાય એ વિકાસ જરાદી થવો શક્ય નથી

૨. પાપ

આધ્યાત્મિક વિકાસ એટલે આપણા હૃદયમા થતી પ્રેમની સતત વૃદ્ધિ એ પ્રેમની મર્યાદા અતિવિશાળ થઈ શકે, પ્રાણીમાત્ર ઉપર ફરી વળે. પરતુ એમા ખૂબ અન્તરાયો નડે છે એ અન્તરાયો, એ વિઘ્નો, એનુ બીજુ નામ પાપ

પ્રેમની વૃદ્ધિ અટકાવનારા પાપ ૭ છે એ પાપ જોડે જાગ્રત મનુષ્યને ઝઘડવુ પડે છે એ ઝઘડવાનો પણ અમુક વિધિ છે એ વિધિ પ્રમાણે ઝઘડનાર જલદી વિજયી બને છે જે ક્રમમા એ ઝઘડો વધારે ફળદાયી થાય છે, તે ક્રમમા એ પાપ નીચે પ્રમાણે છે

(૧) આવેશરૂપી પાપ (હરકોઈ પ્રકારનો શારીરિક કે માનસિક નશો),

(૨) આળસરૂપી પાપ (પોતાની હાજતો પૂરી પાડવાને પ્રત્યેક મનુષ્યે જે અમુક મજૂરી કરવી જ જોઈએ તેમાથી છટકી જવુ તે),

(૩) તૃષ્ણારૂપી પાપ (હાજતો અતોષવા તેમાથી અનેક પ્રકારના ભોગ ઉપજાવવા તે),

(૪) લોભરૂપી પાપ (ભવિષ્યમા હાજતો પૂરી પડે તેની તૈયારી કરી મૂકવી તે),

(૫) સત્તામોહરૂપી પાપ (બીજા મનુષ્યો પર અધિકાર ભોગવવો તે),

(૬) સભોગરૂપી પાપ (સમાગમની ઊર્મિને વશ થતા તેમાથી વિવિધ ભોગ માણવાની યોજના કરવી તે)

ઉપરનુ પ્રત્યેક પાપ ત્રણ પ્રકારનુ હોય છે

(૧) મૂળગત કે સ્વાભાવિક, (૨) વશપરપરાગત કે સામાજિક, અને (૩) અગત કે પોતે ઊભુ કરેલુ

તેમા બીજા ને ત્રીજા પ્રકારના પાપ જોડે ઝઘડવુ મુ_ મુશ્કેલ નથી પરતુ પહેલા પ્રકારનુ એટલે મૂળગત કે સ્વાભાવિક પાપ બહુ ઊડુ હોય છે તેથી તેની જડ કાઢવાનું કામ કોઈ વિરલા જ સાધી શકે છે

૭ પાપનો જે ક્રમ ઉપર દર્શાવ્યો છે, તે સહેતુક છે અને એ ક્રમે પાપ જોડે ઝઘડવુ એટલા માટે જ કદાચ સહેલુ થઈ પડે છે માણસનુ તન કે મન કોઈ પણ પ્રકારના આવેશ કે નશામા આવી

જાય તો તેનાથી બુદ્ધિપૂર્વક કશુ કામ થઈ શકતુ નથી, માટે એ નશો સૌથી પ્રથમ ત્યાજ્ય ગણ્યો છે

પછી બીજે નબરે આરામનો ત્યાગ ઇષ્ટ માન્યો છે, કેમ કે જગતમા માણસમાત્ર થોડે કે ઘણે અશે મજૂર ન બને ત્યા સુધી દુનિયાનો મોટો ભાગ દુખી જ રહેવાનો એ નિ મશય છે શારીરિક શ્રમ ઉપાસનારને તરત જ સમજાઈ જાય છે કે માત્ર પોતાના સુખને માટે જ નહીં પણ પાડોશીના સુખને માટે પણ મારે કાઈ ને કાઈ કામ કે મજૂરી કરવી જ જોઈએ

પછી તૃષ્ણા છોડવી જોઈએ અર્થાત્ જેમ હાજતો થોડી અને સાદી તેમ માણસ વધારે સુખી અને નિ સ્પૃહી રહી શકે છે અન્ન વસ્ત્ર કે ઘર સૌને જરૂરના છે એની કોઈ ના પાડી શકે નહીં પણ એ બહુ જરૂરી ચીજો પણ સૌને મળી શ તી નથી કેમ કે માણસો એને ખૂબ વધારી મૂકે છે અને પોતાની હાજતો સ કુન કરી દઈને બીજાને ટળવળાવે છે આમા અતિક્રરતા કે નિષ્ઠુરતા સમાયેલી છે, પણ એ તો જ્યારે આપણે જોઈ શકીએ ત્યારે જ

પછી આવે છે લોભરૂપી પાપ આજે તો ખાવાનુ મળ્યુ પણ કાલે શુ થશે? પોર શુ થશે? ઘડપણમા કેમ કરીશ? આવા વિચારે રીને માણસ લોભી બને છે પોતાનુ સાચુ હિત ખુએ છે અને બીજા અનેકને પાગવાર દુખમા હડસેલી મૂકે છે આના ઉતાર તરીકે માણસે અપરિગ્રહ વ્રત લેવુ જોઈએ

ત્યાર પછી સત્તામોહરૂપી પાપ સાથે ઝઘડવાનુ રહ્યુ બીજાના ઉપર રોફ મારવો તેના પર સત્તા ચલાવવી તેને પોતાની મરજી પ્રમાણે ન ચાલવા દેતા આપણે આધીન કરી લેવો — એ પાપ જોડે ઝઘડવાનુ કામ ઉપલા પાપોમાથી થોડેઘણે અશે પણ મુક્ત થયેલા માણસ માટે મુશ્કેલ નથી જેને અસખ્ય સેવકો છે તે સૌથી મોટો નથી પરતુ જે અસખ્યોનો સેવક છે તે જ સૌથી મોટો છે આ હીરા જેવી સ્પષ્ટ વાત સમજતા હવે વાર લાગશે નહીં

છેલ્લુ અને સૌથી વિષમ સૌથી કઠણ કામ સભોગરૂપી પાપ જોડે ઝઘડવુ તે છે પરતુ અન્ન વસ્ત્ર ઘર આરામ વગેરે

હાજતોમાંથી કોઈ પણ દેહધારી મનુષ્ય પરિપૂર્ણ રીતે છૂટી શકતો નથી તેથી આ હાજત નથી, એ વાત ખૂબ વિચારવા જેવી છે. અન્નઆદિક હાજતો પૂરેપૂરી ટાળનારનો દેહ પડી જાય એવો સંપૂર્ણ સંભવ છે, પણ સંભોગરૂપી હાજતને હાજત તરીકે જ ન સ્વીકારનાર અખંડ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી પુરુષ કે સ્ત્રી ઊલટું મૃત્યુને દૂર ધકેલે છે એ કોણ નથી જાણતું? ભીષ્મ પિતામહ કે હનુમાનના નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય ને અતુલ પરાક્રમનાં સંભારણાં દેવાની કાંઈ જરૂર છે? પહેલાં પાંચ અને આ છેલ્લા પાપનો આ ભેદ સમજાયાથી એની જોડનો ઝઘડો પણ સુકર થાય છે એવી રીતે એ ક્રમ સપ્રયોજન ને સાર્થક બને છે.

વળી હરકોઈ પાપ જોડે ઝઘડવાની રીત પણ સમજવા જેવી છે 'નાહ્યા તેટલું પુણ્ય, જાગ્યા ત્યાંથી સવાર, ' ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર,' એ વચનોના મર્મમાં રહેલું તત્ત્વ સ્વીકારવાથી કઠણ ઢોળાવવાળા રસ્તા ઉપર પગથી પાડવાનું સામર્થ્ય સાંપડે છે. એક ઉદાહરણ લઈએ.

"આળસ રૂપી પાપની કુટેવમાંથી છૂટવાને માટે પહેલું પગથિયું એ છે કે, જે કામ માણસ જાતે કરી લેતો હોય તે તેણે છોડી દેવું નહીં પણ ચાલુ રાખવું, તે પોતાના કપડાં જાતે બ્રશ કરતો હોય અને ધોતિયાં જાતે ધોતો હોય, તો તેણે તે કામ બીજા પાસે કરાવવું નહીં; બીજાઓની મહેનતથી નીપજેલી ચીજો વગર તે ચલાવી લેતો હોય, તો તેણે તે ચીજો ખરીદવી નહીં, તે પગે ચાલીને જતો હોય, તો તેણે ઘોડે બેસવું નહીં. પોતાની થેલી પોતે જ ઊંચકતો હોય, તો તેણે પોર્ટરને બૂમ મારવી નહીં વગેરે. આ બહુ છેક નજીવું જણાય છે, પણ માણસો એ પ્રમાણે વર્તે તો પોતાનાં અનેક પાપ અને તેમાંથી નીપજતાં કષ્ટ એ બધાંમાંથી તેઓ ઊગરી જાય"

આ પ્રત્યેક પાપમાંથી — તેનાં ત્રણ જુદાં જુદાં સ્વરૂપોમાંથી પણ — માણસ સ્વપ્રયાસથી ધીમે ધીમે પણ દૃઢતાથી છૂટતો જાય છે. ગીતાજીના વચન પ્રમાણે, शनैः शनैरुपरमेद् बुद्ध्या धृतिगृहीतया। આ રીત સંભોગરૂપી કઠણમાં કઠણ પાપને પણ એટલી જ યોગ્યતા- ને સફળતા- પૂર્વક લાગુ પાડી શકાય. દુરાચારી ને વ્યભિચારી માણસ પણ

એ પ્રયાસ કરતાં આજીવન અખંડ બ્રહ્મચર્ય સુધી પહોંચી શકે એમાં સંદેહ નથી.

૩. ભૂલથાપ

માણસ પાપ કરે છે, સંપૂર્ણ રીતે પાપમુક્ત મનુષ્ય વિરલ છે, છતાં દુઃખની વાત તો એ છે કે, એ સઘળાં પાપના બચાવ માણસે તૈયાર કરી મૂક્યા છે એ જૂઠા બચાવનું નામ ભૂલથાપ. માણસ જાણ્યે અજાણ્યે એ ભૂલથાપમા પડે છે અને પાપને પાપ સમજતો અટકે છે. ઘણી વાર તો એ ભૂલથાપને લીધે પાપને બહુ સહજ ને સ્વાભાવિક સમજતો થાય છે એટલુ જ નહીં, પણ ક્વચિત્ પાપને ધર્મ પણ સમજી બેસે છે.

એ ભૂલથાપના પાંચ વિભાગ પાડી શકાય : (૧) અંગત, (૨) કુટુંબની, (૩) કામકાજની, (૪) મંડળની, અને (૫) રાષ્ટ્રની

આ પાચમાની કોઈ પણ એક ભૂલથાપમાં સપડાયેલો માણસ પોતાનાં અનેક પાપને ક્ષન્તવ્ય ગણી શકે છે અને પરિણામે બીજાં અનેક માણસોને દુઃખી કરી શકે છે. (૧) પોતે સારા અને સાચા જીવનને માટે તૈયારી કરી રહ્યો છે, એમ સમજીને માણસ આખું જીવન સ્વાર્થમાં ગાળે છે, અને પેલો પરમાર્થ તો કદી નજરે ચઢતો જ નથી (૨) મારા કુટુંબને કાંઈ રેઢું મુકાય ? છોકરાંનું ભાવિ હું નહીં સંભાળું તો કોણ સંભાળશે ? આવી ભૂલથાપમાં પડી સ્ત્રી કે પુરુષ કુટુંબને નામે અનેક નિષ્ઠુર કાર્યો કર્યે જાય છે અને તેમાં ક્યાંય પાપ ભાળતાં નથી (૩) મારું કામકાજ મારે પૂરુ કરવુ જ જોઈએ, મારું કારખાનું મારે ચલાવ્યે રાખવુ જ જોઈએ, નહીં તો હજારો માણસો બેકાર થઈ જઈ ભૂખે મરી જશે, એવી ભૂલથાપમા પડેલો માણસ પાડોશી દર્દીને મદદ કરવાની પોતાની ફરજ નેવે મૂકે છે એટલુ જ નહીં, પરતુ દરદીની સારવારમાં રોકાતા માણસને પોતાને ત્યા પોતાના કામકાજ માટે બેચી લેતા પણ અચકાતો નથી (૪) ફલાણા ભાઈ ગામ પંચના છે, આ તો મારી નાતનો માણસ છે, આ તો મારા ગામનો વતની છે, આ તો મારી માસીનો દીકરો થાય, આને માટે તો મને ફલાણા ભાઈએ ભલામણ કરી છે — આવાં આવાં અનેકાનેક બહાનાં કાઢી માણસ બીજાને

કેટનો અન્યાય કરે છે અને પોતાની જાતને છેતરે છે? આ પાપનું પ્રમાણ સમાજમાં સૌથી મોટું હોય છે અને (૫) રાષ્ટ્રહિતની ભૂલથાપ પણ કાંઈ નાનીસૂની છે? ખાટીભર જુલમો એ ભૂલથાપમાં ફ્રમેશ્વાઓએ કર્યા છે એની ઇતિહાસ સાખ દે છે આ ભૂલથાપ તો વળી બીજી ભૂલથાપો કરતા જુદી પણ છે, કેમ કે રાષ્ટ્રની ભૂલથાપમાં પડેલો માણસ અનેક અન્યાયો, વિવિધ જુલમો, પોતની ફરજને નામે, પોતાના ધર્મને નામે, કરે છે અને તેના દેશજનો તેને તેના એવા કુકૃત્યો માટે અભિનંદન દે છે!

"મજૂરીનું ઉત્પન્ન કબજે લેવાના, દેશનિકાલ, સાદી કે સખત મજૂરીની કેદ, ફાંસી, વિગ્રહ (અર્થાત્ સામુદાયિક ખૂન)ના હુકમો મારે કાઢવા પડે છે તે માટે હું બહુ દિલગીર છું, પણ જે લોકોએ મને સત્તા સોંપી છે તેમની ઇચ્છાને વશ વર્તીને મારે તેમ કરવું પડે છે," સત્તાધીશ પુરુષ દલીલ કરે છે, "માણસોની મિલકત હું કબજે લઉં, દુકુબલો તેમને ગોખા પાડું તેમને કેદ કરું, દેશનિકાલ કરું, ફાંસીએ લટકાવરાવું, બીજી પ્રજાના માણસોને હું મારી નાખું, તેમને પાયમાલ કરી દઉં, શહેરના સ્ત્રીઓ તથા બાળકો ઉપર બંદૂક ચલાવું, તો એ બધાને માટે હું પોતે જવાબદાર નથી, પરંતુ સાર્વજનિક કલ્યાણને અર્થે જે મહાશક્તિને આધીન રહેવાનું મે કબૂલ્યું છે તેની ઇચ્છાને જ હું તો માન અનુસરું છું"

પાપના આવા ખોટા બચાવોને લઈને જ દુનિયામાં પાપ આટલું બધું વ્યાપક છે માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે એ ભૂલથાપમાંથી ઊગરી જવાનો સતત પ્રયાસ કરવો જોઈએ વળી, યાદ રાખવું ઘટે છે કે પાપ એ માત્ર ટેવના પરિણામ છે, અને ખરા વિચારના જાગતા પ્રયત્નો વિના એ ટેવની ગુલામી છોડવી અશક્ય છે यद्यपि लोक मरण शरण तदपि न मुञ्चति पापावरणम् ।

પડાય નહીં એટલા માટે માણુસે સ્પષ્ટપણે સમજવુ ઘટે છે કે પાપ એ અનિષ્ટ છે, તે સાચુ તેમ જ વ્યક્તિગત બેઉ સુખ હરી લે છે, તથા બીજા માણસોમા અનિષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે અને વળી જે ક્રમમા પાપ જોડે ઝઘડવુ જરૂરનુ છે તે ક્રમ પણુ જાણુવો અત્યાવશ્યક છે

'પરતુ માણુસો એ બધુ જાણે છે, છતા પણુ પાપમાથી ઊગરી શકતા નથી પાપમા પડે છે એનુ કારણુ એ છે કે માણુસો પોતે કોણુ છે પોતાનો આત્મા કેવો છે તે તદ્દન સ્પષ્ટપણે સમજતા નથી અથવા તે ભૂલી જાય છે

પોતાની જાતને વધુ વધુ પૂર્ણપણે અને વધુ વધુ સ્પષ્ટપણે ઓળખવા માટે તથા મનુષ્યના ધર્મ શા છે તે યાદ રાખવા માટે એક પ્રબળ ઉપાય છે એ ઉપાય તે પ્રાર્થના

ઉપર કહ્યુ કે મનુષ્યે ખગ જિગરના જાગતા પ્રયત્નો કરી ટેવની ગુલામીમાથી છૂટવુ જોઈએ પણ પ્રભુના પ્રસાદ વિના કોઈને મુક્તિ મળી જાણી છે? એ પ્રસાદને સારુ પ્રાર્થના આબાદ સાધન છે આપણાથી સ્ખલનો તો થવાના પણ એ સ્ખલનો કરતા કરતા પ્રભુનો પ્રસાદ યાચીએ અને તેમાથી ધીમે ધીમે છૂટીએ તેને સારુ સતત પ્રાર્થનાની જરૂર છે એ પ્રાર્થના જ્યારે કૃત્રિમ મટી જશે હૃદયનો પ્રવાહ જ્યારે ગગામૈયાના પ્રવાહની પેઠે પ્રકૃતિની શોભામા વૃદ્ધિ કરે એવી સ્વાભાવિકતાથી વહેતો થશે ત્યારે એ પ્રસાદ, એ પ્રભુની પરમ કૃપા આપણા પામર છતા નિર્મળ ચિત્ત પર ઊતર્યા વિના નહીં રહે એમા લેશ પણુ શકા નથી પરમકૃપાળુ પ્રભુ એ સન્માર્ગે આપણને સૌને દોરો અને એના પ્રસાદને પાત્ર બનાવો એ જ છેવટની પ્રાર્થના

सत्यपि भेदापगमे नाथ तवाह न मामकीनस्त्वम् ।

— અનુવાદક

કઠણ શબ્દોનો કોશ

અનુચ્છેદ્ય — જેની જડ કાઢી શકાય નહીં તેવું
અનુત્તમ — બહુ ઊંચી કોટિનું
અમોઘ — નિષ્ફળ નહીં, સફળ
અવશ્યંભાવિ — જે થવાનું જ છે
અવ્યાખ્યેય — જેની વ્યાખ્યા આપી શકાય નહીં તેવું
આનુપૂર્વી — પહેલાં કયું ને પછી કયું તે દર્શાવનાર ક્રમ
આવાસ — રહેઠાણ, ઘર
જટિલ — ગૂંચવાયેલું, અસ્પષ્ટ
જ્ઞાનોજ્જ્વલ — જ્ઞાનથી ઊજળું, પ્રકાશિત
અઘટો — પાપ જોડે ઝઘડો=પાપમાંથી છૂટવાના સતત પ્રયાસો
તાઓ — ચીની ફિલસૂફ લાઉત્સના મન્તવ્ય પ્રમાણેનો
દ્યાવાપૃથિવી — આકાશ અને પૃથ્વી
નિષ્ઠુર — નિર્દય, ક્રૂર
પરાઙ્મુખ — વિમુખ
પરિગ્રહ — માલમિલકતરૂપી વસ્તુઓ, જે મનુષ્ય પોતાની પાસે રાખે છે તે
પ્રતિ(તી)કાર — ઉપાય, ઇલાજ
બહુજન — સામાન્ય જનસમૂહનો બહુ મોટો ભાગ
બેહેસ્ત — સ્વર્ગ
મૂસા — યહૂદીઓના પયગંબર મોશે
લઘુતમ — નાનામાં નાનું, ઓછામાં ઓછું
લાઉત્સે — ચીની ફિલસૂફ (ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૪ — ૫૧૫) મહાવીર અને બુદ્ધનો સમકાલીન અને ચીનમાં શંકરાચાર્ય જેવા તત્ત્વજ્ઞાનવાળા તાઓ સંપ્રદાયનો પ્રવર્તક
વિપર્યાસ — ઊલટાપણું, અવળો અર્થ
વિશદ — સ્પષ્ટ, સ્વચ્છ
વિશિષ્ટ — ખાસ
વ્હિસ્કી — જવમાંથી બનાવાતો જલદ દારૂ
શ્રદ્ધેય — શ્રદ્ધા રાખવા યોગ્ય, માનવા જેવું
સંકુલ — પુષ્કળ ને વિવિધ
સર્વથા — સર્વ રીતે, સર્વ પ્રકારે
સર્વાત્મના — પોતાની બધી શક્તિઓ વાપરીને
સાર્વકાલિક — હંમેશનું, સદાને માટે